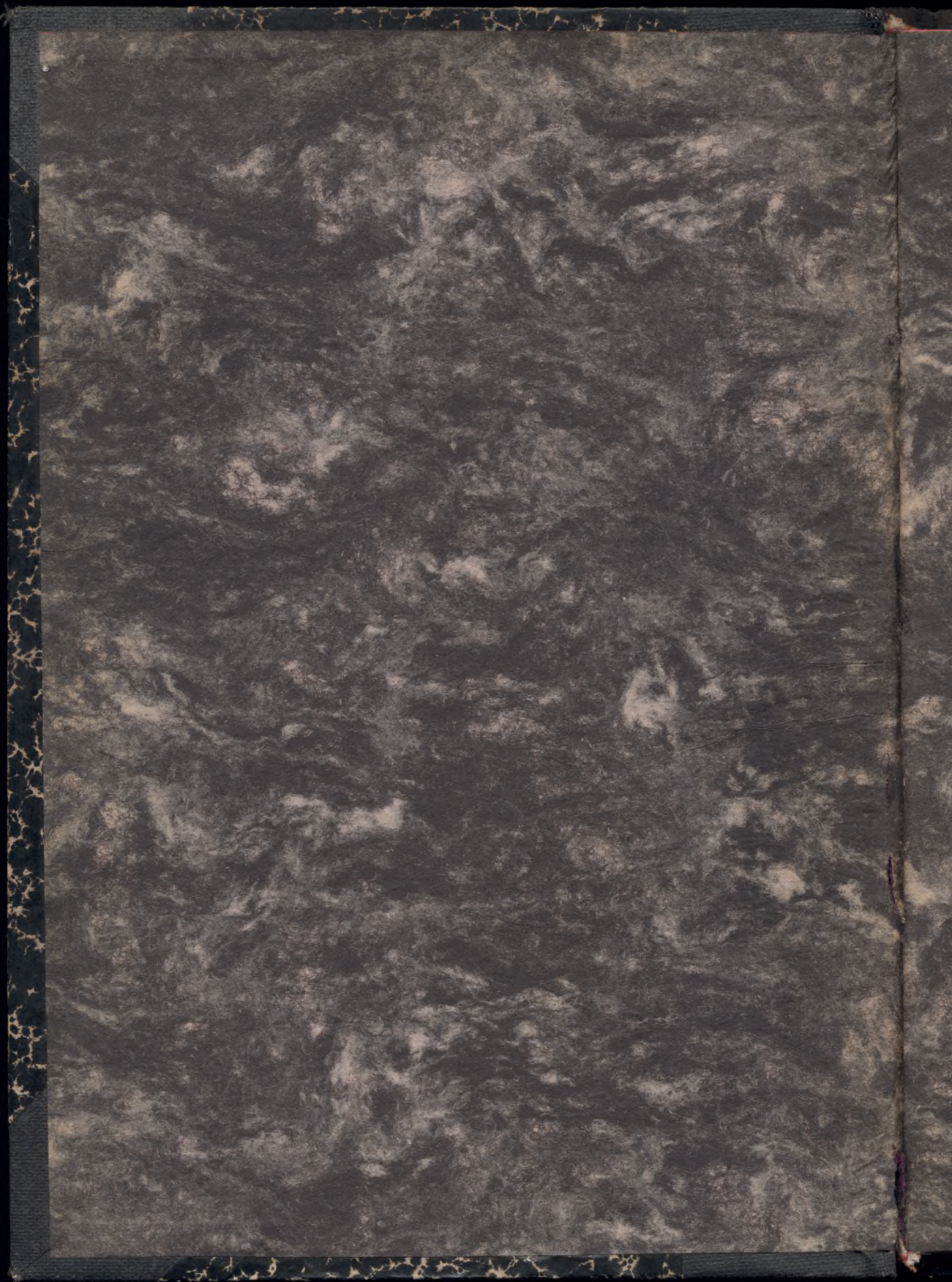

M
282.745
ZK
.....

A magyarországi protestáns népesség demológiai sajátosságai.

Írta:

Dr. Schneller Károly

jogakadémiai nyilvános rendes tanár;
egyetemi magántanár.

R. 291/a

Különlenyomat az ÁGOSTAI HITVALLÁS
négy százados évfordulójára kiadott
EMLÉKKÖNYVBől.

A magyarországi protestáns népesség demológiai sajátosságai.

Írta:

Dr. Schneller Károly

jogakadémiai nyilvános rendes tanár;
egyetemi magántanár.

Lu. 44/1930/31.

R
2

M 282.745

OROSZÁCS SÁNDORRÓ KÖNYVTÁR

1968/R leltár

Bevezetés.

Mindazok, akik a társadalom tömegjelenségeiben okok eredményeit látják s nem elégedvén meg a tények pusztja leírásával, okozatos összefüggések felállítására törekednek: bizonyos fókig nehéz helyzetben vannak akkor, amidőn valamely vallásfelekezet demológiai értelemben vett sajátosságairól akarnak szólni. Nehéz a helyzetük azért, mert a társadalom egészének egy oly elkülönített részét teszik vizsgálódás tárgyává, amely a társadalmat alkotó sokaság nem vizsgált részétől nem különleges, tehát mennyiségileg kifejezhető, hanem kimondottan *immensurábilis* tulajdonságban különbözik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az azonos vallásfelekezethez tartozókban — legalább is elvileg — a hit, a lelkiület, az érzelem és a világnézet az, ami közös. E lelki tulajdonságok intenzitását, mint ható okot bajosan tudjuk megmérni. Épp ezért, hogyha a pusztja leíráson túlmegyünk s így fogalmazzuk meg a feladványunkat: vajjon a bizonyos vallásfelekezetűek közt észlelhető jelenségeknek, illetve az azokban mutatkozó különbségeknek (pl. a soraikban észlelt nagyobb vagy kisebb halandóságnak, születési aránynak, vándormozgalomnak stb.) mennyiben oka maga az illető vallás, akkor *statisztikailag* megnyugtató eredményekre csak egészen kivételesen juthatunk. Lényegileg két oka van ennek:

1. A társadalmi tömegjelenségek közötti összefüggések felállításának a legtermékenyebb módja: a párhuzamos változások megfigyelése, illetve a korrelációs számítások ezen vélt összefüggések tisztázása céljából nehezen találhatnak alkalma-

zásra, mivel ezek elvégzésére legalább is két, számokban kifejezhető és fokozatos csoportosítást engedő ismérvnek (kriterium) a vizsgálata szükséges. Már pedig a hitelvekhez ragaszkodó érzület mélységét, a vallásosságot, mint *lelki tulajdonságot* számmal meghatározni nem tudjuk s így szigorúan tudományos kauzális nexus felállításáról sem beszélhetünk.

2. A különböző vallásfelekezetekhez tartozók csoportjai nemcsak vallás tekintetében mutatnak különbséget, hanem a más-más valláshoz tartozók legtöbbszörire a társadalmi tömegjelenségek kialakítása szempontjából igen fontos *egyéb tulajdonságok* tekintetében is lényeges *eltéréseket* mutatnak fel, amelyek (mint pl. a foglalkozás, a társadalmi osztálytagozódás, a lakhely, a műveltség, stb.) — egész függetlenül a vallási hovatartozástól — lényegesen befolyásolják azokat a tömegjelenségeket, amelyek közül fenntebb néhányat példaként felhoztunk (halandóság, stb.) és amelyek mint *okozatok* vizsgálандók volnának. Ahhoz, hogy kifogástalan okszerű szabályszerűséget állítsunk fel a vallás és az álló vagy mozgó népesség bizonyos tüneteinek között, tulajdonképpen oly sokaságokat kellene szembeállítani a végső következtetések levonhatása céljából, amelyek minden, az illető jelenségre befolyással lévő tényező tekintetében homogének és csak vallásra eltérők. Igaz, hogy ez a statisztikai szabályszerűségek levonásának általános nehézsége, amelyet az izolálás csak több-kevesebb sikerrel végez ez idő szerint. De a vallásfelekezetenél még egy teherterhelés súlyosbítja a vizsgálat szabatosságát: az egyazon vallásfelekezethez tartozók azokban a lelki tulajdonságokban, amelyeknek az összessége a vallást kiteszi, távolról sem egységesek. A hit az ugyanazon vallásfelekezetekhez tartozóknál, hol szárnyalóbb, hol bédább, a hitelvekhez és előírásokhoz való ragaszkodás egy és ugyanazon felekezetbelieknél nemcsak térbelileg (horizontálisan), de időbelileg (vertikálisan) is változó lehet s így a felekezethez való tartozás, mint a lényegét képező lelkiségnek a külsőleges megnyilvánulása, más-más tartalommal s így hatóerővel bír egy-egy vallásfelekezeten belül is és — miként említettük — nemcsak térbelileg, hanem időbelileg is.

Hogy a mondottak dacára sem tartjuk a vallásfelekezet és a különböző társadalmi tömegjelenségek közötti kapcsolat vizsgálatát kilátástalannak, arra a következő okaink vannak:

a) Ha nem is valószínű, de azért elméletileg nem lehetetlen, hogy a fentebb, 2. szám alatt említett követelmény megvalósuljon vagyis, hogy vizsgálható legyen két vagy több olyan sokaság, amely minden lényeges faktor tekintetében azonos, de legalább is nagyon hasonlatos és csupán vallásfelekezetiileg mutat eltérést.

b) Nem tartjuk súlytalannak azt a véleményt sem, amelyik a példaként említett tényezőkben (mint amilyen a foglakozás, társadalmi rétegződés, műveltség, stb.) nemcsak megannyi *okozóját* látják az egyes felekezetek eltérő népesedési mozgalmának, hanem egyúttal a különböző népmozgalmi típusok *következményeiül* tudják be azokat. Így ugyan a circulus vitiosus útvesztőjébe bonyolódhatunk; ez ugyan még mindig nem nagy baj, mert hiszen a kölcsönös összefüggés szintén elemi és a társadalmi, gazdasági tünetények mezején gyakran előforduló jelenség. Nagyobb baj azonban az, hogy e hatások kölcsönösségéről sokszor megfeledkeznek. Így azután megesk pl. hogy míg ha adott kisebb vagy nagyobb területen az egyik felekezetenél nagy az osztályhelyzetileg függő elemek súlya, azt a körökben előforduló nagyszámú születések számlájára s a születések magas arányát az illető *vallás javára* írják, addig az ugyanazon felekezet soraiban más vidékeken, országokban található alacsony születési arányt már egészen kivételes körülményekkel indokolják; nyilván azért, mert hiszen máskülönben a vallásnak, mint elsőrendű determinánsnak a hatása ezen okfejtés szerint illuzóriussá válnék. Nyilvánvaló, hogyha az általunk a 2. pontban fentebb említett tényezők *csak* vagy legalább is *túlnyomólag* következmények volnának s az eltérő népesedési mozgalmnak kizárólagos vagy legalább is döntő faktora a vallás volna: akkor egy és ugyanazon vallásfelekezet népesedési mozgalmában térbelileg nem mutakozhatnának olyan nagy különbségek, mint amilyenek tényleg mutakoznak.¹⁾

¹⁾ Gondoljunk csak Oldenburg és Ostpreussen német protestánsainak elég kedvező, valamint Schleswig-Holstein és Brandenburg ugyancsak német protestánsainak alacsony születési arányára; vagy a délfranciaországi katolikusok alacsony és a Bretagne, Nord stb. departementek katolikusainak magas születési arányára, nemkülönben Calabria, Sardinia, Sicilia olasz katolikusainak magas és Piemont, Liguria, Lombardia katolikus olaszainak alacsony születési hányadosára.

Amikor azonban megállapítjuk, hogy az álló népesség bizonyos lényeges tulajdonságok szerinti tagozódása és a népesedési mozgalom között *kölcsönös* az okozati összefüggés, akkor egyúttal elfogadjuk azt a tételt is, hogy a vallásfelekezeteknek, mint amelyek szerint a népesség szintén tagozódik, lehet befolyása a népesedési mozgalomra s ezen keresztül közvetve az álló népességben mutatkozó s felekezetenként észlelhető különbségekre. E hatás bizonyítása azonban *feltétlenül érvénnyel* csak az a) pontban fentebb említett eshetőség fennforgása mellett sikerülhet.

c) Tekintve, hogy az egyes felekezetekhez tartozó tömegek többnyire foglalkozásilag, műveltségileg, vagyoniilag, stb. is nagy különbségeket mutatnak, ennél fogva a felekezetek mennyi bizonyos jellegzetes, külön társadalmakként tekinthetők. Így azután igen értékes — bár szabatosság tekintetében csak ritkán kifogástalan — analógiákul szolgálhatnak fennálló társadalmi törvényszerűségek megerősítésére, vagy ellenőrzésére (vagyonosság-, halandóság-, értelmi fok-bűnözés mennyisége és minősége stb.), esetleg vélt szabályszerűségek megingatására. Egyszóval a közvetett bizonyítás értékes eszköze lehet a felekezeti demológia.

Habár az apriorisztikus okoskodásnak a statisztikában nincs sok létjoga, mégsem volt talán felesleges a várható eredmények mérlegelése céljából a fentiekre reámutatni. A vallásfelekezeti demológia terén felállítható összefüggések súlyáról így könnyebb véleményt formálni. Jó tudni azt, hogy mit kérdezhetünk s mi az, amire statisztikailag szabatos feleletet nem kaphatunk.

Ezzel nem mondjuk azt, hogy a vallásfelekezeti demológia felesleges, csupán a következtetésekben intjük magunkat óvatosságra. Sőt épp a fentiek alapján határozottan úgy véljük, hogy azok az államok, amelyek — talán a brüsszeli, londoni statisztikai kongresszusok hatása alatt — elejtették a felekezeti statisztikát (Anglia, Franciaország, Belgium) vagy amelyek nem szentelnek annak elég teret: gazdag színfoltot töröltek le a demográfiai vizsgálódások palettájáról.

Kétszeresen tudja ezt a magyar statisztikus, akinél gazdagabb és kombinatív jobban feldolgozott vallási statisztikával ma egyetlen nemzet fia sem dolgozhat. Ha *Westergaard*, *Mayr*

vagy *Prinzing* alapvető munkáit lapozzuk²⁾, feltűnhetik az, hogy a felekezet és bizonyos társadalmi tömegjelenségek közötti összefüggések tárgyalása során milyen sűrűn történik hivatkozás Magyarországra, vagy Budapest székesfővárosunkra. Nem ok nélkül. Mi igen sok olyan kérdésre meg tudunk felelni, amire még a vallási statisztikát el sem ejtő külföldi államok is (Svájc, Németország, Ausztria stb.) csak tapogatózó választ adnak, avagy amelyeket egyáltalában felelet nélkül kénytelenek hagyni.

A vallási statisztikának a kiépítettsége összefüggésben áll minden valószínűség szerint azzal, hogy az integer Magyarországon „a nemzetiségi kérdést a hitfelekezeti hovátartozás kérdése többszörösen átszövi“, s ahol „egyes egyházak egyenesen nemzetiségi alapon vannak szervezve“,³⁾ nemzeti szempontból is fokozott jelentőségre emelkedett a vallásfelekezeti statisztika. Ehhez hozzájárul az, hogy az elemi és középfokú oktatás nagyrészt és a felsőbbfokú oktatás is részben felekezetek kezén van s a felekezetek képviselői — az állam és az egyházak közötti viszony speciális alakulásánál fogva — a törvényhozásban, a törvényhatóságokban is jelentős szerepet játszanak. A régi Magyarországon egyes nemzeti kisebbségek jóformán egyet jelentettek bizonyos széleskörű iskolai és egyházkormányzati autonómiával bíró felekezetekkel. (Így az oláhok mind görögkeletiek, vagy görögkatholikusok, a szerbek jóformán kivétel nélkül görögkeletiek és a ruthének görögkatholikusok voltak.) A felekezetek népmozgalmára vonatkozó adatokkal így megnyugvást keltően lehetett ellenőrizni a különben szintén mintaszerűen kiépített nemzetiségi statisztikai adatokat. S mi sem bizonyítja jobban a magyar népszámlálások anyanyelvi adatainak a hitelességét, mint az, hogy az integer Magyarország keleti részében, Erdélyben, ahol bizonyos felekezetek meghatározott nemzetiségekkel egyet jelentenek, a felekezetek népszámában mutatkozó időbeli eltérések — mint arra *Kovács* Alajos meggyőzően reá-

²⁾ *Westergaard*: Die Lehre von der Mortalität u. Morbidität. Jena, 1901. *Mayr*: Statistik u. Gesellschaftslehre II. Bd. (Bevölkerungstatistik I. u. II. Auflage, Freiburg, 1897. u. Tübingen, 1922.) ugyanő: i. m. III. Bd. (Moralstatistik, Tübingen, 1917.) *Prinzing*: Handbuch der medizinischen Statistik. Jena, 1906. II. Auflage, Jena, 1930.

³⁾ *Kenéz*: Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1906. 68. l.

mutat — jóformán utolsó egységig fedték a megfelelő nemzeti-ségek létszámában beállott változásokat.

Reméljük, hogy az alább következő és a téradta korlátoknak megfelelő rövidséggel vázolt fejtegetések a német közönségnek elég sokoldalú képet nyújtanak a magyarországi protestantizmus demografiájáról s ha a demológusnak mindig irányelvül szolgáló oknyomozó szempont — a fenti általános okokból — talán csak fogyatékosan jut is érvényre, adunk újat a német statisztikusoknak is, amiért a magyar hivatalos statisztikai szervezetet illeti meg az elismerés. Viszont a magyar protestánsoknak is jelentenek e számok értéket. „A protestantizmus menél teljesebb statisztikai rajza elengedhetetlenül szükséges arra, hogy önmagunkat teljesen ismerjük, tisztába jöjjünk erőinkkel s gyöngeségeinkkel s ehhez az önismerethez szabjuk törekvéseinket“.⁵⁾

* * *

A midőn a magyar protestantizmus demológiai adatait ismertetjük a legújabb rendelkezésre álló adatok alapján, meg kell jegyeznünk azt, hogy csupán a magyar protestáns népesség felénél alig valamivel nagyobb töredékéről adhatunk számot, miután a *Recius és Ratzel* szerint egyaránt legtökéletesebbnek tartott földrajzi és gazdasági egységet alkotó Magyarország területét a trianoni „béke“ szörnyen megcsonkította. Elvesztettük ezzel a magyar- és németajkú protestánsok értékes, hatalmas tömegeit, a protestantizmus egész sereg kulturális fellegrvárát (Eperjes, Kolozsvár, Pozsony, Nagyenyed, Brassó, Nagyszeben, stb.), amely városokban a magyar s helyenként a német többség domináló volt s amelyek vagy „makacs újitók jogara alá kerültek (Cseh-Szlovákia), vagy pedig az orthodoxia lelketölő uralma alá” (Románia).⁶⁾ Rezignált belenyugvássá nem fajuló szomorúsággal kell tehát lemondanunk arról, hogy azt a képet, amelyet a magyar protestantizmusról nyújtani szeretnénk, a Magyarország testén osztozkodó államokba bekebelezett

⁵⁾ Kovács Alajos: Magyarország népesedési statisztikája 1910-ben. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozatának 64. kötetéből, Budapest, 1920. 61. l.

⁶⁾ Bartha Béla: Statisztikai tanulmányok a magyar protestantizmusról. Budapest, 1890. 7. l.

⁷⁾ Buday: A megcsonkított Magyarország. Budapest, 1921. 32. l.

és a protestantizmus multja, nemzeti hivatása szempontjából egyaránt nagyértékű, merjük mondani: nagyobb értékű felének a számbavételével vessük meg. Hogy mekkora az a veszteség, amellyel az országcsönkítés a protestantizmust sújtotta, arra feleljen a következő kimutatás: Élt az 1910-es népszámlálás alapján Magyarország területén (Horvát-Szlavonia nélkül):⁷⁾

Ág. hitv. evangélikus	1,307.000
Református	2,603.000
Unitárius	74.000
Protestáns összesen:	3,984.000

Ebből az utódállamok területére került:

		100 oldalt jelzett protestáns lakos közül
Ág. hitv. evangélikus	844.000	64·6
Református	1,006.000	38·7
Unitárius	69.000	93·2
Protestáns összesen:	1,919.000	48·2

Ha megemlítjük, hogy a református és unitárius vallások kizárólag a magyarok soraiból kerültek ki és a reformátusok jelentős része a megmaradt magyar tömbbel összefüggő s így minden igazság ellenére tőlünk elszakított területen él, akkor ízelítőt kapunk az egyházi kötelékkel is összeforrasztott érdekek sérelmén túlmenő nemzeti csapás fokáról.

Mindazonáltal a multtal való összehasonlítás és bizonyos analógiák alkalmazása céljából fogunk hivatkozni helyenként az integer Magyarország adataira is.

Ellenben nem fogjuk figyelembe venni a mai Magyarország területén élő, kisszámú, 1920-ban mindössze 6224 lelket tevő és inkább a fővárosra és környékére szorítkozó unitáriusokat, valamint az anglikánokat és methodistákat sem. Az utóbbiak száma még kisebb s így ezeknek a különböző szempontokból való számbavétele — már csak a nagy számok törvényeinek a tökéletlen érvényesülése miatt — sem érné meg a reáfordított fáradságot. Ennélfogva a két, szorosabb érzelmi és szervezeti kapcsolatokkal is egybefűzött protestáns egyház népességét fogjuk vizsgálni: az ág. hitv. evangélikusokat és a reformátusokat.

⁷⁾ Buday: i. m. 30. l.

Mielőtt a tárgyalásra reá térnénk, célszerűnek tartjuk itt is felhívni a figyelmet arra, hogy a demografiai munkák egyes fejezeteinek a szokásos sorrendjétől részben el fogunk térni s a protestáns népesség időbeli alakulásának, valamint területi elhelyezkedésének a tagolása után nem a népesség fizikai, stb. állapotára vonatkozó fejezeteket (nem, életkor, családi állapot), fogjuk ismertetni, hanem a protestáns lakosság *foglalkozási viszonyait* és közelebbről *társadalmi rétegződését* (osztálytagozódását), mert mint említettük, ez a körülmény a műveltségi viszonyokkal együtt igen sok, a népesség fizikai felépítését meghatározó tényezőnek magyarázatául szolgál. Logikusabbnak tartjuk a társadalom életnyilvánulásait meghatározó ezen egyik fontos kulcsot előzetesen megadni s azt kézben tartani, mintsem minduntalan hivatkozni egy későbbi fejezetben mondandóra. Amikor így kiemeljük a foglalkozást, a társadalmi rétegződést: egy szóval sem mondjuk ezzel azt, hogy e tényezők mindent megmagyaráznak.

* * *

A protestáns népesség sajátosságainak a kiemelése céljából az ág. hitv. evangélikus és református lakosságot külön-külön és összegezve is feltüntetjük, szembeállítva Magyarország egyéb keresztyén^s) népességével, úgyszintén az izraelita lakossággal. Ez az utóbbi különbségtétel azért jogosult, mert a zsidóság a leglényegesebb demografiai tulajdonságokban — miként Németországban is — többnyire erősen elütő szerepet játszik. A súly azon van, hogy a protestáns és nem protestáns keresztyén népesség *demológiai vonásai összehasonlíttassanak*.

A népszámlálásokról és a népmozgalomról beszámoló magyar hivatalos statisztikai közlemények és a multa vonatkozólag jórészt Kovács Alajos tollából folyó szöveges ismertetések lesznek útunkban kísérőink s csak ritkábban fogunk hivatkozni néhány értékes egyéb munkára. A forrásidézésnél rövidítés kedvéért a *Magyar Statisztikai Közleményeket* mindenkor M. St. Közl. betűkkel fogjuk jelezni.

^s) Az egyéb keresztyének számából 95% a róm. kath., nem egészen 4% a gör. kath.

I.

A protestáns népesség számbeli alakulása az integer Magyarországon.

Pontos adatunk nincs arra vonatkozólag, hogy a két protestáns felekezet számereje a hitújítást követőleg a letűnt századokban milyen nagy volt. Tény az, hogy a reformáció németországi és svájci térnyerést követőleg hamarosan gyökeret vert Magyarországon is a hitújítás mindkét főága. Magyarország, mint a Nyugati műveltségnek előretolt bástyája, e hatalmas szellemi és erkölcsi renaissancének kaput nyitott és miként a többi szellemi, politikai, művészeti áramlat a Kárpátok övezte s ezzel is a Kelettől elválasztott Magyarorszáig bezárólag lettek csak talajt:¹⁾ úgy a reformációnak is a szélső, keleti fellegvára Magyarország volt, amelyen túl az orthodoxia birodalma kezdődik. A XVI—XVII. században a reformáció hívei nemcsak az ország keleti, hanem a nyugati felében is uralkodó többségben voltak; ²⁾, ³⁾, ^{3a)}. A XVII. században az eszközökben nem

¹⁾ Szent István a Magyarországtól keletre és délre eső kezdetlegesebben szervezett államok uralkodóival szemben már tudatosan csatlakozik a nyugati kereszténységhez; Magyarország a román, a gót és a renaissance stílusnak szélső keleti végvára. (Brassón túl nincs már gótikus templom.)

²⁾ *Hóman—Szekfü*: Magyar történet IV. k. (Szekfü) Budapest é. n. 235. l. „... a magyar nemzetnek túlnyomó része szinte két nemzedéken keresztül protestáns vallású volt.”

³⁾ *Payr*: A dunántúli ev. egyházkerület története. Sopron, 1924. I. k.

^{3a)} *Bruckner*: A reformáció és ellenreformáció története a Felvidéken. Pécs, 1924. I.

válogató céltudatos ellenreformáció a felekezeteknek a hit-újítás után kialakult képét alaposan megváltoztatta. Az 1785-ben tartott népszámlálás elsősorban az adóztatás céljait szolgálta s a felekezeti viszonyokra nem terjeszkedett ki. Az 1869-es népszámlálás volt az első, amelyik a későbbi népszámlálásokkal homogén módon tüntette fel a népességet felekezetek szerint. Nem szabad ugyan megfedkezünk *Fényes* Eleknek, e csodálatos szorgalmú magyar statisztikusnak magánmunkálátáról, aki az egyházi névtárak felhasználásával számította ki az 1830. évre vonatkozólag — nyilván csak megközelítően, bár a későbbi exakt adatok által nagyjában igazoltan is — Magyarország népességének felekezeti tagozódását. Azonban az ő számai, valamint az 1848-as szabadságharc leverését követő abszolút uralom által megtartott népszámlálások adatai (1850. és 1857.) teljes megnyugvással azért sem vethetők össze a későbbi népszámlálások eredményeivel, mivel vagy a katonaságot és a főiskolai hallgatóságot nem tüntetik fel (*Fényes*) vagy pedig csakis az állampolgárookra terjeszkedik ki (1850. és 1857-es népszámlálások). Teljesség kedvéért jegyzetben adjuk *Fényes*-nek, valamint az 1850-es és 1857-es népszámlálás felekezeti adatait. Ezek az adatok a magyar birodalom egész területére vonatkoznak, tehát magukba foglalják Horvát-Szlavóniát is.⁴⁾

Ha ezen régebbi adatok pontosságához a kétely némi árnyéka fűződik is, az alig vonható kétségbe, hogy:

⁴⁾ Volt az oldalt jelzett vallásfelekezetekhez tartozó egyének száma:

	Fényes szerint	‰	Az 1850-es népszámlálások	‰	Az 1857-es szerint	‰
Ág. h. evangélikus	1,006.210	7·8	1,008.030	7·6	1,008.540	7·5
Református	1,846.844	14·3	1,784.705	13·5	1,828.043	13·4
Unitárius	47.280	0·4	46.278	0·3	49.039	0·3
Protestáns összesen:	2,900.334	22·5	2,839.013	21·4	2,885.622	21·2
Róm. kath.	6,130.188	47·6	6,259.898	47·5	6,535.704	47·8
Gör. kath.	1,322.344	10·3	1,365.000	10·4	1,281.084	10·1
Gör. kel.	2,283.505	17·7	2,359.117	17·9	2,445.638	17·9
Egyéb keresztyén összesen:	9,736.037	75·6	9,984.015	75·8	10,362.426	75·8
Izraelita	244.035	1·9	368.525	2·8	412.702	3·0

⁴⁾ *Fényes* Elek: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben Pesten 1836—1840.; *Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat* 27. k. 76. l.; *Zimányi* Dániel: *Egyháztörténet számokban*. Budapest, 1913. Különlenyomat az *Evangélikus Lapok* 1913. 27—37. számaiból.

1. A mult század második negyedében a protestáns vallásúak arányszáma határozottan meghaladta a népesség egyötöd részét.

2. A protestáns lakosság abszolút száma ezen időközben, amely hatalmas belső reformok, majd egy szerencsétlenül végződő szabadságharc és az ezt követő politikai bosszú korszaka volt és amelyhez az ország nem minden részére egyformán kiterjedő, hatalmas kolera-járvány is járult, a protestáns népesség inkább fogyott, semmint növekedett, legjobb esetben stagnált. Arányszámuk ennek következtében jelentősen visszaesett. Az egyéb keresztyének összesített száma is csak körülbelül az átlagnak megfelelően szaporodott, ellenben feltűnő ütemben növekedhetett a zsidóság.

1869-től 1910-ig a magyar birodalomban a vallásfelekezetek számereje a következőképpen alakult:⁵⁾

	1869	1880	1890	1900	1910
Ág. hitv. ev.	7.2	7.2	6.9	6.7	6.4
Református	13.1	13.0	12.8	12.7	12.6
Unitárius	0.3	0.3	0.4	0.4	0.3
Protestáns együtt	20.5	20.5	20.1	19.8	19.3
Róm. kath.	48.7	50.2	50.9	51.5	52.1
Gör. kath.	10.3	9.6	9.6	9.6	9.7
Gör. kel.	16.8	15.6	15.2	14.6	14.3
Együtt:	75.7	75.4	75.7	75.7	76.1
Izraelita	3.6	4.1	4.2	4.4	4.5

A protestáns népesség súlya határozottan hanyatlott. A hanyatlás üteme mintha még fokozódott volna is valamelyest. Főleg az ág. hitv. evangélikusok képviselte romlott meg az észlelt időszak utolsó évtizedében, míg a reformátusok arányszáma valamivel jobban tartotta magát. A többi keresztyén felekezeteket egybefoglalva, évtizedről-évtizedre csak csekély eltéréseket konstatálunk: de ha szétbontjuk az idetartozó három felekezetet, akkor szembetűnik az, hogy míg a többségében magyar anyanyelvű s a horvátokat, valamint a tótoknak és németeknek is nagyobb részét híveik közt egyesítő római katolikusok arányszáma erősen növekedett, addig az oláhok és kisebb részben szerbekből álló görög-keletiek képviselte megközelítőleg

⁵⁾ M. St. Közl. Új sorozat 27. népszámlálás 1900 X. (szöveges rész Kovács A.-tól) Budapest, 1909. 76. l. és Kovács A.: Magyarországi népesedési statisztikája 1910-ben. (Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozat 64. népszámlálás 1910. VI. 57. l.)

ugyanoly mértékben visszaesett. A zsidóság részesedése kezdetben erőteljesen, később már lassúbbodó ütemben javult.

Kedvezőbb a protestánsok arányszáma, ha Magyarországot a közjogi szempontból külön elbírálást igénylő Horvát-Szlavónia nélkül vesszük szemügyre; bár a hanyatlás így sem kevésbbé kifejezett.

Szabatos összehasonlítás céljából csupán a *polgári* népességet véve alapul, a szorosabb értelemben vett integer Magyarországon a felekezetek lélekszáma a következő eltolódáson ment át:⁶⁾

	Lélekszám		100 lakós közül		Szaporodás 1869—1910 abs.	0/0-ban	Átlagos szaporu- lat kulcsa = 100, volt az ill. fele- kezeté
	1869	1910					
Ág. h. ev.	1,096.184	1,298.047	8·07	7·15	202.863	18·42	55
Ref. . .	2,017.391	2,585.561	14·86	14·25	568.170	28·16	84
Unit.	54.345	73.581	0·40	0·41	19.236	35·40	105
Prot. össz.:	3,167.920	3,957.189	23·33	21·81	789.269	24·91	74
Róm. kath.	6,215.251	8,942.898	45·77	49·30	2,727.647	44·21	131
Gör. kath.	1,583.043	1,997.095	11·66	11·01	414.052	26·16	78
Gör. kel.	2,067.778	2,320.722	15·23	12·79	252.944	12·23	37
Egyéb ke- resztvény együtt	9,866.072	13,260.715	72·66	73·10	3,394.643	34·41	103
Izraelita	542.257	907.610	3·90	5·00	365.353	67·37	201
Egyéb és ismeretlen	2.880	16.686	0·02	0·09	13.806	479·38	1.527
Összesen:	13,579.129	18,142.200	100·00	100·00	4,563.071	33·60	100

A protestánsoknak főleg a róm. katolikusokkal szemben való térvesztését úgy is szemléltethetjük, hogy a protestánsok egyesített számát mind 1869-ben, mind 1910-ben 100-al vesszük egyenlőnek s nézzük, hogy a róm. katolikus népesség miként viszonylik ezen indexhez. Eredmény: 1869-ben 100 protestánsra 196, 1910-ben már 226 római katolikus jutott. Ha a részleteket vizsgáljuk, látjuk, hogy az ország keleti és erdélyi részeinek tösgyökeres magyarságát reprezentáló *reformátusság* szaporodása nem maradt el nagyon erősen az átlagtól, túlszárnyalván a jórészt nemzetiségi jellegű két görög egyház híveinek a szaporodását. Az *ág. hitv. evangélikus* népesség szaporodása már csak a görög keletiekénél volt többnyire kedvezőbb, bár éppen a legutóbbi évtizedben szerepet cseréltek, amikor is már

⁶⁾ Magyar Statisztikai Közl. Új sor. 27. X. Népszámlálás 1900. Budapest, 1909. 99. I. M. Sz. Közl. Új sorozat 42. Népszámlálás 1910. I. 46. alapján, a katonaság leszámításával.

a görög keletiek után, a sor végén következtek az evangélikusok a tényleges szaporodás tekintetében.

A népesedési mozgalmról szóló fejezetben látni fogjuk, hogy elsősorban a születéseknek a halálozások felett mutatkozó *többletében* található differenciák döntik el a tényleges szaporodás terén fennt kitüntetett különbségeket, de azért a vándormozgalmak sem érintették egyformán a különböző felekezeteket. Így, hogy csak a legutóbbi két évtizedre és pedig ez-úttal ismét a Magyar Birodalom egészére vonatkozólag közöljünk adatokat:⁷⁾

	V o l t a 100 l é l e k r e e s ő					
	születési többlet		tényleges szaporulat		vándorlási különbözet	
	1890— 1900	1900— 1910	1890— 1900	1900— 1910	1890— 1900	1900— 1910
Ág. h. ev. . . .	9·6	9·7	6·3	3·9	— 3·3	— 5·8
Református . . .	9·4	9·3	8·9	7·4	— 0·5	— 1·9
Unitárius . . .	10·7	9·6	10·3	8·3	— 0·4	— 1·3
Róm. kath. . . .	12·5	13·3	11·7	9·8	— 0·8	— 3·5
Gör. kath. . . .	12·0	12·7	10·4	9·2	— 1·6	— 3·5
Gör. kel. . . .	7·2	8·7	6·4	6·1	— 0·8	— 2·6
Izraelita . . .	10·0	14·8	16·7	9·5	— 2·3	— 5·3
Egyéb és ism. . .	—24·5	—15·2	48·0	18·3	+ 72·5	+33·5
Összesen : . . .	11·3	11·8	10·3	8·4	— 1·0	— 3·4

Mindkét évtizedben az ág. hitv. evangélikusok vándorlási vesztesége (a kivándorlóknak a bevándorlók feletti többlete) volt a legnagyobb. Elsősorban ez a körülmény rontotta le oly erősen szaporulatuk színvonalát, mert hiszen egyébként az utolsó évtizedben a másik két protestáns felekezethöz egy árnyalattal nagyobb volt az evangélikusok születési többlete, úgyszintén kedvezőbb volt ez a görög-keletiek természetes szaporulatánál is. Az evangélikus lakosságnál a vándorlási veszteség nagy fokát az indokolja, hogy jelentős részük a természeti, gazdasági viszonyainál fogva nagy kivándorlásra predesztinált Felvidéken (a mostani Cseh-Szlovákiában) és a kivándorlás által ugyancsak érintett erdélyi részeken élt. Közöttük úgy az amerikai, mint a más országok felé irányuló kivándorlás állandóan nagyobb volt az átlagosnál.⁸⁾

A különböző nagyságú természetes szaporodáson és a kivándorláson kívül az *áttéréseknek* is van szerepe a tényleges

⁷⁾ M. St. Közl. Új sorozat 27. és 64. Népszámlálás 1900. X. 77. és Népszámlálás 1910. VI. 59. (Szöveges részek Kovács Alajostól.)

⁸⁾ V. ö. *Laky*: Tizenöt év kivándorlásunk történetéből. (Különlenyomat a. M. St. Közl. Új sorozat 67. k. 31. l. Budapest, 1918.)

szaporodás kialakításában, habár az előbb említett tényezők-höz mérten ez a szerep alárendelt.

Az áttérések okozta számbeli nyereségek és veszteségek mérlegelésénél nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy az áttérők túlnyomó része 18 éven felüli egyén s hihetőleg ezeknek is túlnagy része a fiatal, nemzéképes korú egyénekre jut; tehát az áttérések által gazdagodó felekezet gyermek-propagatív ereje ezáltal erősbbodik, a vesztesé csökken. Az áttérés folytán kialakuló egyenlegek épp ezért a látszólagosnál mindkét irányban nagyobbak. A vallást változtatóktól születendő gyermekeknek — persze pontosan nem ismeretes — számát is hozzá kell vennünk gondolatban s így — miután a magyarországi házasságokban a nők átlagos termékenységét a házasság átlagos tartama alatt négy gyermekben állapíthatjuk meg⁹⁾ — mondhatjuk, hogy minden egyes áttérőre a saját válását követő megszületendő gyermekek száma fejében két gyermek írandó s így tulajdonképen háromszoros nyereséget, illetve veszteséget jelentenek az áttérők. Ennyit jelentenének t. i., hogyha minden áttérő a fajfenntartó életkorban állana és minden egyén házasságra lépne. Valójában ez nincs így. Ezért azután inkább szűken, mint bőven kalkulálva s tíz áttérőre tizenöt gyermeket véve alapul, 1901—1910-ig az egyes felekezeteket érintő mérleg a következőképen állítható fel a Magyar Birodalomra vonatkozólag:

Volt a nyereség (+), illetve veszteség (—):

	Áttérésekből 10)	Születésekből származó valószínű mérleg	Összes valószínű nyereség (+), ill. veszteség (—)
Ág. h. ev.	— 3.049	— 4.573·5	— 7.622·5
Református	— 4.897	— 7.345·5	— 12.242·5
Unitárius	— 16	— 24	— 40
Prot. összesen	— 7.962	— 11.943	— 19.905
Róm. kath.	+ 12.089	+ 18.133·5	+ 30.222·5
Gör. kath.	— 70	— 105	— 175
Gör. kel.	— 1.255	— 1.882·5	— 3.137·5
Együtt egyéb keresztyén	+ 10.764	+ 16.146	+ 26.910
Izraelita	— 4.078	— 6.111	— 10.195
Egyéb és felekezeten-kívüli	+ 1.276	+ 1.914	+ 3.190

⁹⁾ L. M. St. Közl. Új sorozat 50. k. Budapest, 1916. 56. és köv. l. Népmozgalom 1909—1912.

¹⁰⁾ M. St. Közl. új sorozat 64. Népszámlálás 1910. VI. k. (Szöveges rész Kovács Alajostól.) Budapest, 1920. 60. l.

Ezek a számok csak annyiban túlzottak, amennyiben az áttérések aktív és passzív tételeinek kisebb töredékét elvitte az említett évtizedben a kivándorlás, másrészt pedig azon felekezetek áttérőinek a gyermekei számát talán kissé bőven számíthattuk, amelyek a vegyes házasságok kötésekor a fennálló törvény szerint létesült megegyezések terén veszteséget szorultak szenvedni. Ezek közé tartozott ezidőtájt mindkét protestáns felekezet. Ezen inponderábilákat is mérlegelve és a végső számokból 10% leütve, a jegyzetben felsorolt abszolút számok¹¹⁾ jelzik azt a valószínű összeget, amennyit az áttérések folytán a különböző felekezetek nyertek, illetve veszítettek Nagymagyarországon. Az abszolút számokat a veszteség, illetve nyereség viszonylagos súlyának feltüntetése céljából célszerű az 1900-as népességhez viszonyítani, amikor is kiderül, hogy 100 lélek után az áttérések mérlege a 10 év egybefoglalásával a következő volt:

Ág. h. ev.	— 0·56
Református	— 0·45
Unitárius	— 0·05
Prot. együtt	— 0·48
Róm. kath.	+ 0·27
Gör. kath.	— 0·01
Gör. kel.	— 0·10
Izraelita	— 1·08
Egyéb és felekezeten- kívüli	+ 21·73

A számítás ugyan nyers, mert hiszen, ha a születendő gyermekek számát figyelembe vesszük, akkor az áttérés által gyarapodó, illetve csökkenő felekezetek számerejéhez hozzá kellene adni, illetve abból le kellene vonni a halálozások számát is, amely halálesetek — áttérés nélkül — az eredeti felekezeteket terhelték volna.

Kétségtelen azonban, hogy az e téren kimagaslóan sokat veszítő zsidóság mellett a két protestáns felekezet és elsősorban az ág. hitv. evangélikus felekezet azok, amelyeket a legérzékenyebben súlyt az áttérés. Valóságos szaporodásuk az említett évtizedben is jó egy $\frac{1}{2}\%$ -al, a halandóság belekalkulálásával is bizonynyal közel $\frac{1}{2}\%$ -kal kedvezőbb lett volna. Megközelítő-

¹¹⁾ Ág. hitv. ev. — 6860, ref. — 11.018, unit. — 36, prot. összesen: — 17.915, róm. kath. + 22.200, gör. kath. — 158, gör. kel. — 2.823, izr. — 9.176. Egyéb és fel. kívüli — 2.871.

leg ily fokban lerontja szaporodásuk mérlegét az is, hogy a vegyes házasságok megkötésekor létesült megegyezések révén veszítenek a protestánsok és főleg az evangélikusok, míg a róm. kath.-ok, újabban többnyire a gör. katolikusok is nyernek.¹²⁾

A felekezetek számerejében beállott változások nem voltak teljesen egyirányúak városon és vidéken. A törvényhatósági joggal felruházott városokban a vallási kizárólagosság a belső vándormozgalmak eredményeképpen mindinkább megszűnt és a zsidóság rohamos térfoglalása mellett a róm. katolikusok számaránya érezhetően visszaesett, míg a protestánsok közül a reformátusoké jóformán megőrizte az eredeti (1869) arányszámot; az ágostai hitv. evangélikusok már kevésbé. A vidéki népességében és még inkább a kisvárosok lakosságában volt a protestánsok térvesztése a leginkább felötlő. Különösen az alföldi, jobbára mezőgazdasági foglalkozást folytató s a városnak inkább csak szervezeti, jogi kellékeivel felruházott rendezett tanácsú városokban, valamint a Felvidék régi eredetű, többnyire apró népességű, de városias jellegű helyein csökkent a protestáns népesség arányszáma, nem egy esetben abszolút száma is. Az előbbi helyeken a református, az utóbbiakban az ág. hitv. evangélikus volt a szenvedő fél, mindkét esetben a róm. katolikuság javára. A falusi népességben a róm. katolikuság térfoglalása jóformán általános és helyenként feltűnő méretű volt. A zsidóság pedig — mialatt a városokban előrenyomult — a vidéki népességben az utóbbi decenniumban számszerűleg alig növekedett, viszonylag pedig jelentős mértékben csökkent. A két nagy protestáns felekezet közül az elvárosiasodás üteme a reformátusoknál volt gyorsabb.¹³⁾

¹²⁾ Erre vonatkozólag l. A házasságkötések c. fejezetet.

¹³⁾ Thjf. és rt. városban lakott %-ban:

	1869	1910		1869	1910
ág. hitv. evang.	13.7	16.4	róm. kath.	17.2	22.2
református	18.5	23.9	izraelita	29.4	49.3

A városi népesség százalékos arányának növekvése az ev.-oknál 2.7, a ref.-nál 5.4, a róm. kath.-nál 5.0, az izr.-nál 19.9 (kiszámítva a M. St. Közl. Új sorozat 27. és 42. kötetei alapján.)

II.

A protestáns lakosság számereje Magyarország mai területén.

A trianoni békében meghagyott ország a felekezetek számereje tekintetében is lényegesen különbözik az integer Magyarországtól.

Az oláhok, szerbek és ruthének elszakításával a görög-keleti és görög-katholikus felekezet a megmaradt területen eltörpül. A protestánsok közül a reformátusok képviselte a múlthoz képest megnövekedett, míg az ág. hitv. evangélikusok képviselte körülbelül egy százalékkal hanyatlott. Közel kétharmadnyi többségre emelkedett viszont a római katolikusság. Minthogy a városi népesség képviselte e területen nagyobb, mint a régi Magyarországon, a zsidóság arányszáma is nagyobb ma, mint volt.

Az abszolút és relatív számok egyébként a következők:¹⁾

	Lélekszám	0/0	az integer Magyarország népességében
Ág. hitv. ev.	497.012	6.22	7.15
Református	1,670.144	20.93	14.25
Együtt	2,167.156	27.15	21.40
Róm. kath.	5,096.729	63.87	49.30
Gör. kath.	175.247	2.20	11.01
Gör. kel.	50.990	0.64	12.79
Egyéb keresztyén és felek. kívüli ²⁾	16.711	0.21	0.50
Együtt	5,339.677	66.92	73.60
Izraelita	473.310	5.93	5.00

¹⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 76. Népszámlálás 1920. VI. k. 30. l.

²⁾ Ide értve a protestáns unitáriusokat is.

A protestántizmus számbeli ereje tehát az összes népességhez mérten a mai Magyarországon nagyobb, mint volt az integer Magyarországon. Azonban ha csupán a róm. katolikusok számához viszonyítjuk a két protestáns felekezet hívőit, úgy a 100-al egyenlőnek vett protestáns népességre ma 235 róm. kath. jut, míg a történelmi Magyarországon valamivel kevesebb: 230 volt a megfelelő arányszám. Az eltérés jelentéktelen. Sőt, ha a csupán szertartásilag különböző, de hitelveileg a róm. katolikusokkal egyező görög katolikusokat is hozzászámítjuk a római szertartásúakhoz, akkor a protestáns népesség súlyának a növekvése — a régi Magyarországon konstatált arányszámhoz mérten — már szembetűnő: 100 protestánsra jutott általában katolikus (latin és görög szertartású együtt) a régi Magyarországon 282, a trianoni Magyarországon 243.

A protestánsok *területi elhelyezkedéséről* a következőket kell megjegyeznünk:

1. A protestántizmus sehol nem alkot olyan keveretlen, vallásilag kizárólagos tömböket, mint a katolikus lakosság. Pl. a róm. katolikuság egyes közigazgatási járásokban a 98%-ot is meghaladja,³⁾ addig ilyen protestáns járást, vagy várost hiába keresünk. Még a Csonka-Ország keleti széléin találunk néhány tucat községet, ahol főleg az itt túlnyomóságban élő református népesség közel áll ehhez a kizárólagossághoz, de azért súlytalan (5% körüli) r. kath., vagy gör. kath., esetleg izraelita kisebbség többnyire ezen falvakban is található.

2. Keletről nyugatra haladva általában csökken a protestánsok aránya, bár a Duna és Ausztria között fekvő országrészben is akadnak vármegyék, ahol a reformátusok, vagy legalább is a protestánsok egyesített arányszáma a népesség $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ -da között ingadozik, (Veszprém, Komárom, Fejérs Tolna vármegyék és Sopron városa).

3. Az ország keleti részén (a Tisza balpartján) a protes-

³⁾ Kovács Alajos: A katolikusok statisztikája Csonkamagyarországon. Magyar Kath. Almanach III. évf. 1929. 903. és köv. l. szerint a bajai közigazgatási járásban 99.4 %, a bácsalmási és gyöngyösi járásban 99.8 % a róm. kath.-ok aránya. Ezzel szemben a legprotestánsabb járások: a keleti határszélén fekvő sárréti 89.3 %, a békési 86.2 % és a eséffai 85.2 % protestánsal.

táns népesség túlsúlyra emelkedik. Ebben a trianoni békével ugyan megszabdalt országrészben találjuk meg mind a reformátusok, (52.0%) mind az ágostai hitvallású evangélikusok (10.9%), legmagasabb arányszámaikat.

4. A nagyobb tömegű reformátusok egyúttal jóval tömörültebben élnek, mint az ágostai hitvallású evangélikusok, akiknek az elhelyezkedése meglehetősen sporadikus. Még a Tiszától keletre fekvő termékeny síkság egyik megyéjében: Békés vármegyében vannak legnagyobb számmal (107.015, vagyis az egész magyarországi evangélikus népességnek 21.5%-a), ahol a relatív többséget tartják, amennyiben a megye népességének 34.4%-át teszik ki, a testvér református egyház híveit nem sokkal haladva túl (32.7%); egyébként inkább csak egyes, a trianoni békekötés által megcsonkult vármegyékben lépik túl a tíz százalékos arányt s összefüggő tömböket a Dunántúl nyugati részein, — a Vas, Veszprém és Győr vármegyék összesögelésénél fekvő színmagyar területen⁴⁾ és azután Tolna, Baranya vármegyék egymással érintkező területein alkotnak.⁵⁾ Említésre méltók még a Budapestről északkeletre fekvő és részben magyar, részben elmagyarosodott tótokból álló és több-kevesebbé egybefüggő evangélikus sziget,⁶⁾ nemkülönben a Balatontól délre és a Dráva mentén található, de már az előbbieknél jóval kisebb népességű szórványok. A Tiszántúl egyik gyorsan fejlődő városában: Nyíregyházán (evangélikus püspöki székhely) 16.182 lélekkel 37.4%-os relatív többséget alkotnak.

A reformátusság a Tisza felső szakasza mentén és általában a keleti vármegyékben erős többségben van. Tekintélyes kisebbséget alkot a Dunántúl néhány vármegyéjében is. A 33 vármegyei és 11 városi törvényhatóság közül öt megyében, illetve két városban abszolút többséget tesznek, bár az öt megyei

⁴⁾ Az itt egymással szomszédos négy járásban (celldömölki, sokoróaljai, pápai és devecseri) 36.466 ág. hitv. evangélikus él; e terület népességének 23.0 %-a.

⁵⁾ A simontornyai, völgysegi és hegyháti járásokban 28.373 ág. h. evangélikus van; e területek népességének 23.2 %-a.

⁶⁾ Az aszódi, gödöllői, váci, balassagyarmati, nógrádi és sziráki járások evangélikusainak a száma 34.822, de itt már az összefüggés szálai nem olyan szorosak, amit az is jelez, hogy részesedésük e terület népességében csak 12.1 %-ra rúg.

törvényhatóság közül kettőnek a lélekszáma megcsonkítás következtében egészen csekély. Azonkívül még egy tiszántúli megyében érnek el relatív többséget.

5. Megfigyelhető, hogy különösen az alföldi községeket övező kiterjedt tanyák népessége rendszerint kevésbbé protestáns jellegű, mint a község tömörülten épült központja. Összefüggésben van ez azzal a *Mozolovszky* által említett tényvel, hogy a külterületet benépesítő gazdasági cselédek között csak kisebb számban akadnak protestánsok.⁷⁾

6. A népesség *elvárosiasodásának* a rendkívül sok szempontból fontos problémái szükségessé teszik, hogy megvizsgáljuk a protestantizmus tagozódását e tekintetben is.

Az első kérdés: vajjon a városi népességben milyen részt foglal el a két protestáns felekezet? A második kérdés: vajjon a protestánsoknak és az egyéb felekezetűeknek hány százalékára város lakó és az urbanizálódás üteme milyen a protestánsoknál s milyen a nem-protestánsoknál?

Mielőtt ezekre felelnénk, röviden néhány szót kell szólnunk a megmaradt Magyarország városi lakosságáról. Ez sok tekintetben elüt nemcsak egyes nyugati nemzetek városi népességétől, de a békekötésekkel elvesztett perifériák városi elemeitől is. Igaz, hogy Budapest székesfőváros, amely még a szomszédos s vele gazdaságilag, társadalmilag homogén elővárosok nélkül is meghaladja már a millió lelket és amelynek lélekszáma már 1910-ben az ország egész népességének 12%-át tette ki, minden ízében nagyvárosi jellegű, sőt földrajzi fekvésénél, természeti kincseinek nagy vonzóerejénél fogva világvárossá hivatott. Ellenben a talajrajzilag nem nagyon változatos és közlekedésileg centralizált megmaradt területeken aránylag kevés azoknak a városoknak a száma, amelyek a nagyipar és a kereskedelem lendítő ereje folytán, tehát a természetes városképző tényezők vonzó erejének a segítségével lettek jelentős központokká. (Ilyen városoknak tekinthető: Győr, Miskolc, Pécs, Szombathely, valamivel kisebb mértékben Sopron, Debrecen, Szeged stb.) Ellenben a nagy Alföldön igen sok a részben földrajzi, de amellét történeti okból, — hogy úgy mondjuk — kényszerből nagyranőtt község.

⁷⁾ *Mozolovszky*: A 20.000 lelket meghaladó városok és községek népessége stb. Magyar Statisztikai Szemle 1923. 311. 1.

Ezeknek van ugyan bizonyos városias színezettel bíró központjuk, jórészüik azonban mégis inkább csak lélekszámra népes, de foglalkozásilag többnyire östermelő jellegű lévén, a város fogalmi kellékeinek csak részben felel meg.⁸⁾ A geografiailag előnyös fekvésű (u. n. vásárvonali, kapu- és perem, valamint folyami), többnyire túlnyomólag színmagyar, de legalább is magyar vagy német többségű városok mostani határainktól keletre (Románia jogara alatt)⁹⁾ és északra (Cseh-Szlovákiában)¹⁰⁾ szenvedik civilizálatlanabb és kulturálatlanabb népek nyomását.

Mivel a város vonzóterülete a távolsággal fordítva arányos, azért az egyes felekezetek urbanizálódására is elhatározó fontossága van egyéb okokon kívül annak, hogy az egyes felekezetek főtelepedési területe a nagyobb vonzóerővel rendelkező központoktól, főleg pedig Budapeستől mily távolságra van. Mivel a reformátusság legjelentősebb tömegei az Alföldnek Budapeستől távolabbra eső keleti részein helyezkednek el, mely tömegek részben az elveszett városok vonzó hatása alatt állottak (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Arad): érthető, hogy a törvényhatósági jogú városok népességében e felekezet nem játszhatik ezidőszertint még olyan szerepet, mint az országos átlagban. Viszont aránylag jelentős szerepet kér — szintén területi elhelyezkedése folytán — azon említett nagy lélekszámú és a falu meg a város között átmenetet alkotó helységekből, amelyek a magyar Alföldre s kivált a Tiszántúlra oly hasonlíthatatlanul jellegzetesek. Az evangélikusok területi elhelyezkedése szintén olyan, hogy kevésbé állanak a legnagyobb felszívó erővel bíró főváros hatása alatt, mint pl. a róm. katolikusok, akik a mellett a fővárosba annak idején nagy rajokat bocsátó egykori északnyugati Felvidéken is (Csehszlovákiához tartozó rész) elhatározó többségben voltak.

⁸⁾ L. Kenéz: A városok fejlődés és jelentősége. Budapest, 1925. 25. és köv. l. Kovács A.: A népesség fejlődése Magyarországon az utolsó félszáz év alatt. Magyar Statisztikai Szemle. 1925. 7—8. l. Szerző: Magyarország városi és vidéki népessége. (a M. T. Akadémia Körösi pályadíjával kitüntetett munka) Pécs, 1925. I. r. I. k. 9—49. l.

⁹⁾ Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Brassó, Marosvásárhely és Szatmárnémeti, 84.9, 97.2, 74.1, 40.5, 43.4, 92.8 és 94.9 %-nyi magyar anyanyelvűvel és amellet Temesvár és Brassó 43.9, illetve 26.4 %-os németiséggel.

¹⁰⁾ Kassa, Pozsony 75.4, illetve 40.6 magyarral és ezenfelül Pozsonyban 41.9 % némettel.

Első kérdésünkre, hogy t. i. a városi és vidéki népességben miképpen alakul a protestánsok aránya, szemben a többi vallás-felekezetekével, a következő választ adhatjuk:

100 lakos közül oldalt megnevezett vallású:¹¹⁾

	Budapesten	A többi thif. városban	A r. t. (megyei) városokban	A városokban összesen	A vidéki népességben	Országos átlagban
Ág. hitv. ev. . .	4·83	4·38	7·16	5·60	6·51	6·22
Református . .	10·89	29·75	25·86	19·97	21·36	20·93
Prot. összesen	15·72	24·13	33·03	25·57	27·87	27·15
Egyéb keresztyén	61·08	62·85	59·53	60·93	69·60	66·92
Izraelita . . .	23·20	8·02	7·44	13·50	2·53	5·93

A városi népességben úgy a protestánsok, mint az egyéb keresztyének kisebb arányban szerepelnek, mint a vidéki népességben. Az izraelitáknak főleg Budapesten, de a városok másik két kategóriájában is észlelhető rendkívül magas aránya szorítja le a keresztyén felekezetek képviselőit. Míg az evangélikusok, de különösen a reformátusok éppen a legnagyobb vonzóerővel rendelkező fővárosban szorúlnak nagyon háttérbe s a kisebb értékű városi alakulatokban már országos átlagukat jóval meghaladják, addig az egyéb keresztyének (több mint 95 százalékban róm. katolikusok) az utóbbi városok csoportjában viszonylag kevésbé jutnak szóhoz, mint a fővárosban. A protestánsok és egyéb keresztyének erőviszonyait szemléltetve és a protestánsok számát 100—100-al egyenlőnek véve, volt az egyéb keresztyének száma:

Budapesten	395
A többi thif. városban .	216
R. t. (megyei) városokban	180
A városokban összesen .	238
A vidéki népességben .	250
Orsz. átlagban	246

¹¹⁾ Abszolút számok:

	Budapest	Többi thif. v.	R. t. város	Városok össz.	Vidék	Ország
Ág. hitv. ev. . .	44.894	26.748	68.066	138.708	358.304	497.012
Református . .	101.124	151.112	242.419	494.655	1.175.489	1.670.144
Protestáns . .	146.018	177.860	309.485	633.363	1.533.793	2.167.156
Egyéb keresztyén	567.466	383.735	557.946	1.509.147	3.830.530	5.339.677
Izraelita . . .	215.512	48.996	69.741	334.249	139.061	473.310
Összesen . . .	928.996	610.591	937.172	2.476.759	5.503.384	7.980.143

Ebből kiderül az is, hogy — ha a városi agglomerációk értékét nem vizsgáljuk és a városokat egybefoglaljuk — a protestánsok valamivel nagyobb mértékben városi lakosok, mint az egyéb keresztyének. Ezt egyébként szemléletesebben az alábbi táblázat világítja meg:

	ág. h. ev.	ref.	É l t s z á z			
			protestáns összesen	egyéb keresztyén	izr.	összes
			l a k o s	k ö z ü l		
Budapesten	9:03	6:06	6:74	10:63	45:53	11:64
A többi thj. v.	5:38	9:05	8:21	7:19	10:35	7:65
R. t. városokban	13:49	14:52	14:28	10:44	14:73	11:74
Városokban összesen	27:90	29:62	29:23	28:26	70:61	31:03
Vidéken „	72:10	70:38	70:77	71:74	29:39	68:97

Mindenek felett szembeötlik az, hogy a zsidóság elvárosiasodása milyen mértéket öltött a keresztyén felekezetekkel szemben. A falu és a város részesedése náluk pontosan a megfordítottja pl. annak az értéknek, amelyet a protestánsoknál észlelünk. A protestánsok közt ezek szerint nem egészen egy százalékkal magasabb a városlakók aránya, mint a katolikusok között. Nem jelentős különbség.

Tekintettel arra, hogy a magyarországi városok jellegre, foglalkozásra nézve egymás között jelentős különbségeket mutatnak, célszerű bizonyos csoportokat képezni közöttük a szerint, hogy az őstermelést űző lakosság, tehát a tulajdonképpeni nem város-lakó elem képviselte milyen nagy. Külön választottuk a magyar thj. és rendezett tanácsú városok közül azokat, melyekben az őstermelő népesség a keresők közt a 20%-on alúl marad, valamint azokat, amelyekben 20—50% közt ingadozik az agrikultúr elem és végül azokat a jobbára nagyra nőtt falvakat, amelyekben az őstermelő lakosság túlsúlyban van. (50%-on felül.) Az egész városi népességnek 60.7%-a (1,503.545 lélek) él a városok első csoportjában, 16.5%-a (408.479) a második kategóriában és a fennmaradó 22.8% (564.435) a városi jellegűnek csak nagy jóakarattal tekinthető s többnyire sok tanya-lakót magába záró harmadik csoportban.

Ha a városok ezen — hogy úgy mondjuk — egyéniségére is figyelemmel vagyunk és így vizsgáljuk a felekezetek súlyát, akkor egészen érdekes képet kapunk. Főleg a nagyobbik protestáns felekezet, a református és azután a zsidóság számará-

nya mutat egymástól sarkalatosan eltérő alakulást. A reformátusság a vérbeli városokban messze elmarad a népességben elfoglalt arányszámától; a foglalkozásilag átmeneti jellegű városokban már két akkora az arányuk, mint az első csoportban és feltűnően nagy: relatív többséget alkotó képviseletre emelkednek az agrikultúr városokban. A zsidóságnál — foglalkozásuk alapján — ugyancsak érthetőleg, teljesen fordított a helyzet. A nagy ipar-forgalmi fókuszokban arányszámuk túlhaladja a protestáns felekezetek egyesített hányadosát is, míg a másik két kategóriában fokoatosan eltörpül számerejük. Viszonylag elég egyenletes az ág. hitv. ev. részesedése a hármask csoportban; az utolsó kategóriában számuk kizárólag azért magas, mert az Alföld egyik erősen fejlődő és a gyors iparosodás útján álló, de még agrikultúr jellegű nagyszámú ág. hitv. ev. lakosság van. (Békéscsaba.)

A fenti város csoportok népességének felekezeti tagozódása a következő:

		100 lakos közül				
		ág. h. ev.	ref.	protestáns összesen	egyéb kereszttyén	izraelita.
Az iparos	} város- ban	5·26	10·46	15·72	65·49	18·79
A foglalkozá- silag vegyes		5·25	21·49	26·74	65·08	8·16
Az őstermelő		6·77	44·31	51·08	45·68	3·24

A protestáns — kivált a református — vallású városi népességnek a súlyát ez a sajátságos megosztás természetesen leszállítja. Igaz, hogy az ízig-vérig polgáriassult, gyorsan fejlődő városok nagy tömegben estek az „utód”-államok zsákmányául és a magyar református és a német ajkú evangélikusság ezekben a városokban sokkal nagyobb szerepet játszott, mint az ezen városokat környező vidéken. Ezeknek a kultúr- és iparforgalmi centrumoknak az elvesztése a városi protestantizmus számára nagyobb veszteséget jelentett, mint a róm. katolicizmusra.¹²⁾ Ez s ezenfelül Budapest legközelebbi vonzóterületé-

¹²⁾ „A reformátusok a három keleti országrészben inkább városi lakosok, míg az ágostaiak csak a Tisza jobb partján és a Királyhágón túl szerepelnek a városi népességben nagyobb aránnyal, mint a vidékiben.” (Kovács Alajos: Magyarország népesedési statisztikája 1910-ben stb. 61. l.) A három keleti országrész reformátusainak és a két említett vidék evangélikusainak egyesített számából csak 37.2 % maradt meg, míg az egész protestantizmusnak több mint fele!”

nek erősen katolikus jellege okozza ezt a sajátos alakulást, a felekezetek később megismertetendő osztálytagozódásán kívül.

Alig módosulnak a fenti arányszámok, ha a városi népességhez hozzászámítjuk a Budapesttel teljesen egybeforrott, de közigazgatásilag még nem egyesített és a fentti kimutatásban szereplő Ujpest és Kispest r. t. (megyei) városokon kívül 18 községre rúgó népesség-konglomerátumot, amely a fővárossal együtt Nagy-Budapestet alkotja s amelynek a népessége már 1920-ban 1,217.325 tett ki.¹³⁾ Ha ezen községek felekezetileg tagolt népességét¹⁴⁾ hozzáadjuk az I. kategóriához, akkor a teljesnek még mindig nem tekinthető¹⁵⁾ elite-városok felekezeti tagozódása a következőképpen módosul:

100 lélek közül

ág. hitv. ev.	református	protestáns összesen	egyéb keresztyén	izraelita
5.46	10.71	16.17	66.43	17.35

Budapest környékének a figyelembe vételével tehát a keresztyén felekezetek számereje egy árnyalattal erősbbödik.

¹³⁾ Aperçu de la demographie des divers pays du monde. La Haye, 1925. 48. l.

¹⁴⁾ Thirring Lajos: Budapest befolyása a környék népesedésére. Budapest, 1926. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1926. évf. 24. l.

¹⁵⁾ Sok olyan ipar-forgalmi jellegű 10.000 lelken felüli helységünk van, amelyek idáig csak a városi szervezetet nélkülözik, valójában azonban városnak számítandók.

III.

A protestáns népesség számerejének változása Csonka-Magyarországon.

Tulajdonképpen csak az 1910—1920-ig terjedő decenniumról szólhatunk, mivel a trianoni béke a megyei törvényhatóságok nagyrésztét kettészakította és a részben megmaradt törvényhatóságok demografiai adatai visszamenőleg csak 1910-re vonatkozóan tételtek közzé.

E tíz év adatai megerősítik a múltban észlelt szabályszerűséget: a protestánsok aránya újabban is visszaesőben volt. Szaporodásuk minimális. Az abszolút számot tekintve — főleg a kommunizmus bukása után jelentős számban előfordult kike-resztelkedések okából — stagnáló zsidóság arányszáma ugyan még jobban visszaesett, de a mindkét szertartású katolikusok térfoglalásával szemben így is éles ellentétben áll a két protes-táns felekezet térvesztése. Volt ugyanis:

	100 lakos közül		
	1910	1920	szaporodás 0/0-a 1910-től
Ág. hitv. ev.	6.38	6.22	2.47
Református	21.46	20.93	2.32
Prot. együtt	27.84	17.15	2.36
Egyéb keresztyén . . .	65.97	66.91	6.40
Izraelita	6.19	5.93	0.42
Összesen	100.00	100.00	4.91

Bár a születéseknek a halálozások felett mutatkozó többlete a protestánsoknál úgy régebben, mint napjainkban számottevően kisebb, mint az egyéb keresztyének túlnyomó részét tevő

katholikusoknál, a szaporodás arányában való fennt feltüntetett differenciák nem felelnek meg teljesen sem a születési többlet terén észlelt elmaradás fokának, sem pedig a tényleges szaporodásban mutatkozó régebbi különbözeteknek. Közel esik az a feltevés, hogy a lefolyt háborús évtizedben a véráldozatok különböző foka is módosította az arányszámok alakulását. A M. kir. Központi Statisztikai hivatal által gyűjtött és véglegesnek nem tekinthető, a valóságnál — sajnos — alighanem jóval kisebb számú hősi halottról szóló adatok szerint meghalt, illetve holtta nyilvánított és eltűnt a világháborúban az 1910. évi férfilakosság ezer-ezer főnyi tömegéhez viszonyítva.¹⁾

Ág. hitv. ev.	46:54
Református	43:93
Róm. kath.	41:97
Izraelita	21:77

A hősi halottak számában észlelt veszteség legnagyobb volt az egyetlen viszonylagos evangélikus többségű és református kisebbségű Békés megyében! Ha igaz is, hogy a férfi népesség egészéhez való viszonyítás nem egészen helyes, mert hiszen a hadba még *nem került* gyermekek száma a róm. katolikusoknál nagyobb, de viszont a háborúba *már* nem kerülők képviselője meg a protestánsoknál nagyobb s így a fenti számok nagyjában elfogadhatók az egyes felekezetek áldozathozatalának kritériumául.²⁾

Igaz, hogy ez nem döntötte el a szaporodás mértékében előállot különbséget. Csak kis mértékben kiélezte. Azt, hogy 1910—1920 között a szűkebb Magyarország területén az áttérések és a házasságra lépők közt a gyermekek vallására nézve kötött megállapodások miként alakultak, nem tudjuk pontosan, mert az 1911—1918. közötti eredmények az integer Magyarországra vonatkoznak és csak két rendelkezésünkre álló év (1919.

¹⁾ Mike Gyula: A magyar Birodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban. Magyar Statisztikai Szemle, 1927. 632. l.

²⁾ Tekintve, hogy a hadfelszerelési üzemekben, gyárakban szolgálatot teljesítőknek a felmentése az iparos városokban s főleg Budapesten nagy volt a vidékhez és a vidék kisebb városaihoz képest és tekintve a felekezetek fenntebb kimutatott eloszlását: a véres veszteségeknek felekezetekként mutatkozó eltérő voltát — legalább jórészt — indokoltnak vehetjük.

és 1920.) alapján következtethetnénk. E két év azonban a politikai viszonyok kivételessége okából (kommunizmus, a zsidók tömeges áttérése, ennek következtében a protestáns felekezeteknek átmenetileg aktív mérlege) következtetésekre alkalmatlan. A vegyes házasságok kötésekor a születendő gyermekek vallására vonatkozólag létesült megegyezések újabb alakulása Csonka-Magyarországon az ág. hit. evangélikusoknak még érzékenyebb veszteségeket okoznak, mint a múltban, míg a reformátusokat alig érintik; ennélfogva — feltéve, hogy a mostani határok között lévő Magyarországon 1910—1920. között is fennállott e különbség a két testvér-egyház között —, az evangélikusoknak amúgy is egy árnyalattal jobb szaporodását tulajdonképpen értékesebbnek kell megítélnünk, mint a reformátusokét.

Kérdés, hogy a népesedési, szociális és politikai tekintetben oly különleges jelentőséggel bíró városok népességében hogy változott a protestánsok aránya s milyen szaporodást tüntetett fel a többi felekezetekkel szemben? Kérdés, hogy az elvárosiasodás üteme milyen a protestánsok kettős tagozatánál s milyen változáson ment át a vidéki népesség felekezeti összetétele a lefolyt tíz év alatt? Igaz, hogy az 1910—1920. közötti évtizedet — ami a városképzőerők szabad működését illeti — bízást tekinthetjük kivételes jellegűnek. Kivált azok voltak nálunk, ahol a háború befejeztét követőleg az „utód”-államok a jogos alap nélküli kiutasításaikkal 100.000-eket tettek hontalanokká és így a perifériákról nagyarányú népvándorlás indult meg a meghagyott központi részek felé. A menekültek felekezeti összetételét nem tudjuk pontosan megmondani; pedig valószínű, hogy ezek vallás szerinti megoszlása szintén befolyásolta a mai Magyarország felekezeti összetételében 1910—1920-ig beállott változásokat. Bár az észlelt változások iránya és nagysága jobbadán fedte a jelen területre vonatkozólag a régi népszámlálások által megállapított eltolódásokat.

Különválasztva a legnagyobb súlyú (törvényhatósági joggal felruházott) városokat, amelyeknek csoportjában Budapest dominál, több mint 60%-át téve ki népessége e kategória lélekszámának, a kisebb jelentőségű, bár sok fejlődésképes képződményt feltüntető rendezett tanácsú városoktól és külön vizsgálva a vidék népességét, a következő eredményekre jutunk:

Volt száz lakos közül:³⁾

A thj. városokban:

	ág. h. ev.	ref.	protestáns összesen	egyéb keresztyén	izraelita	összesen
1910.	4-69	15-93	20-62	62-24	17-14	100-00
1920.	4-65	16-38	21-03	61-79	17-18	100-00
Szaporodás az 1910-es népesség 0/0-ban . . .	4-80	8-56	7-71	4-78	5-82	5-56

A r. t. városokban:

	ág. h. ev.	ref.	protestáns összesen	egyéb keresztyén	izraelita	összesen
1910.	7-36	27-01	34-37	58-10	7-53	100-00
1920.	7-16	25-87	33-03	59-53	7-44	100-00
Szaporodás az 1910-es népesség 0/0-ban . . .	5-30	3-75	4-08	11-02	6-75	8-31

Vidéken:

	ág. h. ev.	ref.	protestáns összesen	egyéb keresztyén	izraelita	összesen
1910.	6-68	22-07	28-75	68-39	68-30	100-00
1920.	6-51	21-36	27-87	69-60	69-30	100-00
Szaporodás az 1910-es népesség 0/0-ban . . .	1-51	0-79	0-96	6-17	10-89	4-17

Az eltolódások sokat mondanak. Mindenekelőtt leszögezhető, hogy a protestánsoknak a thjf. városokban észlelt csekély képviselete javult. Így bizonyos kiegyenlítődési folyamatról lehet beszélni: ott szaporodott a protestantizmus a legjobban — a többi keresztyéneket és zsidókat is meghaladó mértékben — ahol legjobban hiányzott idáig a protestáns színezet. Különösen a reformátusoknál észlelhető ez, akiknek a három helység-kategóriában mutatkozó lépcsőzetes növekvése iskolapéldája a gyorsan városiasodó társadalmaknak. Ha a kiegyenlítődés örömmel üdvözölhető is, nem hagyható figyelmen kívül kivált a református népességnek a vidéki lakosságban való teljesen elenyésző szaporodása, amelyet a kisebb népességű falvakban már tényleges fogyás vált fel, mert e szaporodás is jórészt csak a 10.000-en felüli helységekből s részben a Budapest elővárosai-ban lefolyt növekvésnek tudható be, ellenben a vidéki népesség többi részében a reformátusság már 0.1%-os apadást mutat. Az evangélikusoknál csak valamivel vigasztalóbb a helyzet. A thjf. városokban való protestáns térfoglalás csak a reformátusoknak köszönhető, míg az evangélikusok itt is tért vesztek, de viszont legalább a veszteség náluk is e kategóriában a legelenyészőbb, jöllehet százalékos gyarapodások a r. t. váro-

³⁾ M. St. Közl. Új sorozat 76. kötet. (Népszámlálás 1920. VI.) Budapest, 1929. 36. és 37. l. lévő abszolút számokból kiszámítva.

sokban valamivel nagyobb; ámde e város csoportban már az átlagos gyarapodással még kevésbé tudtak lépést tartani.

Egészen sajátos a túlnyomólag róm. katolikusokból álló egyéb keresztyének számának a változása. Számuk éppen ott fejlődött legkevésbé, ahol arra leginkább gondolni lehetett volna: a vezető thjf. városokban, míg a sok, gyorsan fejlődő közép nagyságú várost magában foglaló rendezett tanácsú város csoportban messze kimagasló, a reformátusokét már háromszor meghaladó szaporulat és nagyarányú térfoglalás jellemzi őket. Még feltűnőbb és rájuk nézve biztatóbb a háborús évtizedekben elért tekintélyes szaporulat a falvakban. Felőtlő az izraeliták hatalmas fogyása a vidéken, amivel szemben még a városi szaporodási kvótájuk sem kimagasló.

Az a körülmény, hogy a kettős város csoportban a különböző jellegű (iparos, foglalkozásilag vegyes, agrikultur) helységek meglehetősen tarkaságban fordulnak elő, de meg az a már említett tény is, hogy a Budapesttel egybefüggő és jórészt városi szervezetet nélkülöző községek nem választhatók el a városi népességtől, arra indít, hogy a városias színezetet jobban ki-domborító és a foglalkozás eltérősége alapján kategorizált csoportokban — Nagy-Budapestnek az iparos kategóriába való besorozásával — külön vizsgáljuk a felekezeti viszonyok időbeli alakulását, változását. A fenttínél sokkal jellegzetesebb kép tárul elénk:

100 lakos közül volt oldalt jelzett vallású:

	az iparos		a foglalk. vegyes		őstermelő		összes		vidéken	
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920
Ág. hitv. ev.	5·58	5·46	5·27	5·25	6·68	6·77	5·77	5·71	6·66	6·49
Református .	9·88	10·71	20·60	21·49	46·48	44·31	19·65	19·51	22·32	21·64
Protes.össz. .	15·46	16·17	25·86	26·74	53·16	51·08	25·42	25·22	28·98	28·13
Egyéb										
keresztyén .	66·66	66·48	66·02	65·08	43·43	45·68	51·42	61·81	68·14	69·44
Izraelita . .	17·88	17·35	8·11	8·18	3·41	3·24	13·16	12·95	2·88	2·43

Szaporodás az 1910-es népesség %-ában:

Ág. hitv. ev.	+	7·64	+	6·29	+	5·40	+	6·87	+	0·65
Református .	+	19·28	+	11·29	—	0·90	+	7·41	+	0·18
Prot. összesen	+	15·07	+	10·27	—	0·11	+	7·29	+	0·29
Egyéb keresz-										
tyén	+	9·81	+	5·16	+	9·35	+	8·96	+	5·31
Izraelita . .	+	6·84	+	7·59	—	1·16	+	6·45	—	12·74
Összesen	+	10·09	+	6·68	+	3·96	+	8·20	+	3·33

Minél igazibb városról van szó, annál nagyobb a szaporodás. Ez a legjobban kifejezésre jut a reformátusoknál, de érvényesül hiánytalanul — ha szelídebb fokozásban is — az evangélikusoknál is. A városok kettős — hogy úgy mondjuk — elit-csoportjában a protestánsok egyesített száma határozottan gyorsabban szaporodott, mint az egyéb keresztyéneké (95% r. kath.). Hogy azonban a katolikus városi népesség szaporulata mégis nagyobb, az kizárólag annak a következménye, hogy a városi értelemben problematikus értékű harmadik kategóriában egyfelől a protestánsok abszolút számban is megfogytak s azonfelül a protestáns városi népességnek aránylag igen jelentős része jut éppen erre a csoportra: A városiasság helyesebb s nem merőben formális (közigazgatási jogi) beosztásán alapuló kategorizálásánál — mint látjuk — már a róm. katolikusok szaporodása is az első város csoportban a legkedvezőbb; de mindjárt utána — s ez elég feltűnő — a nagy, agrárius jellegű falu-városok következnek szaporodásban. Igen valószínű, hogy a majd kizárólag az Alföldön elterülő, nagyhatárú községekben a református őstermelő rétegek városbaköltözése és kedvezőtlen természetes szaporodása következtében támadt hézagokat tölti be itt a többnyire munkás, cseléd sorban lévő bevándorló róm. katolikus népesség. A zsidóság mérlege csak azért nem passzív, mert túlnyomó részük az első kategóriájú városok lakója s ezeknek még tűrhetőbb szaporulata döntően érezteti hatását. A vidék zsidósága gyors ütemben apad.

Az urbanizálódás a fenti adatok szerint a háború évtizedében is folytatódott Magyarországon, jóllehet összes thj. városaink természetes szaporulata már csak $\frac{1}{5}$ -e volt a vármegyék megfelelő hányadosának. (1.1% szemben a vármegyeyei 5.6%-kal). Az elvárosiasodást a városok jellege szerint képezett csoportok különválasztásával a következő táblázat igazolja:

1000 lakos közül élt:

	1910-ben	1920-ban	változás
Iparos jellegű*)	201	211	+ 10
foglalkozásilag			
vegyes	50	51	+ 1
Őstermelő	61	61	— —
Városokban összesen	312	323	+ 11
Vidéken	688	677	— 11

*) Budapest elővárosaival együtt.

Ugyanezen számok az egyes felekezetek különválasztásával következőképpen alakulnak:

1000 ág. hitv. ev.			1000 református			1000 protestáns			
l a k o s k ö z ü l é l t									
	1910	1920	változás	1910	1920	változás	1910	1920	változás
Iparos ⁴⁾	176	185	+ 9	93	108	+15	112	126	+14
Vegyes	42	43	+ 1	48	53	+ 5	47	50	+ 3
Östermelő	75	77	+ 2	155	150	- 5	136	133	- 3
Összes	293	305	-12	296	311	+15	295	309	+14
Vidéken	707	695	-12	704	689	-15	705	691	-14

			1000 egyéb keresztyén		1000 izraelita	
			lakos közül élt			
	1910	1920 változás	1910	1920	változás	
Iparos ⁴⁾	} városban	213	220	+ 7	581	+37
Vegyes		53	52	- 1	66	+ 5
Östermelő		49	51	+ 2	39	- 1
Összesen		315	323	+ 8	686	+41
Vidéken		685	677	- 8	314	-41

Az elvárosiasodás jelensége a protestánsok között a két népszámlálás ideje alatt gyorsabb ütemű volt, mint az egyéb keresztyének között. A városi lakosságra eső hányadok emelkedései: 8 (egyéb keresztyén), 12 (ág. hitv. ev.), illetve 15 (ref.) eléggé érzékeltetik ezt. De fokozott mértékben jut kifejezésre ez, hogyha a városiasság követelményeinek teljesen meg nem felelő helységeket figyelmen kívül hagyjuk és csak azokra, a két első csoportba tartozó városokra szorítkozunk, amelyekben az östermelő lakosság kisebbségben van, tehát amelyek a városi jelleg igazi hordozói. Ezek egybefoglalásával kiderül, hogy 1920-ban minden ezer evangélikus közül 10-el, ugyanannyi református közül 20-al, egyéb keresztyén közül 6-al és ezer izraelita közül 42-el többen laktak városban, mint a háború előtt. Igaz, hogy a protestánsok még mindig nem érték el a fentebbiek szerint a róm. katolikusok városi képviseletét, de tagadhatatlan, hogy szinte rohanó lépésben haladnak e felé. Lehet, hogy a menekültek városbaözlésének is van része e folyamatban. De az a körülmény, hogy a vidék s a városok inferiálisabb csoportjának reformátusai teljesen stagnálnak, mégis inkább arra vall, hogy kivált a reformátu-

⁴⁾ Budapest elővárosait beleértve.

sok között a város felé útát kereső áramlás erősebb, mint az egész népességben.

A városok növekvő súlyát tekintve, talán örvendetes a protestantizmusra nézve a protestáns térfoglalás a két első város-kategóriában, de népesedéspolitikai szempontból — tudván azt, hogy a város a csekély propagatív erő színhelye — nem sok jóval biztat ez a persze nem egykönnyen megállítható jelenség; annál kevésbé biztató a protestánsok szempontjából, mert — mint látni fogjuk — a protestánsok propagatív ereje amúgy is kívánni valót hagy hátra. Az egyéb keresztyéneknek (főleg róm. kath.) nagy előnyük, hogy a lefolyt évtizedben a falusi népesség soraiban kielégítően szaporodtak, amely növekvés több mint egy harmadára rúg az indusztrizált városi katolikusság szaporodási arányának. A reformátusoknál a lefolyt — persze kivételes — évtizedben a falusi népesség gyarapodása még egy század részét sem éri el az elsőrendű városi képződmények reformátusai által produkált növekvésnek.

Az 1920-as népszámlálás óta eltelt 8 év (1921—1928) népmozgalma, amelyet a vándorlások hihetőleg kevésbé fognak alterálni, azt igazolja, hogy az eddig észlelt tendencia, ha némileg tompítottan is, de most is érvényesül. Az 1928. év végére a születések többletek alapján kiszámított népességből 6.15% (1920-ban még 6.22%) az ág. hitv. evangélikus, 20.77% (1920-ban még 20.93%) a református, tehát a protestánsok aránya összesen 26.92% (27.15); ezzel szemben — minthogy az izraeliták abszolút száma alig növekedett s százalékos részesedésük a népszámláláskor észlelt 5.93-ról 5.54-re hanyatlott — az egyéb keresztyének kiszámított valószínű részesedése ma már 67.54%, szemben a népszámlálási 66.92%-os arányszámmal. Ezt a térfoglalást az áttérések és a vegyes házasságokból születendő gyermekek vallására vonatkozó megegyezések még kétségtelenül fokozták is.

IV.

Vallásfelekezet és foglalkozás.

A mai Magyarország is agrárius többségű állam, bár egyoldalú őstermelő jellegéből veszített. Az integer Magyarországon 62% volt, ma alig 56% az őstermelő. A foglalkozási viszonyokról felekezetenként még részletesebben lesz szó. Ezt megelőzően rövid pillantást vetünk arra, hogy a keresők és eltartottak száma miként viszonylik egymáshoz a protestánsoknál, szemben a más felekezetűekkel. Az eltartottak kisebb vagy nagyobb aránya többnyire az eltérő születési viszonyok eredménye, bárha a nagyobbfokú jólét is arra vezethet, hogy az össznépesség (kivált a felnőtt korú nők) kereső tevékenységét csökkentőleg, tehát a magasabb születési rátával hasonló irányban befolyásolja.

A megmaradt Magyarországon 1000 lakos közül általában kereső 470, eltartott 530, vagyis 100 keresőre 113 eltartott esik.¹⁾ A különböző foglalkozásoknál persze elég számottevőek az eltérések.²⁾ Ha az egyes vallásfelekezeteket különválasztva

¹⁾ M. St. Közl. Ujsorozat 76. II. Részletes kimutatások 67. l. Budapest, 1929.

²⁾ *Mozolovszky*: Általános jelentés az 1920 népszámlálás VI. kötetéhez (M. St. K. Uj sorozat 76., 47. l.) Az őstermelésnél a keresők aránya 47.8 %, a bányászoknál 34.2%, az iparnál 44.6%, a kereskedelemnél 45.1%, a közlekedésnél 33.0%, a közszolgáltatnál és szabad foglalkozásoknál 45.1%, a véderőnél 70.5%, a napszámosoknál 51.4%, a házi cselédeknek 88.7%.

nézzük, akkor az eredmények a következők: jutott 100 keresőre eltartott.³⁾

Ág. hitv. evangélikus . . .	104
Református	105
Protestáns összesen . . .	105
Egyéb keresztény	114
Izraelita	131

A protestánsok közt kevesebb az eltartott, ami összefüggésben van azzal, hogy alacsonyabb a gyermeklétszámuk. Azonban hogy ez a körülmény nem egyedül döntő, azt eléggé igazolja az izraeliták közt az eltartottak magas aránya. A zsidóság születési aránya ugyanis sokkal alacsonyabb, mint a protestánsoké. Az izraelitáknak általában nagyobb jómódja azonban lehetővé teszi számukra azt, hogy gyermekeik átlagban később kerüljenek be a termelő munka folyamatába, másrészt pedig, hogy a felnőtt korúak munkabíró korban lévő hozzátartozói közül kevesebb legyen kénytelen kereseti tevékenységet folytatni. Tehát ha a felnőttkorúakra nehezedő teher nagysága felől nagyjában tájékoztatnak is a fenti számok: az nem derül ki belőlük, hogy vajjon a keresőképes korúaknak hány százaléka került már be a munka sodrába s mekkora az a tömeg, amely a munkára képes korban meg van kímélve a kereső tevékenységtől. Ennek felekezetenkénti pontos megállapítását megnehezíti az, hogy nehéz elbírálni: mi a munkaképesség alsó korhatára? Általában a 15 évet szokták a kereső kor alsó határának tekinteni. Bár az volna az eszmény, hogy a kereső tevékenység még később kezdődjék, nálunk — sajnos — az a helyzet, hogy főleg a mezőgazdasági népességben a keresők aránya e koron alúl is már számottevő. A 7—15 éves fiúknak 18%-a, a lányoknak 11%-a kereső. A mezőgazdaságban ezen arányok 22%-ra, illetve 14%-ra emelkednek. A más-más foglalkozásokban más-más időpontban lehet szó a még fel nem növekedett korúak foglalkoztatásáról, másrészt a különböző felekezeteknél a különböző foglalkozások más-más mértékben szerepelnek. Tulajdonképpen ezért nehéz a szabatos összehasonlítás.

Ha a 12 éven alúli gyermekeket teljes egészükben eltartottnak vesszük és ezzel az eltérő születési arányból folyó kü-

³⁾ Kiszámítva a M. St. Közl. Új sorozat 72. Népszámlálás 1920. III—IV. 316—322. és 323. lapjairól.

lönböző gyermeklélekszám zavaró hatását megközelítő pontossággal kiküszöböljük és csak a 12 éven felüli népességben vizsgáljuk a keresők és eltartottak közötti viszonyt, a következő eredményekre jutunk:

Volt ezer 12 éven felüli egyén közül⁴⁾

	kereső	eltartott	Száz 12 éven felüli keresőre jutott ugyanily korú eltartott
Általában	617	383	62
Ag. hitv. ev.	632	368	58
Református	632	368	58
Prot. összesen	632	368	58
Egyéb keresztény	620	380	61
Izraelita	525	475	90

A felekezetek sorrendje ugyan nem változott, de az izraelitáknál az eltartottak viszonylag nagy aránya így még jobban kiemelkedik, míg a majd kizárólag róm. katolikusokból álló egyéb keresztyén keresőkre jutott eltartottak száma már közelebb kerül a protestánsok megfelelő számához. E viszonyításban már az eltartandók nagyobb vagy kisebb számát alig érinti a születési arányban mutatkozó eltérés, ellenben igenis érinti az, hogy pl. a protestánsok között kevésbé van képviselve néhány olyan foglalkozási ág, amelyeknél a női keresők (segítő családtagok) száma a foglalkozás természeténél fogva elenyésző, (bányászat, erdészet, bizonyos iparágak) s amelyeknél az eltartandók száma szükségképpen magasabb az átlagosnál. Az eltartottak alacsonyabb aránya a keresőképes korban inkább kedvezőtlen, semmint kedvező jelenség. Arra enged ugyanis következtetni, hogy a családtagoknak: nőknek és fiatalkorúaknak a munkájára szükség van; ez ugyan lehet a magasabb életstandard iránt támasztott fokozottabb igény következménye is, de ebben az esetben is változatlanul áll a tétel, hogy a keresők túlnagy száma az eltartottakhoz mérten a családnak a gazdasági élet forgatagába való s az átlagosnál fokozottabb belesodortatását jelenti. Ez a népesedési mozgalomra sem kedvező diszpozíció; gondoljunk bár akár a születésekre gyakorolt befolyásra, akár a halandóság módosítására.

⁴⁾ Kiszámítva a M. St. Közl. Uj sorozat 73. Népszámlálás IV. 34—35. és 154—167. l. valamint a M. St. Közl. Uj sorozat 72. 316., 322. és 323. l. levő abszolút számokból.

Egyébként e kérdés közelebbi tisztázása céljából szükséges nemek szerint is feltüntetni a keresők és eltartottak arányát az egyes vallásfelekezeteknél.

1000
12 éven felüli

	férfi közül kereső	nő volt
Ág. hitv. ev.	911	369
Református	917	361
Prot. együltt	915	363
Egyéb keresztyén	901	364
Izraelita	826	247
Összesen	901	356

Feltűnő ismét a zsidóság viszonylag védettebb helyzete, kivált a nőknél. A protestáns és egyéb keresztyén nők között — a kereseti tevékenység gyakoriságát tekintve — jóformán semmi különbség. Persze itt le kellene mennünk az egyes foglalkozások elemzéséig; ezt azonban terünk nem engedi meg. Példaképpen csak megemlítjük, hogy inkább az átmeneti foglalkozású, s falujukba idővel többnyire visszatérő és ott férjhezmentükkkel rendszerint eltartottakká váló házi cselédek közt aránylag sok a róm. katolikus, s ezek nagy száma jelentősen emeli a felnőtt korú női népességben a kereső arányát a nem protestáns keresztyénekénél. A férfiaknál ismét azt látjuk, hogy a protestánssok nagyobb hányada kereső; ez azonban összefüggésben állhat azzal is, hogy a 12 éven felüliek közül a legfiatalabb (még jórészt nem kereső, 12—15 évesek) csoportja a katolikusok közt valamivel telítettebb.

Rátérünk a foglalkozási főcsoportok tárgyalására. Az egyes felekezeteknek a főbb sajátosságait kétféleképen is feltűnethetjük. Vizsgálhatjuk egyrészt azt, hogy egy-egy foglalkozási ág keresőinek hány százaléka jut az egyes vallásfelekezetekre, amikor is e százalékszámokat összevethetjük az illető felekezeteknek az összes keresők közt észlelt arányszámaival; másrészt pedig azt a céljainkhoz közelebb álló módot is választhatjuk, hogy feltűntessük: miképen oszlik meg az egyes felekezetek kereső népessége a foglalkozási főcsoportok szerint.

A vizsgálat első módját követve:

100 kereső egyén közül volt⁵⁾

	mind- össze	1 őster- melés	2 bányá- szat	3 ipar	4 kereske- delem	5 közle- kedés	2-5 összesen
Ág. hitv. ev.	6.5	7.1	4.1	5.8	4.2	6.1	5.5
Református	21.7	26.0	8.3	15.5	9.8	18.9	14.6
Prot. összesen	28.2	33.1	12.4	21.3	14.0	25.0	20.1
Egyéb keresztyén	66.3	66.5	86.2	68.4	40.9	69.3	64.3
Izraelita	5.5	0.4	1.4	10.3	45.1	5.7	15.6

	közzszolgálat és szabad- foglalk.	véd- erő	nyugdíjas tőkepénzes	k. m. n. napszámos	házi cseléd	egyéb és ismeretlen
Ág. hitv. ev.	6.8	6.3	7.0	7.6	5.7	3.7
Református	18.2	22.2	16.6	20.4	18.9	14.1
Prot. összesen	25.0	28.5	23.6	28.0	24.6	17.8
Egyéb kereszt.	64.5	68.7	65.8	70.7	73.5	77.1
Izraelita	10.5	2.8	10.6	1.3	1.9	5.1

A két protestáns felekezet de különösen a református sokkal nagyobb részt foglal el az őstermelő népességben, mint amekkorát az összes keresők között. Az evangélikusok aránya az őstermelőkön kívül még a közzszolgálat és szabad foglalkozásnál, a nyugdíjasoknál és a napszámosoknál is magasabban áll, mint az egész népességben, ellenben a reformátusok a véd-erő kivételével minden foglalkozási csoportban elmaradnak országos arányszámuktól; ezzel bizonyos mértékig egyoldalú színezetet nyer a lélekszámra vezető protestáns felekezet. Egészen sajátos a zsidóság részesedése az egyes foglalkozási ágakban: 0.4—45.2% közt variál arányszámuk. A kereskedelemben való túlsúlyuk folytán úgy a protestánsok, mint az egyéb keresztyének képviselte mélyen az országos arányszámuk alá esik; a protestánsoké azonban még valamivel alacsonyabbra csökken. A zsidóság foglalkozásonként nagyon eltérő képviselte a keresztyén felekezetek egymáshoz való erőviszonyainak a szabatos megállapítását nehezíti s ezért célszerű a protestáns keresőket összesen, valamint az egyes foglalkozási főcsoportokon belül is 100—100-al egyenlőnek venni és vizsgálni

⁵⁾ M. St. Közl. Új sorozat 76. II. részletes kimutatások 103. I. Budapest, 1929.

azt, hogy az egyéb keresztyének száma mennyit tesz ki? Számításunk eredménye a következő:

Protestáns kereső népesség = 100
volt az egyéb keresztyéneké

Az összes keresők közt	235
Östermelők keresői	201
Bányászat	695
Ipar	321
Keresked.	292
Közlekedés	277
Közszolg. és szabad fogl.	258
Véderő keresők közt	241
Nyugdíjas és tőkés	279
Napszámos	252
Házi cseléd	299
Egyéb és ismer.	433

volt az egyéb keresztyéneké

Az egyéb keresztyének — mint látjuk — az östermelés kivételével, minden foglalkozási főcsoportban jobban túlhaladják a protestánsok számát, mint az összes keresők között. Ez a túlsúly foglalkozásonként különböző.⁸⁾ Differenciáltabb, többszínű az egyéb keresztyének társadalma. Persze a differenciált szót itt csak arra értjük, hogy nagyobb az arányosság a főfoglalkozások között. Hogy egyes foglalkozási ágakon belül mint fest a kép, azt később fogjuk látni.

Ezt megelőzően azonban látnunk kell — már csak az egyes foglalkozások súlyának a megismerése céljából is —, az egyes felekezetekhez tartozó népesség tagozódását foglalkozások szerint. Így kétségtelenül áttekinthetőbb képet kapunk a felekezetek foglalkozásbeli sajátosságairól.

⁸⁾ Első pillantásra is meglepő, hogy még a közszolgálatiaknál és szabadfoglalkozásúaknál is nagyobb az egyéb keresztyének fölénye a protestánsok felett, mint az egész kereső népességben. Az állami közigazgatási tisztviselők közt 17.0%-a református, (az összes keresők közt 21.7%) s ezt a protestantizmus szempontjából nem pótolja ki az, hogy az evangélikusok aránya 8.4% (az összes keresők közt 6.5) az állami díjnokok közt csak 14.6% és 6.8% a megfelelő arányszámok. A tanügynél a róm. kath., ref. és ág. ev.-ek arányszámai 64.2, 15.6. és 8.5%, szemben az összes keresőket jelző 63.2., 21.7. és 6.5%-os arányszámokkal.

		V o l t s z á z				
ág. hitv. ev.	református	összes protestáns	egyéb keresztyén	izraelita	összes	
kereső közül az oldalt jelzett foglalkozáshoz tartozó						
Östermelés	61·27	67·84	66·31	56·87	4·23	56·67
Bányászat	0·58	0·35	0·41	1·20	0·23	0·93
Ipar	16·53	13·15	13·93	18·97	34·82	18·39
Kereskedelem . . .	3·11	2·15	2·39	2·97	33·74	4·81
Közlekedés	2·88	2·68	2·72	3·21	3·18	3·07
Közszolg. és szá- badfoglalkozás . .	4·67	3·76	3·97	4·35	8·64	4·47
Véderő	2·28	2·41	2·38	2·43	1·19	2·35
Nyugdíjas, tőkés . .	2·83	2·02	2·20	2·61	5·12	2·64
Napszámos	1·57	1·25	1·32	1·42	0·33	1·34
Házi cseléd	3·62	3·63	3·63	4·60	1·43	4·15
Egyéb és isme- retien	0·66	0·76	0·74	1·37	1·09	1·18

Az egészen sajátos, az átlagtól merőben eltérő viszonyokat mutató zsidóságtól eltekintve, úgy a két protestáns, mint a túlnyomó részt katolikusokból álló egyéb felekezetek soraiban határozottan dominál az östermelő foglalkozás. A protestánsoknál azonban határozott klasszissal erősebb az östermelés súlya. Ha — mint ezt általában vallják — az östermelő foglalkozást a konzervativizmus, az organikus fejlődés, a hazához való erősebb ragaszkodás és a józan értelműség kiváló hordozójának, megtestesítőjének tekintjük,⁷⁾ akkor a hazai protestantizmus erősen agrár színezetében e szempontokból komoly értéket kell látnunk. Bár megint ha arra gondolunk, hogy a fejlődés útja letagadhatatlanul az, hogy a társadalom differenciálódik és a földtől közvetlenül már nem függő tömegek súlya egyre gyarapodik, s ha azt vesszük, hogy ez a jelenség a távol Kelettől a művelt Nyugat felé egyre erősebben észlelhető, akkor a hazai protestantizmus ezen szerfelett erősen agrárius színezetét nem tudjuk fenntartás nélküli előnynek tekinteni. Elég jelentős a különbség a két protestáns egyház között. Az ág hitv. evangélikusok foglalkozási megoszlása átmenetet mutat egyfelől a reformátusok s másfelől az egyéb keresztyének foglalkozási viszonyai között és pedig úgy, hogy percentszámaik többnyire az utóbbiakhoz állanak közelebb, semmint a mezőgazdaság túlságosan egyoldalú fölényét mutató reformátusokéhoz. A jelentősebb foglalkozások közül. pl. a kereskedelem, a köz-

⁷⁾ *Navratil*: A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata. Budapest, 1908. 98. l.

szolgálat és szabad foglalkozású ágak azok, amelyekre az ág. hitv. evangélikusok közt még nagyobb hányad is jut, mint a túlnyomólag katolikusokból álló egyéb keresztyénekénél. A reformátusok között a kereskedelemmel foglalkozók arányának feltűnő elmaradása talán a faji jelleggel is egybefügg, lévén közöttük az eredetre is tiszta és eredetileg a kereskedelemtől idegenkedő magyarok aránya jóval több, mint a sok megmagyarosodott német-tót elemet is magába foglaló róm. katolikusok vagy evangélikusok között. Különben ez az elmaradás onnan is eredhet, hogy a reformátusok leggyakoribb elterjedési területén: az ország keleti részein a legszámosabb a főleg kereskedelemmel foglalkozó zsidóság. (Persze, lehet, hogy — a Galiciához való közelségen felül — éppen azért a legelterjedettebb a zsidó lakosság, mert a népesség többi részében itt a legfogyatékosabb az áruközvetítés iránti készség.)^{s)}

* * *

A magyar hivatalos statisztika módot nyújt arra is, hogy az egyes foglalkozásokon belül a vallásfelekezeti megoszlással kombináltan feltüntessük a keresők számát a szolgálati, illetve munkaviszony szerint. Így megtudhatjuk azt, hogy mennyi az önállóak, a tisztviselők és az egyéb segédszemélyzet (munkás-ság) aránya s mély bepillantást nyerhetünk az egyes vallásfelekezetek osztálytagozódásába, társadalmi rétegződésébe. Nyilvánvaló, hogy a főfoglalkozási csoportoknak az egyes felekezeteken belül való — inkább horizontális jellegű — tagolásával legalább is egyenlő értékű az egyes foglalkozásokon belüli rétegződésnek vertikális feltüntetése az egyes vallásfelekezetek szerint.

^{s)} Az integer Magyarországon a protestánsok foglalkozási viszonyai nem mutattak az egyéb keresztyénekétől, sőt a katolikusokétól sem ilyen eltérést. Oka, hogy a felvidéki és erdélyi protestantizmus soraiban erős volt a város-lakó réteg, míg a Felvidék katolikusainak túlnyomó része az őstermeléshez tartozott. Az integer országban pl. a reformátusoknak nagyobb hányada volt közszolgálati és szabad foglalkozású egyén, mint a katolikusoknak s az evangélikusok között kisebb volt az őstermelő, de nagyobb az iparosok aránya, mint a róm. katolikusok között. — V. ö. Kovács Alajos: Magyarország népese-ségi statisztikája 1910-ben. Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozat 64. f. kötetéből. Budapest, 1920. 176. lap.

Jó volna, hogyha e rétegeződést megbízható jövedelmi statisztika alapján is megtudnók csinálni, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági, iparos stb. „önállók“ egy része (az ötholdasnál kisebb birtokkal rendelkezők, a segéd nélküli iparosok, a piaci árusok, stb.) alig van jobb helyzetben, mint a jól kereső részes földműves, vagy a tanult ipari munkás, hogy a szintén nem az önállók közé sorolt, jobb fizetésű közszolgálati alkalmazottak és a gazdasági, ipari stb. tisztviselők széles rétegeiről ne is szóljunk. Ennek hiányában azonban kénytelenek vagyunk a foglalkozási nomenklaturában szereplő és a hármas csoportba (önálló, tisztviselő és egyéb segédszemélyzet, vagyis polgárság, értelmiség, munkásság) beilleszthető alcsoportok összegezésével feltüntetni a különböző vallásfelekezetek társadalmi tagozódását; előbb valamennyi foglalkozási főcsoport összegezésével, majd azután a mezőgazdaságnak és az iparnak, mint a legnépesebb foglalkozási főcsoportoknak a külön-külön való megvizsgálásával fogjuk szétbontani a felekezeti tagolt népességet foglalkozási viszony szerint.

Valamennyi foglalkozást összefogva, a következő eredményről ad számot hivatalos statisztikánk:⁹⁾

	ág. h. ev.	református	1 0 0		izraelita	összesen
			róm. kath. kereső	gör. kath. közül volt		
Önálló (polgárság)	48·4	46·5	40·3	37·6	53·0	42·8
Tisztviselő (értelmiség)	6·8	4·1	5·3	3·2	22·8	6·1
Egyéb segédszemélyzet (munkás)	44·8	49·4	54·4	59·2	24·2	51·1

A protestánsok közt az önálló exisztenciák aránya jóval nagyobb, mint a mindkét rítusú katolikusok között. Ennek úgy általános politikai szempontból (a fennálló társadalmi és jövedelemeloszlási renddel való nagyobb fokú megelégedettség!), valamint az illető felekezeteknek gazdasági súlya szempontjából is meg van a maga jelentősége. De a népesedés szemszögéből nézve sem alárendelt, hogy vajjon egy adott társadalomban nagy-é, avagy kicsiny a rendszerint konsziderációra hajló, de másrészt az egészségre is többet áldozó önállóak száma. Az ön-

⁹⁾ Lásd: M. St. Közl. Uj sorozat 76. Népszámlálás 1920. VI. 71 l. (Szöveges rész *Mozolovsky*-tól. Budapest, 1929.)

állóak — inkább a mezőgazdaságra szorítkozó — nagyobb arányának a jelentőségét illetően Kenéz klasszikus szavaira hivatkozunk: „...az egyenletesebb birtokmegosztás mellett... nagyobb az állam honvédelmi ereje és így súlya is a nemzetek egymásközt való érintkezésben. A belső politika érdekei is az egyenletes birtokmegosztást kívánják: a polgárság szabadsága ellen törő zsarnoki uralommal, vagy a pártkormány önző törekvéseivel szemben nagyobb biztosítékot találunk abban a társadalomban, ahol sok a független birtokos, mint abban, amely függő, kevesek hatalmában lévő alárendeltek tömegéből áll. Az ilyen társadalomban elhomályosul a közszabadság eszméje, megszibbad az egyéni erők érvényesülése, az öntevékenység . . . Az ilyen társadalomban az önkormányzat kereteit is nehéz valóságos tartalommal megtölteni . . . Az élettudomány is arra tanít, hogy az önállóak szaporításának kedvezünk. A tehetségek minden irányban való fejlesztését megengedő egyéni életet az őstermelő és iparos népességben csak a gazda és mester él: a cselédek és még inkább a gyári munkások tehetségének szabad szárnyalását megbénítja kötött, parancsszabta munkájuk.“¹⁰⁾ A polgári társadalom eszménye mindenesetre az, hogy minél nagyobb legyen a tulajdonnal rendelkező, tehát a társadalmi termelésben önállókként résztvevők aránya. Más kérdés az, hogy a fejlődés tendenciája milyen? Lehet-e az üzem-koncentrációt úgy lassítani és a független elemek számát úgy szaporítani, hogy ez által a termelés fontos érdekei ne szenvedjenek? Ha ebben bízunk, akkor a protestánsok osztálytagozódását a fenniekre tekintettel kedvezőnek kell mondanunk. A protestánsok rétegződése áll közelebb a polgári társadalom eszményéhez. Mindenesetre még távol a zsidóság társadalmi rétegződésétől; náluk a — foglalkozásilag ugyan merőbben más elemekből regrutálódó — önállóak határozott abszolút többségben vannak s ezen felül a tisztviselők egészen kivételes, magas arányszámokat tüntetnek fel.

A két protestáns felekezet közül az ág. hitv. evangélikusok mutatnak lényegesen jobb viszonyokat. Az önállóak valamivel, a tisztviselők lényegesen többen vannak, mint a reformátusok

¹⁰⁾ Kenéz: A gazdasági élet statisztikája. A termelés statisztikája I. (Nép és föld) Budapest, 1917. 4—5. l.

között. így azután a munkásság képviselte a reformátusoknál számottevőbb, átmenetet képezvén e tekintetben az ág. hitv. evangélikusok és katolikusok között.

* * *

Az őstermelő népességet vizsgáljuk elsősorban és egyúttal behatóbban. Egész népességünknek közel $\frac{3}{5}$ -öd része földművelő. A népmozgalomban, kivált pedig a születési többlet kialakításában ez a hatalmas réteg mindenkor számerején felül vett részt.

Az őstermelő népesség tömegei társadalmi rétegződés tekintetében nagy különbségeket mutatnak. Talán egy foglalkozási ágon belül sem találkozunk annyi elkülöníthető és a gazdasági jelentőség ranglétrájának oly különböző fokain elhelyezkedő réteggel, mint itt. E rétegződés különösen éles Magyarországon, ahol a nagybirtokok¹¹⁾ és középbirtokok száma és különösen kiterjedése sokkal nagyobb, mint a nyugateurópai államokban. A foglalkozási statisztika módot nyújt arra, hogy a különböző nagyságú birtokokkal rendelkező kereső önállóak és segítő családtagjaik együttes számával szembeállítsuk a birtoktalan mezőgazdasági kereső népességet s lehetővé teszi egyúttal a birtokos népességnek részletesebb taglalását a birtok terjedelme szerint. Megjegyzendő, hogy az így nyert „önállók“ száma alatt nem szabad megannyi birtokegységre gondolni, mert hiszen — mint említettük — a tulajdonosok mellett a segítő családtagok is szerepelnek a számításban. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az öt holdnál kisebb birtokokkal rendelkezők egy részére csak jó akarattal lehet azt mondani, hogy azok önállóak. Mindenesetre átmeneti típus ez a tulajdonképpeni önállóak és a mezőgazdasági proletariátus között. De mindenesetre úgy ezek, mint általában a segítő családtagok járadékszerű jövedelmet is élveznek s a társadalmi osztályba való sorozásnak egyik jogos kritériumául éppen ezt a körülményt tekinthetjük. Az ú. n. részes földműveseket szintén a gazdaságilag önállóak közé vettük, bár majd épp annyi joggal vehettük volna az egyéb segédszemélyzet soraiba is.

¹¹⁾ Ezer holdon felül.

A protestánsok és az egyéb keresztyének őstermelői társadalmi tagozódása elég lényeges különbségeket mutat.¹²⁾

	ág. h. ev.	református	E z e r		összes
			egyéb keresztyén őstermelő	izraelita kereső közül volt	
Önálló és segítő családtag . . .	616.4	560.9	510.8	676.5	531.9
Tisztviselő	2.8	1.5	2.4	139.2	2.8
Egyéb segédszemélyzet . . .	380.8	437.6	486.8	184.3	465.3

A protestánsok között jóval több az önálló és kevesebb a termelésben csak munkaerejével résztvevő, vagyontalan réteg, mint az egyéb keresztyének között. Különösen az ág. hitv. evangélikusok osztálytagozódása kedvező, míg a reformátusok, miként a népességben általában, úgy az őstermelés keresői között is átmenetet mutatnak az evangélikusok és az egyéb keresztyének 95 százalékát kitevő katolikusok között.

Az egyéb segédszemélyzetnek általában több, mint 98%-a a mezőgazdasági munkásságra és cselédségre jut; a maradék megoszlik az erdészeti és kertészeti segédszemélyzet között. A felekezetenként más-más arányban képviselt mezőgazdasági proletáriatus két csoportja sem oszlik meg arányosan a protestáns és katolikus felekezetek között. 1000-nek véve az összes függő elemek számát (mezőgazdasági cseléd-munkás) a cselédek részesedése a katolikusoknál 245, a reformátusoknál 197 és az evangélikusoknál 196. Összefüggésben áll ez azzal, hogy a cselédek legnagyobb számát mutató latifundiumok (úgy egyházi mint világi) túlnyomó részben katolikus kézen vannak. A mezőgazdasági munkás sorsa bizonytalanabb, a munkanélküliség veszélyével inkább kell szembenéznie, egészségügyi

¹²⁾ A két protestáns felekezetet a következőkben csak külön-külön fogjuk elemezni, mivel elég lényeges különbségeket tüntetnek fel egymás között, kivált a részletekben. A zsidóság őstermelő töredékét e részletek taglalásánál már mellőzni fogjuk. Egészen speciális a kislétszámú, de igen nagy gazdasági hatalmat reprezentáló, őstermelésben elfoglalt zsidók osztálytagozódása. Nem is az önállóak és a tisztviselők kiemelkedően nagy képvisellete az, ami feltűnik, hanem az, hogy 1000 izraelita önálló és segítő családtag közül nem kevesebb, mint 23.4 az 1000 holdon felüli (országos átlag 0.7), 151.7 a 100—1000 hold közötti tulajdonos (országos átlagban 7.5), és 175.8 a 100 holdon felüli bérlő (országos átlagban 2.7), aminek következtében a kisebb birtokegységek tulajdonosai az összes izraelita önálló őstermelőkhöz képest feltűnően alacsony arányszámokkal szerepelnek. A zsidóság mezőgazdasági cseléd- és munkásrétege alárendelt.

gondozása kevésbé biztosított.¹³⁾ Így ezután, bár a mezőgazdasági földnélküli elemek súlya kisebb is a protestánsok között, ezt az előnyt bizonyos mértékig paralizálja az, hogy viszont a kath. proletárok közt kevesebb a mezőgazdasági munkás. Igaz, hogyha az egész őstermelő népességhez mérjük a segédszemélyzet két csoportját, akkor még mindig több mezőgazdasági munkást tüntet fel a katolikusság. Volt ugyanis 1000 ág. hitv. ev. közül mezőgazdasági cseléd 74, mezőgazdasági munkás 302, tehát mezőgazdasági segédszemélyzet összesen 376; ugyancsak ezer református közül 85 és 348, illetve 433 a megfelelő számok, míg az egyéb keresztyének között a 117 főnyi cselédség mellett is 362 a munkások száma és így együttesen 479 a mezőgazdasági proletáriatus aránya.

Különösen a reformátusságnál nagy súlyú a bizonytalan existenciájú munkáselem; számarányuk megközelíti a katolikusokét.

* * *

A birtokkal rendelkező őstermelők sem képeznek egységes tömegeket. Hiszen az egy holdastól a 200.000 holdas birtokosig az átmenetek széles skálája teszi sokrétűvé s egyben életmódra nézve felettébb tarka színezetűvé ezt a nemzeti termelésre nézve oly fontos társadalmi osztályt. Nem közömbös az egyes felekezetekre nézve, hogy vajjon híveik miként oszlanak el a különböző birtoknagysággal rendelkező csoportok között. Nem célunk azt megállapítani, hogy a különböző vallású birtokosokra mennyi föld jut összesen, csupán azt akarjuk tisztázni, hogy a különböző felekezetek birtokkal rendelkező elemei közül mennyien tartoznak a munkástól, a mezőgazdasági proletártól nem nagyon különböző sorsú törpebirtokosok közé s milyen a gazdaság-társadalmilag fejlettebb üzemek tulajdonosainak a képviselője s végül, hogy a már középbirtok számba veendő (100 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkező) felső réteg mennyire telített felekezetenként. Mind a termelés és életmód színvonálára, mind a közegészségügyi viszonyokra s a népesedés egyéb tényezőire is kihat a földvagyon kisebb vagy nagyobb volta, illetve az egyes felekezeteknek e szempontból való más-más rétegződése.

¹³⁾ *Buday*: Népünk halandósági viszonyai. Budapest, 1917. 13., 17. stb. l.

Azt már láttuk, hogy a protestáns őstermelők közt nagyobb az önállók képviselete, mint az egyéb keresztyének között. Ezt a különbséget tetézi az, hogy a földbirtokosok csoportjában is számottevő különbség mutatkozik a protestánsok javára oly irányban, hogy közöttük az egészen apró, a család megélhetését már nem, vagy alig biztosító birtoknagyság tulajdonosai (öt holdon aluli, valójában többségükben két holdnál is kisebb földdel rendelkezők) határozottan ritkábban fordulnak elő, ellenben az egészséges nagyságú (10—50 holdas) parasztbirtok képviselőivel már az átlagoshoz mérten sűrűbben találkozunk közöttük és viszonylagosan még jobban kiemelkedik a protestánsoknál a nagy parasztbirtokra és a középbirtokokra, illetve tulajdonosaikra eső hányad.

Az önállóknak birtok-nagyság szerint való megoszlását feleketenként a következő táblázat tünteti fel:

ág. h. ev.	V o l t e z e r				összes
	református	egyéb keresztyén	izraelita	jelzett birtoknagysággal rendelkező	
önálló és segítő családtag		közül	oldalt		
1000 katasztr. holdon felüli	0.5	0.3	0.7	23.4	0.7
200—1000 holdas	2.6	3.0	1.9	90.1	2.7
100—200 „	4.5	6.3	3.7	61.6	4.8
Bérlő 100 holdon f.	1.5	1.7	1.9	175.8	2.7
Kisbirtokos és bérlő					
50—100 holdig	23.7	25.9	18.3	105.3	21.3
20—50 „	131.7	132.6	110.5	161.6	118.5
10—20 „	229.4	209.5	200.3	117.1	204.8
5—10 „	241.8	242.7	255.7	115.8	250.3
5 holdon alúli	339.5	323.8	380.9	135.8	360.6
Részes földműves	22.6	50.1	21.6	16.3	29.5
Egyéb önálló	2.2	3.9	4.5	7.2	4.1
(majoros, kertész)					

Ha a kivételesen kedvező helyzetben lévő zsidóság adatait most már tekinteten kívül hagyjuk és csak a három keresztyén felekezetet hasonlítjuk össze, nyilvánvaló első pillantásra is a protestáns önállók előnyösebb tagozódása. A legfelső, (1000 katasztrális holdon túl) számra egészen kicsi, de földbirtokra és hatalomra nézve nagyon jelentős kategóriában ugyan az egyéb keresztyének vezetnek. (Az itt mutatkozó 0.2 tizedes előny — hogy mellékesen megjegyezzük — csak halványan érzékelteti a katolikus nagybirtokos népesség fölényét. Ugyanis éppen a legnagyobb birtok-testek, a nagyságra nézve valóságos mamuth-hitbizomány tulajdonosai majd kivétel nélkül katolikusok s éppen ezért a fenti táblázatból a protestánsok

birtokállományára csak nagyon fogyatékosan következtethetünk.)

Ellenben az kétségtelen, hogy a középbirtokban — talán éppen a túlnagy kiterjedésű és kötött jellegénél fogva hozzáférhetetlen hitbizományi birtokok terén való hátramaradásuk miatt — nagyobb szerepet játszanak a protestánsok, mint a katolikusok. Főleg a reformátusoknál számottevő a 100—1000 holdasok aránya. Különösen a kis-középbirtok és a nagyobb parasztbirtok határterületét jelző 100—200 holdon gazdálkodó önállóak nagy képviselte feltűnő a reformátusoknál. Már a 100 holdon felüli bérlők — gazdasági jelentőségre számottevő — csoportja ismét a katolikusoknál erősebb, ami arra vezethető vissza, hogy a hitbizományi és egyházi birtokok túlnyomólag katolikus kezekben vannak, illetve kath. jellegűek.

A tömegeinél fogva mindezeknél sokkal nagyobb jelentőségű kiscgazdáknak birtoknagyság szerint való csoportosulása azt mutatja, hogy a protestánsok tagozódása kedvezőbb. Közülük jóval nagyobb hányad jut az izmosabb, teljes önállóságot biztosító birtoknagyságokra, mint a főleg katolikusokból álló egyéb vallásúak közül. Minél nagyobb típusra térünk, annál nagyobb a protestánsok fölénye. Ezt s általában a protestáns kisbirtokosok átlag nagyobb jólétét szembevetőbben a következőképen szemlélhetjük: az egy család megélhetésének biztosítására rendszerint szűkösen elegendő és idegen segítőkézre többnyire még nem utalt 5—10 holdas birtokosok és kisbérlők, valamint segítő családtagjaik számát ezerrel vesszük egyenlőnek és nézzük, hogy a következő, emelkedő nagyságú birtokcsoportokba eső keresők aránya mekkora? Az így kiszámított arányszámok a következők:

	egyéb keresztyén	ág. hitv. ev.	református
5—10 kat. holdas .	1000	1000	1000
10—20 " " . .	783 = 100	949 = 121	863 = 110
20—50 " " . .	432 = 100	545 = 126	546 = 126
50—100 " " . .	72 = 100	98 = 136	107 = 149

Alulról felfelé tekintve ilyen a fokozódás. Felülről lefelé nézve s ismét az 5—10 holdasok számát véve 1000-el egyenlőnek, az öt holdon aluliak aránya

Egyéb keresztyéneknek	1.489
Az ág. h. evangélikusok	1.405
A reformátusoknál . .	1.334

A két protestáns felekezet abban megegyezik, hogy egyaránt több közöttük a jobban szituált gazdák aránya s kisebb a függő-sorshoz közel álló réteg, mint az egyéb keresztyének-nél. Az ág. hitv. evangélikusok és reformátusok tagozódása azonban különbséget is mutat. Az ág. hitv. evangélikusoknál a legegészségesebbnek tekinthető birtoknagyság (10—20 holdas) képviselte határozottan erős, míg a reformátusoknál a nagyobb gazdasági egységek (20—50 és 50—100 holdasok), tehát az ú. n. nagy parasztgazdaságok kiváló részesedése a feltűnő. Mindez azt eredményezi, hogy az evangélikusok birtoknagyság szerint való tagozódása kiegyenlítettebb, míg a reformátusoké nagyobb szélsőségeket mutat. Ez legjobban kiviláglik akkor, hogyha az életerős 10—20 holdas önállók számát ezerrel vesszük egyenlőnek és vizsgáljuk, hogy egyfelől a bizonytalanabb kiskazda existenciák, másrészt az egy család munkaerejéhez kétségtelenül kissé túlméretezett birtoknagyság (20—100 hold) önállói miképen viszonylanak az index-alaphoz; eredmény:

	ág. hitv. ev.	református	egyéb keresztyén
20—100 holdas önállók	677	757	644
10—20 " " " "	1000	1000	1000
10 holdon aluli	2534	2704	3178

A reformátusoknál úgy a gyengébb, mint a vagyonosabb réteg számosabb, — a kiskazda középosztályhoz mérten — mint az evangélikusoknál. Szóval egyenetlenebb képet nyújt birtoktagozódásuk, mint az evangélikusoké: elég sok embernek van ugyan talán a szigorúan szükségesnél többje, de igen soknak túl kevese; persze mindez — ha a legfelsőbb, legnagyobb birtokkal rendelkező keskeny réteget is figyelembe vesszük — kiéleztetten áll az egyéb keresztyénekre vonatkozólag.

Ha különválasztjuk azokat az önállókat, akiknek az önálló jellege már problematikus (öt holdon aluli kiskazdák és segítő családtagjai, valamint a részes földművesek) és megvizsgáljuk, hogy felekezetenként miként viszonylik számuk az összes önállókhöz képest, akkor a következő eredményre jutunk:

	ág. hitv. ev.	100 önálló református közül volt	egyéb keresztyén
5 holdon aluli és részes földműves	36·21	37·39	40·25

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy az önállók kívánatosnak látszó — nagy tömegeket magában foglaló és a családi munkaerőnek még túlnyomó szerepet juttató — rétegeihez (5—50 holdasok) mérten, mennyi az osztályhelyzetileg függő elemek súlya, akkor ismét az ág. hitv. evangélikusok kerülnek ki az összehasonlításból a legkedvezőbben. Amennyiben 100 ilyen birtok nagyságú önállóhoz viszonyítva csak 101 mezőgazdasági munkás és cseléd jut közöttük, míg a reformátusoknál már az arányszám 132 s az egyéb keresztyéneknél meg éppen 165.

Foglaljuk össze a mezőgazdasági népesség osztálytagozódására vonatkozólag mondottakat: az egyéb keresztyének között sokkal nagyobb a függő elem súlya, többen vannak olyanok, akiknek kevés vagy semmi veszíteni valójuk nincs, mint a protestánsok között; bár a legnagyobb birtokosok ismét soraikból kerülnek ki. A protestánsoknál viszont erősebb a mezőgazdaközéposztály súlya. A fokozatosan nagyobb-nagyobb birtokkategóriákra térve azt látjuk, hogy lassabban ritkúl soraikban a protestáns rétegek száma, mint az egyéb keresztyéneké. Több közöttük az olyan, akiknél a birtok szétدارabolása már erős életszínvonal-esést jelenthet. Erősebb a rétegeződés, az átmeneti típusok képviselete. Különösen a reformátusság az, amelynek az erős tagozódása szembeötlő; de inkább úgy, hogy az elég tömött felsőbb és a nagyszámú alsóbb rétegek között aránylag elég gyenge az összeköttetés, a gerincet képező és az életképes gazdálkodás lehetőségét tekintve is kívánatos réteg; ezzel szemben az evangélikusok között éppen ez a csoport a legizmosabb. A két keze munkájára utalt függő osztály képviselete terén a reformátusság a katolikus lakossághoz képest annyival kedvezőbben áll, mint amennyivel kedvezőtlenebb a helyzete az evangélikussághoz mérten.

* * *

A lélekszámra nézve az őstermelő foglalkozás után következő *iparos népesség* társadalmi rétegeződésének felekezetenként való vizsgálata az előbb tapasztaltakkal nagyjában azonos eredményt ad.

A 690.860 főnyi ipari kereső népességből¹⁴⁾ általában

¹⁴⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 72. Népszámlálás 1920. III—IV. Budapest, 1926. 308. és köv. l.

32.98% jut az önállókra, 3.74% a tisztviselőkre és 63.28% az egyéb segédszemélyzetre; tehát itt nagyobb a munkásság szerepe, mint a mezőgazdaságban és sokkal több a tisztviselő is.

Felekezetenként vizsgálva az osztálytagozódást, a következő eltéréseket konstatálhatjuk.

100 kereső közül volt

	önálló	tisztviselő	egyéb segédszemélyzet
Ág. hitv. ev.	33:30	4:31	62:39
Református	37:53	1:84	60:63
Egyéb keresztyén . . .	30:53	2:55	66:50
Izraelita	39:45	14:18	46:37

Az eltérések felekezetenként valamivel kisebbek, mint a mezőgazdaságban; a zsidóság kedvező helyzete — akár az önálló, akár a tisztviselő nagy képviselőt nézzük — itt is feltűnik. De őket az önállók számaránya tekintetében már nem az evangélikusok, hanem a reformátusok követik, míg a tisztviselő száma a keresztyén felekezetek között az evangélikusoknál a legnagyobb. Végeredményben az ipari munkásság számaránya tekintetében itt is az egyéb keresztyének (katholikusok) vezetnek. Tehát ipari népességük is proletarizáltabb, mint a protestánsoké. Fokozza ennek a jelentőségét az, hogy az ipari népesség képviselője különben is nagyobb az egyéb keresztyénekénél, mint a protestánsoknál. Az önálló és függő (erősebb-gyengébb) helyzetű iparos elem súlyát — a tisztviselő figyelmén kívül hagyásával — szemléletesebben tünteti fel az alábbi táblázat.

100 oldalt megnevezett vallású önálló iparosra
jutott ipari segédszemélyzet (keresők)

Ág. hitv. ev.	187
Református	162
Egyéb keresztyén . . .	213
Izraelita	118

E különbségekből az egyes felekezetek iparos népességének életszínvonalára messzebbmenő következtetést persze nem szabad levonni. Az „önálló” iparosok közül más súllyal esnek a mérleg serpenyőjébe a gépgyárosok, cukorgyárosok, mint a segéd nélküli falusi kádármesterek, szitakötők, vagy a csizma-diák. Ha valahol, úgy az ipar terén működő önálló nagyon he-

terogén elemeket egyesítő csoportjának a közelebbi mérlegelése céljából elengedhetetlen volna a jövedelmi statisztikának felekezetek szerint való és persze nem egykönnyen megvalósítható kombinatív feldolgozása.

V.

A nemek aránya felekezetenként.

A nemi arány felderítésének a nemek lehető egyensúlyához fűződő társadalomerkölcsi (monogámia) és gazdasági érdekeken kívül szorosabb értelemben vett demológiai jelentősége is van. A házasságok száma, a népességnek családi állapot szerinti tagozódása, a kereső női tevékenység folytatásának a kisebb-nagyobb gazdasági kényszere, az általános születési arány nagysága, a halandóság aránya stb. mind olyan jelenségek, amelyek lazább vagy szorosabb szálakkal, de valamelyest összefüggenek a nemek egymáshoz való arányával. Tanulságos megvizsgálni éppen ezért felekezetenként is a két nem számerejét.

A mai Magyarországon 1062 nő jut 1000 férfira.¹⁾ A világháború okozta veszteséget jellemzi az a tény, hogy az integer Magyarországnak e megmaradt központi területén a legutolsó békebeli népszámlálás csak 1007 nőt mutatott fel 1000 férfira; ez a terület egyike volt Európának — a nemek arányát tekintve — legkiegyensúlyozottabb része. Az egyensúly erősen megzavarodott és kétségtelen, hogy a mérleg jobban is felbillent volna, hogyha az utódállamok által megszállott részekről folyó és nagyobbára férfiakat idesodró, kényszerült vándormozgalom nem mérsékelte volna a nők túlsúlyát.

A protestánsok között általában *kisebb* a nők többlete.

Jutott 1000 férfire nő	
Ág. hitv. evangélikus	1043
Református	1035
Róm. katolikus	1076
Gör. katolikus	1027
Izraelita	1062

¹⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 76. Népszámlálás 1920. VI., II. részletes kimutatások 22. l.

A jelentős különbségek magyarázatot kívánnak. A nemi arány kialakulását meghatározó tényezőket kell sorra vennünk. A szülöttek nemi aránya felekezetenként nem mutat lényeges eltérést. Így pl. 1919—22. közt 100 oldalt jelzett vallású anyától született gyermek közül fiú volt:²⁾

Ág. hitv. evangélikus . . .	51.9
Református	51.8
Róm. kath.	51.9
Gör. kath.	51.9
Izraelita	51.7

Hogy a szülöttek nemi megoszlásában mutatkozó kis különbségek érezhetően nem befolyásolják a felekezetek nemi arányát, azt kellően igazolja az is, hogy ha a kisgyermekesek vagy mondjuk a vándormozgalmakban még részt nem vevő 15 éven aluliak nemi arányát vizsgáljuk felekezetenként. Eredmény a következő: 1000 15 éven aluli fiúra jut leány az ág. hitv. evangélikusoknál 987, a reformátusoknál, 988, a róm. katolikusoknál 992, gör. katolikusoknál 997, az izraelitáknál 975. Az észlelhető különbségek sem mutatnak teljesen egyező irányt a népességében mutatkozó differenciákkal.

A halandóság azonban már jórészt magyarázatát adja az eltérésnek. A férfiak halandósága ugyan általában is nagyobb, mint a nőké. Azonban pl. míg a róm. katolikusok között a férfiaknak e számos forrásból fakadó kedvezőtlenebb helyzete feltűnő, addig a református férfi és női népesség mortalitása között már jóval kisebb a különbség, viszont az izraelitáknál meg éppen sokkal kiélezettebb.³⁾ A különbségek okának — egyébként nem idetartozó — magyarázatául elég legyen csak arra utalni, hogy általában az iparosodottabb, városiasodottabb társadalmakban a férfiak többlet-halandósága a nőkhöz mérten nagyobb, mint az erősen östermelő jellegű népességekben. Már pedig — mint fentebb láttuk — a reformátusság erősen agrárius

²⁾ M. St. Közl. Új sorozat 74. Népmozgalom, 1919—1925. (szöveges rész Szél Tivadartól. Budapest, 1929. 101. l.)

³⁾ Az 1919—22. évek átlagában (az 1920. végi népességhez viszonyítva) jutott haláleset

	1000 elhalt		differencia a férfiak rovására (+) a női mortalitás 0/0-ban
	férfira	nőre	
ág. hitv. ev.	21.91	19.79	+ 10.7
református	22.44	20.61	+ 8.9
róm. kath.	23.03	20.61	+12.6
izraelita	16.72	13.59	+23.0

színezetű, a róm. katolikus népesség sokkal kevésbé, míg a majd kizárólag városban élő zsidóságból az agrárszínezet jóformán hiányzik. A zsidó férfiak nagy halandósága a nőkhöz mérten indokoltta tette volna azt, hogy közöttük legyen a nőtöbbség a legmagasabb. Minthogy azonban a harctéri vérvesztések aránya (lásd a 347. lapon) csak kb. félakkora volt, mint a katolikusok között, ezért érthető, hogy a nőtöbbség soraikban nem emelkedett magasabbra.

A felekezeteknek a vándorlásokban való és a háború előtt konstatált különböző részvétele is hathatósan befolyásolta a nemi arányt és ha a világháború alatt és közvetlenül utána a kivándorlás megszűnt is, nyilvánvaló, hogy a háború előtti különböző veszteségek — a férfiak erősebb kivándorlási mozgalma következtében — a legutolsó népszámlálási időpontjában is éreztették kihatásukat a nemi arányra. Bár összehasonlításra homogén adatunk nincsen, mégis a kivándorlás területi alakulására figyelemmel mondhatjuk, hogy a megmaradott területen a református és ág. hitv. evangélikus lakosság soraiban kevesebb volt a kivándorló, mint a katolikusság között.

A múlttal való összehasonlítást: a felekezetenként a nemek aránya tekintetében bekövetkező változásokat 1910-től kezdve az ország *egészére* vonatkozólag nem tudjuk megállapítani, mivel legtöbb megyénk a trianoni béke által megcsonkult és így az 1910-iki népszámlálás ezirányú adatainak utólagos feldolgozása felekezetenként nehézségekbe ütközött volna, de a húszteljes egészében meghagyott megyei és városi törvényhatóságok adatai nem és felekezetek szerint kombináltan megvannak. Megjegyezve, hogy ezen integer törvényhatóságok népességében a kimagasló nőtöbbséggel rendelkező városi népesség aránya sokkal nagyobb, mint az országos átlagban, közöljük a következő adatokat:⁴⁾

	Jutott az említett területen 1000 oldalt jelzett vallású férfira nő		
	1910	1920	változás
Ág. hitv. ev.	989	1052	+ 63
Református	989	1046	+ 64
Róm. kath.	1030	1093	+ 63
Izraelita	979	1058	+ 79

A protestánsoknál és az egyéb keresztyéneknél a nőtöbbség

⁴⁾ L. M. St. Közl. Uj sorozat 76. Népszámlálás 1920. VI. Függelék 119. I.

teljesen egyformán növekedett. A zsidóságnál az erősebb növekedést a halandóságnak a nők javára mutatkozó feltűnő különbözete mellett az okozta, hogy egyrészt a kommunizmus utáni évek tömeges áttérői között a férfiak voltak többségben (1919—20-ban 5230 férfi és csak 3841 nő kereszttelkedett ki⁵⁾), másrészt pedig az is, hogy az 1919. évben külföldre költözött zsidók közt jóval több lehetett a férfi, mint a nő. De ezenkívül a külföldön élő magyar honosok számának nemi megoszlására vonatkozó régebbi adatok is azt mutatták, hogy a zsidóságnak a szomszédos és egyéb nyugateurópai országokba való és a keresztyénekénél erősebb áramlása, — a férfiak nagyobb részesedése okán — érzékenyebben rontja nemi arányukat, mint a keresztyénekét.

Ha általában fontos a nemek számának egyensúlya, úgy kétszeresen fontos az, hogy a munka és a fajfenntartás szempontjából legfontosabb életkorban meg legyen az egyensúly. A háború — sajnos — éppen ezekben a korcsoportokban ingatta meg a nemi arányt; ezért érdemes külön vizsgálni felekezetenként a 20—49 éves (1900—1871. évfolyamúak) s így a háborúban résztvevő korosztályoknak a nemi megoszlását. Jutott⁶⁾

1000 alábbi vallású 21—49 éves férfira nő	
Ág. hitv. ev. . . .	1111
Református . . .	1097
Róm. kath. . . .	1170
Izraelita	1136

A protestánsok nemi aránya tehát ezen legfontosabb korcsoportokban viszonylag még kedvező. Tehát, ha a nemi arányhoz fűződő erkölcsi, szociális, közgazdasági stb. érdekek kisebb vagy nagyobbfokú védettségről beszélhetünk, akkor a protestáns felekezetek azok, amelyek még vígasztalóbb helyzetben vannak. Ez persze egyáltalában nem jelenti azt, hogy a háború okozta vérveszteségek kisebbek lettek volna. Ennek a kérdésnek a nemi arány vizsgálatával kapcsolatos ellenőrzéséről csak úgy lehetne szó, ha ismernők a 20—49 évesek nemi

⁵⁾ *Asztalos*: Áttérési mozgalom és felekezetenküliség az 1919—1924 években. Magyar Statisztikai Szemle 1926. 187. l.

⁶⁾ Kiszámítva a M. St. Közl. Új sorozat 73. Népszámlálás 1920. IV. 155. és köv. l.

megoszlását felekezetenként a mai területen 1910-re vonatkozóan. Sajnos, ezen adatok nem ismeretesek. Azonban az integer megyei törvényhatóságokra vonatkozólag elvégeztük a számításokat a három főbb felekezetre vonatkozólag.⁷⁾ Az eredmény a következő:

Jutott ezer oldalt megnevezett vallású és korú férfira
nő az integer megyei törvényhatóságokban:

	1910	1920	változás
20—29 éves			
Ág. hitv. evangélikus	1058	1198	+ 140
Református	1064	1159	+ 95
Róm. kath.	1086	1208	+ 122
30—39 éves			
Ág. hitv. evangélikus	971	1147	+ 176
Református	969	1147	+ 178
Róm. kath.	1013	1192	+ 179
40—49 éves			
Ág. hitv. evangélikus	943	1041	+ 98
Református	958	1040	+ 82
Róm. kath.	995	1078	+ 83

Mindent összevéve a legfontosabb korcsoportban a három felekezet nemi aránya megközelítőleg egyformán romlott. A belső vándorlások, a halandóságnak a korral kapcsolatos és felekezetenként különböző mérvű fokozódása, mint zavaró faktorok, nem engedik meg azt, hogy az eltolódásokból teljes bizonyossággal következtessünk a véres veszteségek nagyságára, de annyit kiolvashatunk, hogy a múlttal szemben az ág. h. evangélikusok között romlott leginkább a nemek aránya, míg a reformátusok között a legkevésbé.⁸⁾

A protestánsok nemi arányának kedvezőbb alakulását nem is annyira a produktívabb, mint inkább az öregek soraiban mutatkozó s a katolikusokéhoz mérten kedvezőbb, az egyensúly-

⁷⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 61. és 73. kötetei alapján. Népszámlálás 1910. V. és 1920. V.

⁸⁾ A különbségek azonban inkább csak az első korcsoportban nagyok. Az a tény, hogy nem az első korcsoportban fokozódott leginkább a nőtöbblet, kizárólag arra vezethető vissza, hogy a békeidőben a vármegyék ezen korú férfilakosságából tetemes rész a thj. városokban teljesített katonai szolgálatot s így már a békeidőben is abnormis volt a nőtöbblet e korcsoportban. Ez azonban valamennyi felekezetet érintette s így az összevetés ezen okból nem kifogásolható.

hoz közelebb álló arányok okozzák. Ezt pedig a felekezetek eltérő kivándorlásán kívül, illetve azt valószínűleg meghaladva a foglalkozási és társadalom tagozódásbeli különbségek által determinált s a nemeknek felekezetenként eltérő halandósági hányadosai alakítják ki.

VI.

Kormegoszlás és vallásfelekezet.

Az életkor általános jelentőségének a méltatása helyett csak utalunk a demográfiai kézikönyvek megfelelő fejezeteire. A házasságkötések, a születések gyakorisága, a halálozásnak az össznépességhez viszonyított aránya: mind messzemenően függenek az életkor szerint való tagozódástól. Ennek ismerete sok esetben az a kulcs, amelynek a segítségével a sokszor nehezen magyarázható tömegjelenségek megismeréséhez férünk.

Az 1920-as népszámlálás által észlelt kortagozódásunk, miént az összes volt hadviselt államoké, abnormis. Az 1—4 éves gyermekek számában nagy hézagok tátonganak a háború folytán megfogytatkozott születések okából és megritkult a 20—50 éves férfiak rendje.

A protestánsok kortagozódása elég lényegesen különbözik a többi keresztyénekétől. A szokásos négyes felosztást követve (15 éven aluliak = gyermekkor, 15—40 évesek = a munkabíróak fiatalabb csoportja, 40—60 évesek = a produktívak idősebb csoportja és a 60 éven felüliek = öregkor) a következő eredményekre jutunk:

	1000 oldalt jelzett vallású egyén közül			
	15 éven aluli	15—40 éves	40—60 éves	60 éven felüli
Ág. hitv. ev.	29·7	39·6	20·9	9·8
Református	30·2	39·1	20·2	10·5
Róm. kath.	33·0	40·0	18·6	8·4
Gör. kath.	33·6	42·1	16·6	7·7
Izraelita	24·8	42·4	23·2	9·6
Összesen	31·8	39·9	19·3	9·0

A protestánsok közt tehát határozottan kevesebb a gyermek, egy árnyalattal színén gyérebb a produktívak fiatalabb

tagozata, mint a róm. katolikusok közt, ellenben viszonylag jóval több a produktívak élemedettebb csoportja és még jobban kiemelkedik az öregek képviselte.

1000-nek véve a katolikusok korcsoportonkénti megfelelő arányszámait:

	volt az	
	evangélikusoké	reformátusoké
15 év aluli	900	915
15—40 „	990	977
40—60 „	1123	1086
60—60 é. felüli	1167	1250

Ezek az indexszámok mutatják meg világosan egyfelől azt, hogy a katolikusokkal szemben az újabb generációk fokról-fokra teret veszítenek, másfelől pedig azt, hogy a két protestáns felekezet között is elég lényeges különbség van. A régmúlt képviselői a reformátusok közt különösen számosak: ebből a hanyatlásnak a reformátusok között való gyorsabb ütemére következtethetnénk. Ez azonban elsiertett következtetés volna; látjuk, hogy a legfiatalabb generáció indexszáma (915) a fiatalkorú produktívak indexszámához képest (977) a reformátusok közt kisebb mértékben süllyedt, mint az evangélikusok között (900—990). Bizonyossággal következtethetünk tehát arra, hogy a mai területen a katolikusokkal szemben régente a reformátusok, újabban az evangélikusok térvesztése volt erősebb.

A korcsoportok illetén eltérő tagozódásában döntő része van a születések kisebb arányának, de befolyásolja azt a halandóság is, amely szintén a protestánsok között kisebb. A kisebb mortalitás a népesség nagyobb számára teszi lehetővé az idősebb korosztályokba való feljutást s ezzel automatikusan lejjebb száll a gyermekek aránya. A halandóság csökkenése a hanyatló születési aránnyal karöltve, Európaszerte azon típus felé módosítja a kortagozódást, amilyent nálunk a protestantizmus két tagozata feltüntet, szemben a katolikusokkal. Evangélikusaink és reformátusaink jelenlegi kormegoszlása meglehetősen hasonlít Dánia és Svédország egyesített népességének a kortagozódásához, bár a koreloszlás kialakításában közreműködő tényezők a hazai protestánsoknál nem olyan kedvezőek, mint a skandináv népeknél. (Nagyon kedvező halandóság!)

Kétségtelen, hogy egészségesebb, nagyobb jövővel kecsegtető a róm. katolikusok kortagozódása. A koreloszlást befolyá-

soló okok eredménye az, hogy míg a hat éven aluliak közül már csak 5.7% az evangélikus és 19.9% a református, addig a 60 éven felüliek sorában még 6.8% és 25.0% voltak a megfelelő arányszámok. Lassabban megújuló, életkor szempontjából konzervatívabb közösség a protestáns népesség.

Nemcsak azért egészségesebb a róm. katolikusok kormegoszlása, mivel az jórészt az erősebb succrescentia eredménye, hanem a szó szorosabb értelmében azért is, mert a katolikusok kormegoszlása kisebb halandóságra predesztináló: kevesebb közöttük az öreg s így a nagy halandóságú elemeknek az összhálalózásra döntő súlyú része kevésbé érvényesül a halottlétszám kialakításánál. Viszont a protestánsok, főleg pedig a reformátusok halandóságát kortagozódásuk hátrányosan befolyásolja. Hogy a kormegoszlásnak a protestánsok halandóságát fokozó befolyása mily nagy, azt röviden a következő számítás-móddal szemléltethetjük. Tegyük fel, hogy a különböző korcsoportokban (3 éven aluliaknál 3—19 éveseknél, 20—39 éveseknél, stb.) a halandóság teljesen egyforma volna, a fent ismertetett kormegoszlású három felekezetnél.¹⁾ Végeredményben az életveszély teljesen azonos foka mellett a jegyzetben például vett halandósági viszonyok alapján az ág. hitv. evangélikusok összhalandósága 19.07 a reformátusoké 19.47 a róm. katolikusoké csak 18.51-et tenne ki ezer lélekre. E különbségek tehát merőben az észlelhető eltérő korelosztás eredményei.

A protestánsok életkor szerint való megosztlása távolról sem egyező az ország különböző vidékein. Úgy az evangélikusok, mint különösen a reformátusok az ország keleti részein ahol egyébként is arányszámuk legnagyobb, sok gyermeket és viszonylag kevés öreget tüntetnek fel, míg a Duna és Ausztria közötti területen, ahol az egygyermekrendszer erősen elharapódzott, egészen abnormis korösszetételekkel is találkozunk. így pl. az

¹⁾ Legyen a 3 éven aluliak halandósága 1000 lélekre 60, a 3—19 éveseké 10, a 20—39 éveseké 8, a 40—59 éveseké 13, a 60—69 éveseké 38, a 70 éven felülieknél 120. (A halandósági koefficienseket önkényesen választottuk meg; de mégis úgy, hogy az egyes korcsoportok halandósága között lévő különbségek kb. fedjék a hazai viszonyokat.) Erre vonatkozólag l. Szerző: La mortalité en Hongrie suivant la méthode de l'indice brut et de l'indice standard, et comparée à la mortalité à l'étranger. (Journal de la Société Hongroise de Statistique. Budapest, 1930.)

utób említett országrészben fekvő Baranya megyében a reformátusok megoszlása a négy főkorcsoport szerint a következő: 15 éven aluli = 18.1%, 15—40 = 34.3%, 40—60 = 28.8%, 60 éven felüli 18.8%. Ellenben ugyancsak a reformátusok a Tiszántúl lévő Szabolcs vármegyében a következő arányszámokat mutatják fel: 34.0, 45.6, 16.9 és 8.5%. A teljesen eltérő népmozgalom kézzel fogható eredményei egy és ugyanazon felekezeten belül!

A fajfenntartás és nemzeti munka szempontjából fontos fiatalokú produktívak képviselője a két protestáns felekezetben csak egy árnyalattal gyengébb, mint a katolikusoknál. Ezt a kis hátrányt is ellensúlyozza az előbbi fejezetben leszögezett azon tény, hogy a nemek aránya e korévekben határozottan kedvezőbb a protestánsoknál, mint a katolikusok között.

A háború következtében elmaradt születések folytán — mint említettük — a kisgyermekes részesedése az elmúlt népszámláláskor abnormisan alacsony volt. Az egybefoglalt kisebb korcsoportok közül legfeltűnőbb a 3—5-évesek (1915—1917. évben születtek) megritkulása a múlttal szemben. Érdekes tehát megvizsgálni, hogy felekezetenként a háború következtében elmaradt születések milyen fokú néptelenedést okoztak, illetve, hogy a fent jelzett évfolyamok mennyire gyérültek meg az előző évek (1909—1914. évjáratok) gyermek-létszámához mérten. Az eredmény a következő:

100-nak véve az 1909—1914-ben született gyermekek 1—1 évre eső számát, volt az 1915—1917-es évjáratok átlaga

Ág. hitv. evangélikus	54.4
Református	55.5
Róm. kath.	58.3
Gör. kath.	63.0
Izraelita	57.1

A protestánsok háborús születési hiánya a legnagyobb. Ez főleg két okkal magyarázható: 1. A földműves népességből a bevonultak, az elesettek száma sokkal nagyobb volt, mint az egyéb foglalkozások közül.²⁾ Már pedig mint a III. és IV. fejezetben

²⁾ *Mike*: i. m. (M. St. Szemle, 1927. 631. l.), valamint *Szél*: A világháború hatása népmozgalmunk kialakulására. Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozatának 70. kötetéből. Budapest, 1924. 5., 9. stb. 1.

láttuk, a protestánsok között kevesebb az iparos jellegű város lakója és több közülük általában az őstermelő. 2. Tapasztalható volt a világháború alatt, hogy azokban a megyékben, amelyekben a gyermekáldás különben is kisebb volt, ott még viszonylag is jobban megfogytakozott a születések száma; valószínűleg azért, mert ahol a megfontolásnak, a tudatos korlátozásnak már nagy a szerepe, ott a háború, mint újabb gátlás hatványozottan éreztette a hatását. így magyarázható másrészt, hogy a görög katolikusok születési aránya — jóllehet túlnyomórészt falusi lakósok — nem ingott meg olyan erősen a háború alatt; ugyanez a felekezet mutatja ugyanis állandóan a legnagyobb születési hányadost Magyarországon.

VII.

Családi állapot és vallásfelekezet.

Társadalomerkölcsi, népesedéspolitikai, fajegészségügyi és szorosabb értelemben vett gazdasági érdekek teszik kívánatosszá azt, hogy a felnőttkorú népesség minél nagyobb hányada éljen házassági kötelékben. Egész serege a népmozgalmi, nemkülönben morális szempontból is színezett tömegjelenségeknek másképpen alakul a házások, mint a nem-házások között. Tehát nem közömbös, hogy mennyi a házassági kötelékben állók száma felekezetenként.

Legutóbbi népszámlálásunk e téren kivételes állapotokat észlelt, mivel a háború alatt elmaradt házasságok jelentős része mégcsak 1920. után kötött meg s így — kivált a háború által leginkább igénybe vett korosztályokban — a nőtlenek és főleg hajadonok arányszáma sokkal magasabb, mint volt a rendes időkben.

Az egész népességhez való viszonyításának nincs értelme, mert hiszen az eltérő gyermeklétszámhoz mérten szükségképpen más és más lesz a nőtlenek, hajadonok aránya.

A 15—49 éves női és 20—59 éves férfinépesség egybefoglalása a fentebb mondottakra tekintettel, ezúttal szintén nem adna hű képet, mert hiszen e nagyobb korcsoportban összekeveredik a háború által nagyon érintett, helyel közel számbelileg megfogyatkozott fiatalok csoportja a normális idők megszólásához egészen közel álló idősebbek csoportjával s így az átlagoknak a régebbi népszámlálásokkal való egybevetése nem volna kifogástalan. De meg azonfelül felekezetenként más lévén a kortagozódás, azaz a házasságra képes legfiatalabb, illetve legidősebb rétegek képviselői: nem kaphatnánk feleletet arra

a kérdésre, hogy vajjon a protestánsok, illetve egyéb keresztények házasságra képes elemei közül mennyien vannak azok, akik még vagy már nem élnek házassági kötelékben.

Eppen ezért egyes kiválasztott kisebb, öt-öt évjáratot egybefoglaló korcsoportokról lehetne szó.

A házasodás szempontjából legfontosabb, de egyúttal a háború által is legjobban érintett korcsoportban (25—29 évesek) a főbb felekezetek férfi és női népességének a családi állapotáról a következő hivatalos táblázatok nyújtanak felvilágosítást:³⁾

	Száz 25–29 éves közül								
	férfi		özv.	elvált	hajadon	nő		özv.	elvált
	nőtlen	házas				férjes	özv.		
Ág. hitv. ev.	41·8	57·4	0·6	0·2	25·7	68·3	5·1	0·9	
Református	38·8	60·3	0·6	0·3	22·1	70·6	5·8	1·5	
Róm. kath.	37·9	61·4	0·5	0·2	24·7	69·0	5·6	0·7	
Gör. kath.	34·3	65·1	0·5	0·1	20·2	74·2	5·1	0·5	
Izraelita	63·4	36·1	0·2	0·3	39·7	56·9	2·2	1·2	
Általában	40·0	59·3	0·2	0·2	25·1	68·6	5·4	0·9	

Ebben a korcsoportban az egyes felekezetek közötti különbségek azon fordulnak meg, hogy mennyi a fiatalok házasulójának az egyes felekezetek hívei közt. A vőlegények közül nálunk a róm. és gör. katolikusok között van a legtöbb fiatalokbeli házasodó.⁴⁾ Innen a nőtlenek alacsony száma. Miután a róm. katolikusok között az ipari városi népesség nagyobb arányú s mivel általában a városi népességben jóval kevesebb a fiatalokbeli házasodó, tulajdonképpen a kedvező arányszámoknak fokozott értéke van. A protestáns felekezetek egy aránnyal kedvezőtlenebbül állanak a nőtlen férfiakat illetően. A zsidóság egészen kiemelkedik a nőtlenek nagy arányával. Alighanem azzal áll ez összefüggésben, hogy amiként az izraelita keresők között az önállóak erősen dominálnak, azonképpen a fiatalabb elemek között is igen erős az önállóságra való törekvés s ezek a házasodásra rendszerint önállósulásuk elérése után gondolnak. Ez a körülmény jóval kisebb mértékben ugyan, de alighanem a protestánsoknál is érvényesül. A különbség egyébként — mint láttuk — nem nagy a protestánsok és egyéb keresztények között.

³⁾ *Mozolovszky*: Általános jelentés az 1920 népszámláláshoz VI. kötet. (M. St. Közl. Új sorozat 76. Budapest, 1929. 30. 1.)

⁴⁾ *Szél*: A mai Magyarország népmozgalma. Budapest, 1929. 16. 1. (Különlenyomat a M. St. Közl. 74. kötetéből.)

A felekezetek női népességében a hajadonok aránya nem alakul teljesen párhuzamosan a legények hányadosaival. Ez azért van, mert a különböző felekezetek hívei között a férfiak és nők számaránya jelentős eltéréseket mutat. Ezért a reformátusoknál, akiknél a 20—40 évesek közt a nők túlsúlya sokkal kisebb, aránylag több nő kap férjet s így a hajadonok száma alacsonyabb, mint a róm. katolikusok között, akiknél legnagyobb a nőtöbbség. Persze a foglalkozással, a nagyobb általános iskolázottsággal, stb. adott növekvő igények, a nagyobb fokú városiasodottság (főként az izraelitáknál, némileg az ág. hitv. evangélikusoknál is), ennek az inkább csak alárendeltebb tényezőnek (nemi arány) a hatását semlegesítik, vagyis túlkompenzálják.

Az özvegyek aránya jelentős eltérést nem mutat a fiatal korban. A nők között az özvegyek aránya ezúttal feltűnően magas; a hősi halottak nagy száma emelte fel képviselőtüket.

Az elváltak az evangélikusok közt az átlagot valamivel, a reformátusok közt azt messze túlszárnyaló arányszámot mutatnak fel. A fenti adatok szerint azonban már a róm. katolikusok közt sem oly alacsony az elvált családi állapotúak száma, mint régebben. *Laky* állapítja meg, hogy míg régebben a reformátusok válási gyakorisága két és félszerre szárnyalta túl a katolikusokét, újabban csak másfélszer annyian válnak közülök.⁵⁾

Nagy kár, hogy a családi állapot a korral és egyszersmind a vallással kombináltan nincs részletesen feltüntetve s így a korcsoportonkénti vizsgálatról, nevezetesen a 45—49 éveseknek — a legutóbbi békebeli népszámlálás általános jelentéséhez hasonló — feltüntetéséről kénytelenek vagyunk lemondani.

Azt azonban megtehetjük, hogy a 15 éven felüliek családi állapotát felekezetenként kimutatjuk és pedig úgy, hogy a mindkét nemű 15 éven alúliakat levonjuk a nőtlenek és a hajadonok számából. A kortagozódásnak felekezetenként kimutatott jelentős eltérései miatt sok értéke ugyan nincs az alább következő táblázatnak, de azért az egyes felekezetek eltérő mortalitásának, esetleg bűnözési arányának, különböző öngyilkolási koeficienseinek némi magyarázatául szolgálhat.

⁵⁾ *Laky*: Az elválások Magyarországon a háború előtt és a háború után. Társadalomtudomány. 1925. V. évf. 117. l.

Volt 1000, 15 éven felüli oldalt jelzett vallású

	nőtlen	nős	özvegy	elvált
férfi közül:				
Ág. hitv. ev.	340·0	605·2	51·1	3·7
Református	328·2	615·2	51·7	4·9
Róm. kath.	348·5	604·2	44·5	2·8
Izraelita	405·4	555·4	33·4	5·8
nő közül:	hajadon	férjes	özvegy	elvált
Ág. hitv. ev.	269·1	596·4	154·8	6·7
Református	245·2	581·0	164·5	9·3
Róm. kath.	278·3	567·5	148·7	5·5
Izraelita	330·5	510·8	146·6	12·1

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a 15—19 éves férfiak, akik közt a házások még teljesen elenyésző számban vannak, a különböző felekezetek férfi népességének meglehetősen eltérő hányadát teszik,⁶⁾ akkor kézen fekvő, hogy a protestánsok és katolikusok között (a nőtlenek terén a katolikusok és az özvegyek számát illetőleg a protestánsok hátrányára) mutatkozó eltérésekből okozati összefüggések után nyomoznunk nem szabad. Az elváltak arányszáma a protestánsoknál — bármiképpen világítsunk a szám adatok sűrűjébe — magasabb, mint a katolikusoknál.

⁶⁾ 1000 15 éven felüli férfi lakos közül a 15—19 évesek aránya az evangélikusoknál 152.6, a reformátusoknál 146.9, a róm. katolikusoknál 177.5 és az izraelitáknál 140.0. Az ugyanily korú nő megfelelő ezrelékei: 143.9, 138.7, 151.6, illetve 132.8.

VIII.

Műveltség.

„A protestantizmus megalapítói az egyház életfájának a gyökereit mindjárt a felvilágosultság, a népoktatás termékeny talajába ereszték s ez életérdekét a protestáns világ századokon át szent hagyományként őrizte s hogy annyi vihar s vész között így állunk, annak köszönhetjük, mert a multban a magyar nemzetiség, alkotmányosság s a művelődés szeretetében, ápolásában elsők valánk.“¹⁾

Különösen a multban volt észlelhető nagy különbség az általános műveltség legelemibb ismérve: az írni-olvasni tudás tekintetében a hazai protestánsok s egyéb keresztyének között. így pl. az 1900-as népszámlálás végeredményét összefoglaló jelentéshez csatlakozó táblázatok szerint a hetven éven felüli (tehát 1830 előtt született) evangélikusok közül 53.1%, a reformátusok közül 50.2%, ellenben az ugyanilykorú róm. katolikusok közül csak 34.0%, sőt a görög-keleti és görög-katolikus népesség öregei közül a 10%-on is alul maradó töredék tudott csupán írni-olvasni az integer Magyarországon.

Az általános iskolakötelezettség terjedésével ezek a különbségek fokról-fokra csökkentek, bár — mint alább látni fogjuk — máig sem enyésztek el teljesen.

Most, amikor a műveltség ezen elemi kritériuma terén az eltérések immár csekélyek, a kegyeletes elismerés és tisztelet hangján kell megemlékeznünk az elődökről, akik ezt a kultúrfölényt szerény eszközökkel — a protestáns világmisszió

¹⁾ Bartha: Statisztikai tanulmányok a magyar protestantizmusról. Budapest, 1890. 124. l.

egyik igen fontos faktorának parancsszavára hallgatva — oly hosszú időn át megtartották. Ez annál nagyobb teljesítmény volt, mert míg egyfelől az elemi oktatás a múltban majd kizárólag s újabban is túlnyomórészt a felekezetek kezén van, illetve volt, addig másfelől maguk a protestáns egyházak összehasonlíthatatlanul szegényebbek, mint a többi keresztyén egyházak;²⁾ s így — ha nem is felejtjük azt, hogy az újabb évtizedekben s kivált legújabbban az iskolafenntartói terhekből sokat átvállalt a bevett vallásfelekezeteket bőségesen támogató magyar állam — az a teher, amely a protestáns egyházakra, hívókra az iskolafenntartás költségeinek címén, hosszú századokon át s legújabbban is reánehazodik, tulajdonképpen sokkal nagyobb, mint a többi felekezetekre eső teher. Végeredményben tehát az állami érdeket jelentő közművelődésért, kultúráért a protestantizmus nagyobb áldozatot hozott a többi felekezeteknél. A protestánsok fölénye az írni-olvasni tudás terén még ma is megállapítható. Száz 6 éven felüli lakos közül a legutóbbi népszámláláskor általában 84.8 tudott írni-olvasni.³⁾ Felekezetenként az arányszámok a következők:^{4), 5)}

Ág. hitv. evangélikus	91.6	Gör. katolikus	69.6
Református	85.9	Izraelita	95.6
Róm. katolikus	83.5		

²⁾ Az integer Magyarországon a 100 holdon felüli korlátolt forgalmú birtokok területe kataszteri holdakban a következő volt: róm. kath. 1.461.649, gör. kath. 187.106, gör. kel. 63.164, református 55.392, ág. hitv. ev. 49.536. Száz, az illető egyházhoz tartozó lélekre jutott ezek szerint egyházi birtok kataszteri holdakban: róm. kath.-ra 16.2, gör. kath. 9.3, ág. hitv. ev. 3.8, gör. kel. 2.7 s végül reformátusokra 2.1. (Magyar Statisztikai Évkönyv 1914. 72. és 15. l. alapján kiszámítva.) A megbeszített Magyarországon az 50 holdon felüli korlátolt forgalmú egyházi birtokok területe kataszteri holdakban a következő: róm. kath. 848.378, református 47.880, ág. hitv. ev. 10.216, gör. kath. 7.753. 100—100 lélekre jutott egyházi jellegű birtokterület kat. holdakban: róm. katolikusoknál 16.6, gör. katolikusoknál 4.4, reformátusoknál 2.8, ág. hitv. ev. 2.1. (Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. 60. és 10. l. alapján kiszámítva.) Tehát az integer Magyarországon a református, a mai Magyarországon az ág. hitv. ev. egyház a legszegényebb.

³⁾ 1920. óta a rendkívül erőlyes tanügyi politika és az iskolán kívüli népművelés hathatós felkarolásának eredményeként nagyot javultak a viszonyok.

⁴⁾ M. St. Közl. Új sorozat 76. Népszámlálás VI. 62. l. Budapest, 1929.

⁵⁾ Az arányszámok jóval magasabbak volnának, hogyha a 6—11 éves népességet figyelmen kívül hagynók; ebben a korcsoportban ugyanis még tekintélyes az írni-olvasni nem tudó gyermekek száma.

A városlakó izraeliták vezetnek. A keresztyének közül az ág. hitv. evangélikusok állanak a legjobban. A reformátusok műveltségi koefficiense — bár még mindig kedvezőbb az átlagosnál — már közelebb áll a róm. katolikusokéhoz, mint az ág. hitv. evangélikusokéhoz.

Ha a felekezetek kormegoszlás tekintetében nem mutatnának lényeges eltéréseket, a különbség még valamivel nagyobb lenne a protestánsok és a katolikusok között, mivel a protestánsok közül a soraikban is határozottan még több analfabetát felmutató öregek számosabbak, mint a római vagy éppen görög katolikusok között.

Viszont, hogyha az írni-olvasni tudásnak a korral való terjedését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a róm. katolikusoknál sokkal nagyobb a javulás, mint a protestánsoknál. Igaz, hogy a tér is nagyobb volt a javulásra. De még ezen többlet-eshetőségen túl is azt látjuk, hogy kivált a reformátusokhoz mérten újabban gyorsabb ütemben javul a róm. katolikusok műveltségi hányadosa. Gondolkodásba ejtő s különösen a reformátusoknak a múltban tapasztalt kulturális fennsőbbségét kérdéses színben feltüntető számsorokat kapunk, hogyha az írni-olvasni tudók arányszámát vizsgáljuk a kisebb korcsoportokban.

Írt és olvasott 1920-ban⁶⁾

	ág. hitv. ev.	100 oldal jelzett körű	
		református	róm. kath.
		egyén	közül
80 éven felüli	70·1	62·0	46·7
70—79 éven felüli	78·1	71·4	55·0
60—69 " "	82·9	75·5	60·3
50—59 " "	90·0	81·7	72·9
40—49 " "	94·8	88·0	83·8
30—39 " "	97·0	92·3	90·8
20—29 " "	98·0	94·0	94·4
15—19 " "	98·1	93·7	94·0
12—14 " "	96·6	91·5	92·0

A 30 évesnél fiatalabbak már a katolikusok soraiban ime iskolázottabbak, mint a reformátusok között! Több oka lehet

⁶⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 76. Népszámlálás VI. 62. I. Budapest, 1929.

ennek: 1. Általában a protestáns elemi iskolák száma az anyagi erők elégtelensége okából legújabbban nem szaporodik, de inkább csökken¹⁾, s így kivált a Tiszántúl mégis elég erősen gyarapodó népességének iskola-szükséglete — legalább is e felekezetrészéről — nem nyer kellőleg kielégítést. 2. A reformátusságnak a Dunántúl lévő, iskolázottabb része az előrehaladott gyermekkorlátozás következtében az összes református lakosságnak egyre inkább csökkenő hányadát teszi ki s így a reformátusság országos műveltségi arányszámának a kialakításában egyre nagyobb súllyal folyik be a keleti, kevésbé művelt református népesség. 3. A nagy külterülettel, sok tanyalakóval bíró és többnyire őstermelők által lakott alföldi városokban és községekben a reformátusság az országos arányszámát meghaladóan van képviselve s így a tanyarendszernek az iskolalátogatást gátló hatása a reformátusságot erősen érinti.

Ezért igen fontos volna, hogy a főleg vagy túlnyomóan reformátusok által lakott alföldi vidékeken — már csak az egyház anyagi erejének a korlátozottabb volta miatt is — legalább annyi új iskola állíttassék fel a nagyszabású állami iskolaépítési tevékenységgel kapcsolatosan, amennyi az ország egyéb vidékein. Hogy milyen komolyak a bajok s hogy mennyire a tiszántúli református lakosságon kell leginkább segíteni, az abból is kiolvasható, hogy a teljességükben megmaradt vármegyék közül legerősebben református jellegű Hajdu vármegye volt az, amelyben a legutóbbi 10 év alatt az írni-olvasni tudók száma a leglassabban javult, jóformán stagnált. (79.4—80.2%.) Az átlagos javulásnál sokkal lassabb ütemben javult Bihar vármegye is, amely megcsonkított törvényhatóság népességének csaknem $\frac{4}{5}$ része református,

Az ágostai hitvallású evangélikusok műveltségi aránya kedvezőbb s hozzá nincsenek oly nagy szélsőségek területenként írni-olvasni tudás tekintetében. Még a Tiszántúl is, ahol az ág. h. evangélikusok is jelentős részben tanyalakók, határozott klasszissal jobban állanak, mint a velük vegyesen élő reformátusok és katolikusok (Békés, Szabolcs).

¹⁾ A római katolikus elemi népiskolák száma 1921—22-től 1927—28-ig 2649-ről 2770-re emelkedett, a reformátusoké 1093-ról 1090-re, az ág. hitv. evangélikusoké 412-ről 402-re apad. (Magyar Statisztikai Évkönyv 1919—22. 242. l. és M. St. Évkönyv 1928. 164. l.)

A háború hatása az elemi műveltség alakulásán is mély nyomot hagyott. Míg békében a korosztályok közül a 12—14 évesek csoportja volt a legműveltebb, addig a háború alatti hiányos iskolázás következtében a 12—14 éveseket, akik képzésüket jórészt az 1914—1918 évek folyamán szerezték, az előtte járó két generáció (15—19 és 20—29 évesek) írni-olvasni tudás tekintetében meghaladja. Míg átlagban a 15—19 évesek írni-olvasni tudása (94.2%) a fiatalabb, háború alatt iskolázott generáció műveltségi hányadosát (92.1%), mintegy 2%-kal szárnyalja túl, addig az említett túlnyomóan református Hajdu vármegyében a 90.8%-os műveltségi koefficiens (15—19 évesek) a háború nevelte generációban 85.6%-ra hanyatlik; megközelítően ilyen nagy a visszaesés Bihar vármegyében és a számottevő református kisebbséggel bíró Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyében is.

A katolikusság műveltségi hányadosának a mérlegelésénél ugyan nem szabad feledni, hogy az egész katolikusságnak sokkal nagyobb hányada jut a vidéki átlagnál jóval műveltebb fővárosra, mint az evangélikusoknak vagy reformátusoknak. A főváros leszámítása nélkül a protestánsok fölénye az elemi műveltség terén még félreismerhetetlenebb volna.

Hivatalos statisztikánk kimutatja az írni-olvasni tudáson felül a főiskolát, a középiskolát és elemi iskolát végzettek számát is felekezetenként, a nemmel és korral kombinálva.

Vallásfelekezetenként e tekintetben még nagyobbak a különbségek, mint az elemi műveltség terén. De már itt elsősorban a városlakó, kereskedelemmel és iparral foglalkozó zsidóság nagy előnye az, ami szembeötlik a még őket is túlszárnyaló, kis számú és főleg menekült intellektuellekből álló protestáns unitáriusokat nem véve figyelembe. A másik jelenség, hogy a főiskolát, középiskolát végzettek arányszáma tekintetében a katolikusok már megelőzik a reformátusokat. Viszont az evangélikusok klasszis-különbséggel szárnyalják túl mind a két felekezetet.

Száz oldalt jelzett vallású				
20 éven felüli	15 éven felüli	12 éven felüli	24 éven felüli	
férfi közül				
a középiskola			az elemi iskola	
főiskolát végzett	8	4	6	
osztályát elvégezte				

Ág. hitv. evangélikus . . .	4·2	7·8	12·5	77·4
Református	2·4	4·5	8·0	54·4
Róm. katolikus	2·5	5·1	9·7	50·2
Görög katolikus	1·5	3·4	6·2	29·7
Izraelita	9·8	23·3	46·8	74·7

A társadalom vezető osztályának a succrenstentiáját vizsgálva mondhatjuk, hogy a protestánsok között a mérleg csak az ágostai hitv. evangélikusoknál kedvező. Valószínű, hogy az arányszámok kialakításában településföldrajzi, foglalkozási okok is közrejátszanak. Az elemi iskola VI. osztályának elvégzése a képviselőválasztói jogosultság szempontjából fontos. E téren a protestánsok mindkét tagozata kedvezően áll a katolikusokhoz képest. Feltűnő a görög szertartású katolikusoknak általános elmaradása.

A protestáns és katolikus *nők* iskolai végzettsége között már más a viszonylat. A magasabb iskolafajokat végzettek aránya a katolikusok között sokkal kedvezőbb, mint a reformátusoknál s az ág. hitv. evangélikusok hányadosai is csak egy árnyalattal jobbak, mint a katolikusokéi. (A zárda nagy száma.)

Száz oldalt jelzett vallású				
20 éven felüli	15 éven felüli	12 éven felüli	30 éven felüli	
nő közül				
a középiskola		az elemi iskola		
főiskolát végzett	8	4	6	
osztályát elvégezte				

Ág. hitv. ev.	0·3	1·6	8·9	67·3
Református	0·1	0·8	5·0	43·2
Róm. kath.	0·2	1·4	7·9	37·4
Gör. kath.	0·1	0·6	3·4	16·9
Izraelita	0·6	4·7	39·7	61·1

Megjegyezzük, hogy a főiskolai és különösen középiskolai képzettség megszerzésének a szükséglete, valamint az elemi iskoláztatás a lefolyt évtizedben nagyon fokozódott, illetve javult s így a fenti arányszámok azóta minden vonatkozásban erősen emelkedhettek. A választójogosultság szempontjából ismét fontos lévén a 30 éven felüli nők elemi iskolai végzettségéről szóló adatok ismerete, mondhatjuk, hogy a protestánsok

főlénye még kifejezettebb, mint a mekkora a férfiak között tapasztalható volt. Ebben a vonatkozásban a szó szigorú értelmében igazság az, hogy a tudás: hatalom. A protestánsoknak múltjuk és jövőjük iránti kötelessége azt kívánja, hogy az összes preventív és represszív eszközök felhasználásával a fennti százalékot a lehető legrövidebb idő alatt mindenütt felemeljék a felemelhető felső határig.

IX.

Házasságkötések.

A házasságkötési hajlamnak felekezetenként való alakulását helyesen csak úgy tudnók feltüntetni, hogyha a házasságra koruknál és családi állapotuknál fogva alkalmas mindkét nemű, és pedig kor szerint is részletezett népességhez viszonyíthatnók az egyes felekezetek soraiból házasságra lépők számát. A korral és családi állapottal való együttes kombináció *felekezetenként* nem áll rendelkezésre és ezért a családalapítás intenzitásának a megmérése céljából azon két, távolról sem szabatos módra kell szorítkoznunk, amelyeknek az egyike az összes házasságkötések felekezetenként való tagozódását tünteti fel, a másik pedig az egy-egy felekezet kebelébe tartozó összes lakossághoz viszonyítja a házasságra lépők számát.

Mind a két módszer nyers, mert nincs tekintettel a különböző felekezetek eltérő kormegoszlására és családi állapot szerint való összetételére.

Ha azt nézzük, hogy a házasságra lépő férfiaknak hány százaléka jut a különböző felekezetekre és e részesedési arányokat összevetjük az álló népesség egészében az illető felekezetek által elfoglalt hányadosokkal, akkor a következő eredményekre jutunk:¹⁻²⁾

	Száz vőlegény				Száz menyasszony			
	1921—25	1926	1927	1928	1921—25	1926	1927	1928
	években, illetve évek				közül volt az			
					átlagában oldalt jelzett vallású			
Ág. hitv. ev. . . .	6.4	6.5	6.5	6.3	6.5	6.5	6.4	6.2
Református . . .	21.6	21.5	21.0	21.0	21.1	20.8	20.2	20.5
Róm. kath. . . .	62.8	63.9	64.2	64.2	63.8	64.8	65.0	65.0
Gör. kath. . . .	2.4	2.2	2.4	2.4	2.4	2.3	2.3	2.3
Izraelita	5.6	5.1	5.3	5.3	5.5	5.0	5.4	5.3
Egyéb	1.2	0.8	0.8	0.8	0.7	0.6	0.7	0.7

¹⁾ M. Stat. Évkönyv. 1928. 34. l.

²⁾ Az 1919—1922. évek átlagát (M. St. Közl. Új sorozat 74. Népmozga-

Az össznépeségnek felekezetenként és nemenként való megoszlása a következő volt 1920-ban:

	1 0 0	
	férfi közül az	nő jelzett vallásu
Ág. hitv. ev.	6:3	6:2
Református	21:2	20:7
Róm. kath.	63:4	64:3
Gör. kath.	2:2	2:2
Izraelita	5:9	6:0
Egyéb	1:0	0:6

Jelentős eltérések nincsenek azon arányszámok között, a melyek egyrészt a felekezeteknek a házasságra lépők között, másrészt pedig a népességben észlelt részesedését feltüntetik. Az evangélikusok és a reformátusok az évtized elején egy árnyalattal kedvezőbb, a római katolikusok kevésbé kedvezőtelenebb hányadot foglalnak el a házasságra lépők közül, mint a mekkorát a népességben.

Inkább az a feltűnő, hogy újabban a házasságra lépők között a protestánsok aránya hanyatlik, míg a katolikusoké növekszik.

Helyesebb, bár a VI. fejezetben mondottakra tekintettel szintén nem kifogástalan eljárás az, hogyha a 15 éven felüli nem házas népesség felekezeti tagozódását vesszük az összehasonlítás alapjául. Vagyis azt nézzük meg, hogy az egy-egy felekezethez tartozó 15 éven felüli nem nős, illetve nem férjes népesség hány százalékát teszi ki az összes 15 éven felüli nem nős, illetve nem férjes lakosságnak. A százalékszámok a következők:

	1 0 0 15 éven felüli	
	nem nős férfi közül az	nem férjes nő jelzett vallásfelekezethez tartozik
Ág. hitv. ev.	6:3	6:2
Református	20:5	18:8
Róm. kath.	62:3	64:4
Gör. kath.	2:3	2:1
Izraelita	7:6	7:9
Egyéb	1:0	0:6

A házasságra koruknál és családi állapotuknál fogva képes rétegek súlya felekezetenként különböző s így természetes,

lom.) azért kellett mellőznünk, mert 1919-ben a kommunizmus ideje alatt a vallásfelekezeti adatok feljegyzése hiányos volt s így az egyéb, valamint felekezeten kívüliek aránya megdűzzadt.

hogy az egyes felekezetek más-más arányt foglalnak el a házasságra képesek soraiban, mint az össznépeségben.

Az előbbi táblázattal összevetve a fenti eredményeket, leszögezhetjük, hogy egyfelől a reformátusok házasságkötései gyakoriabbak, az izraelitáké gyérebbek, semmint a házasságra alkalmas tömegeik alapján várhatnók. Összevetve ezt azzal, hogy a négy főbb felekezet közül a reformátusok között a legtöbb, az izraeliták között a legkevesebb az őstermelő: igen közel esik az eltérő eredményeknek — persze a kielégítő kortagozódás híján csak fogyatékos — magyarázata.³⁾

Az 1000 lélekre eső házasságkötési indexeket, mint okozatos összefüggésük felállítására a fentebbi okokból nem alkalmasakat csak éppen felsoroljuk: jutott 1000 lélekre általában az 1921—25. évek átlagában 10.0 házasságkötés; 1000 ág. h. evangélikusra 10.4, reformátusra 10.1, róm. katolikusra 9.9, görög katolikusra 10.3, izraelitára 9.6⁴⁾

A vallásilag *vegyes* házasságok arányszáma Magyarországon — amióta ily irányú adatok rendelkezésre állanak — mindig figyelemre méltó volt. Az egyházpolitikai reformok törvénybeiktatása óta arányszámuk határozottan megnövekedett.

Az 1921—25. évek átlagában az összes házasságkötések 19.9 százaléka, 1927-ben 20.2 százaléka, 1928-ban 20.4 százaléka volt vallásilag vegyes.⁵⁾

Általában azon felekezetek hívői, amelyek területileg szétosztottan helyezkednek el s amelyek többnyire csak kisebbséget alkotnak, rendszerint igen sok, a kompaktan lakó felekezetek hívői kevesebb vegyes házasságot kötnek. Kivételt képez a zsidóság; bár településük olyan, hogy seholsem alkotnak még csak relatív többséget sem, mégis kevésbé keverednek más vallásfelekezetekkel.

3)	őstermelők aránya 0/0-ban	házasságra képe- sek részesedése 0/0-ban		házasságra lépők részesedése 1921—25. átl.		utóbbi arány ked- vezőbb (+) v. kedvezőtlenebb (-)	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Ág. hitv. ev.	61.27	6.3	6.2	6.4	6.5	+0.1	+0.3
Református	67.84	20.5	18.8	21.6	21.1	+1.1	+2.3
Egyéb keresztény . . .	56.87	65.6	67.1	66.4	66.9	+0.8	-0.2
Izraelita	4.23	7.6	7.9	5.6	5.5	-2.0	-2.4

³⁾ M. St. Évkönyv 1928. 29. l.

⁵⁾ Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. 21. l.

Hogy csak a legutolsó évre szorítkozzunk, (1928) *) 100 oldalt jelzett vallású

	vőlegény közül más vallású	menyasszony élettársat választott
Ág. hitv. evangélikus	42·0	41·5
Református	33·1	31·4
Róm. katolikus	12·9	14·0
Görög katolikus	58·7	58·3
Görög keleti	51·7	45·7
Unitárius	89·9	83·3
Izraelita	12·5	11·6
Általában	20·4	20·4

A vőlegények és menyasszonyok keveredése között egy-egy felekezeten belül mutatkozó különbség az eltérő nemi arányra vezetendő vissza. A katolikusok között nagyobb a nőtöbbség; férjhezmenő nők közül nagyobb a vegyesházasságra lépők száma és viszont. Ennek a ténynek a gyermekek vallására vonatkozó megegyezésekre van bizonyos és pedig a katolikusok javára szolgáló kihatása, tekintettel arra, hogy a megegyezéseknek átlag hatvan százaléka az anya javára esik.

Legtöbb a vegyes házasság a reformátusok és katolikusok között. A 16.244 vegyes házasságból 4457 református vőlegény és katolikus menyasszony, továbbá 4056 katolikus vőlegény és református menyasszony között kötött; a római katolikusokkal vegyes házasságra lépő ág. hitv. evangélikusok megfelelő számai: 1489 és 1410.

A vegyes vallású házasságok kötésekor a születendő gyermek vallására nézve létrejött megegyezések aránya a római és görög katolikusok között kötött és egyházi szempontból nem is vegyes házasságok leszámításával az 1921—25. évek átlagában 41.3%-ot tett ki. 1927-ben már 43.8%, 1928-ban 45.7%-ka az összes vegyes házasságoknak ilyen. A megegyezéses vegyes házasságok arányszáma immár huzamos idő óta emelkedik. Az integer Magyarországon 30% körül volt az arányszám.

A megegyezésekből a múltban állandó nyereségük jóformán csak a római katolikusoknak volt. Újabban rendszerint a reformátusok is felmutatnak kisebb nyereséget, míg a veszteséget feltüntető egyházak közül az ágostai hitvallású evangélikusok és az izraeliták tűnnek fel. Az 1921—28. évek alatt a római katolikusok nyeresége 2131.5, vagyis ennyi-

*) Az évről-évre észlelhető változások minimálisak és sem a sorrendet, sem a százalékszámok egymáshoz való viszonyát nem érintik.

vel több megegyezés jutott a római katolikus felekezetre, mint amennyi akkor esett volna, hogyha a megegyezések mindkét fél javára egyenlő számban történtek volna. A reformátusok is pluszt tüntetnek fel — élénk ellentétben a múlttal —, de e nyereség már csak 288.5-t tett ki. Azonban nem kevesebb, mint 1186.5 házasságot vesztek az ágostai hitvallású evangélikusok és 466.0 az izraeliták vesztesége. A felekezetek létszámának jövőbeli alakulására természetesen a megegyezések-ből folyó mérleg is kihatással van. A vesztes felekezet születési aránya ezen okból folyólag is hanyatlik, ha mindjárt pontosan nem is tudjuk megmondani ezen indirekt számbeli veszteség nagyságát.

A házasságra lépők korviszonyait felekezenként is tagolja a magyar statisztika. Ezen adatoknak nagy a jelentősége. A házasságok termékenysége ugyanis szorosan összefügg a házasságok korviszonyaival. Minél fiatalabb korban kötik a házasságot, kivált minél több a fiatalkorú menyasszony, annál nagyobb a valószínűsége a gyermekáldásnak.

Volt az 1921—25. évek átlagában 1000 vőlegény közül 7)

	24 éven alúli	25—29	30—49	50 éven felüli,
Ág. hitv. evang.	402	299	254	45
Református	387	312	253	48
Róm. kath.	447	287	225	41
Izraelita	176	329	446	49

A fajfenntartás szempontjából a legkedvezőbb a róm. katolikus vőlegények tagozódása. Az idős vőlegények (50 é. f.), akik már csak szórványosan nemzenek és nevelnek gyermeket, a protestánsok között jóval többen vannak és szintén magasabb soraikban a már koruknál fogva is nagyobb megfontolásra hajló 30—50 évesek arányszáma. Ezzel szemben a katolikusok között kimagaslanak a legfiatalabbkorú vőlegények. A két protestáns felekezet közül, a gyermeknemzés eshetőségeit tekintve, még valamivel kedvezőbb az evangélikusok kortagozódása. Feltűnő a zsidó vőlegények korviszonyainak az átlagostól nagyon eltérő alakulása. Kevés a fiatal korban nősülő. A nem kívánatos korú (50 éven felüli) vőlegények is közöttük a legszámosabbak, de kivált feltűnő a 30—50 évesek nagy ará-

7) Kiszámítva a M. Stat. Közl. Uj sorozat 74. Népmozgalom 1919—25. II. részletes kimutatások 34. és 35. l. Budapest, 1929.

nya. Kedvezőtlen diszpozíciók a nagyobb számú gyermek nemzésére. Nagy városokban szoktak mutatni hasonló kormegoszlást a házasságra lépő férfiak.

A menyasszonyok kor szerint való tagozódása megközelítően hasonló jelenségeket mutat.

1000 menyasszony közül volt az 1921–25. évek átlagában

	20 éven alúli	20—24	25—39	40 éven felüli
Ág. hitv. evang.	271	395	286	48
Református	281	388	277	54
Róm. kath.	302	379	271	48
Izraelita	95	380	456	69

A katolikusok és protestánsok között a menyasszonyok korviszonyai terén nincs olyan nagy különbség, mint a vőlegényeknél, de azért határozottan észlelhető az, hogy a szülésre s nagyobb számú utód felnevelésére különösen alkalmas korban levő menyasszonyok többen vannak a katolikusok között. A zsidóság helyzete — ha lehet — még kedvezőtlenebb. A házasságkötés ideálisabb céljait sokszor már nélkülöző s gyermekáldással nem kecsegtető házasságok — a menyasszony korviszonyai lévén a döntőek! — az izraelitáknál a leggyakoribbak. Bár a már nem egészen fiatalkorú (25—39) éves menyasszonyok az ág. hitv. evangélikusok között a legszámosabbak, a kivételes helyzetben levő zsidóságtól eltekintve.

Kézenfekvő a VI. fejezetben mondottakra tekintettel, hogy a katolikusok között azért is több a fiatalkorú vőlegény és menyasszony, mert az összes házasságra képes népességnek nagyobb hányada jut a fiatal korúakra s így nyilvánvaló, hogy a házasságra lépők kor szerint való tagozódásából nem szabad szoros következtetést vonni a különböző korúak házassági intenzitására. Mindazonáltal — légyen bárminő körülménynek is betudható a fiatalkorú házasulandók alacsonyabb képvisellete a protestánsok között — népesedéspolitikai szempontból kedvezőtlen jelenségnek kell azt tekintenünk. Az új házasságok gyermekpropagatív erejét, a nagyobb számú gyermek nemzésének a kilátásait csökkenti a fentti tény.

Ugyancsak kedvezőtlen következtetéseket vonhatunk le a protestánsokra vonatkozólag akkor is, ha a házasságra lépők családi állapotát vizsgáljuk, szembeállítva az első ízben nősülőket, illetve férjhezmenőket az özvegyekkel és elváltakkal.

Volt az 1921—25. évek átlagában 1000 8)
völégény k ö z ü l menyasszony

	nőtlen	özvegy	elvált	hajadon	özvegy	elvált
Ág. hitv. ev.	837	116	47	859	103	38
Református	819	117	64	840	107	53
Róm. kath.	847	114	39	869	102	29
Izraelita	846	89	65	881	69	50

Tekintve, hogy igen különböző okok hatnak ki a palingám házasságok sűrűbb vagy ritkább előfordulására (halandóság nagysága, a korai házasságok gyakorisága, a foglalkozás, a válsók gyakorisága stb.), nem a legkönnyebb szabatosan megalapítani a felekezetek között mutatkozó eltérések okát. Az elváltak gyakoriabbak lévén a protestánsoknál, kézen fekvő, hogy a házasságra lépők közt észlelt magasabb aránynak is ez az oka. Az özvegyek sűrűbb képviselőtét a protestánsoknál, akiknek halandósága valamivel kedvezőbb, mint a katolikusoké, az magyarázhatja, hogy több közöttük az élemedettebb korú, akik már sűrűbben kerülnek koruknál fogva özvegyiségre; hozzájárul valószínűleg az is, hogy a protestánsok között több az őstermelő, akiknél az asszony vagy a gazda segítő kezére nagyobb szükség van, mint az egyéb foglalkozásúaknál. Az izraelitáknál az özvegyek aránya összefüggésben van csekély halandóságukkal.

Meg kell jegyeznünk, hogy a házasságra lépők családi állapot szerint való tagozódásában újabban jelentős változás történt. Az özvegyek fenn szereplő aránya, amely még a háborús veszteségek és a spanyol járvány által a családi állapotuknál fogva képesek számának időleges megnövelése okából volt átmenetileg oly magas, azóta leszállott.

⁸⁾ Kiszámítva a M. St. Közl. Uj sorozat 74. (Népmozgalom 1919—1925.) II. 34—35. l. Budapest, 1929.

X.

Születések.

Az egyes felekezetek számbeli erejét, térfoglalását vagy számbeli hanyatlását döntően meghatározza a soraikban előforduló születések száma. A szám ugyan nem minden: az életképesség, a megmaradás és a minőség is fontos, de azért végső soron a sokkal több születéssel még valamelyest nagyobb halandóság mellett is több marad meg s így az illető társadalom (felekezet) jövője jobban van biztosítva, mint a bár kevés halottat és a megszületett sarjhoz képest sok életképes gyermeket mutató, de az összes népességhez mérten kevés új születést produkáló felekezeté. Ebből a szemszögből nézve a felekezetek születési arányát, mondhatjuk, hogy a protestánsok helyzete a régi Magyarországon meglehetősen kedvezőtlen volt.¹⁾ A megmaradt Magyarországon — bár még most is sok kívánni valót hagy fenn a protestánsok születési színvonala — valamivel mégis jobban állanak, főleg a reformátusok.

(Lásd a 83. oldalon levő táblázatot.)

Az ezer lélekre eső u. n. nyers arányszámok kétségtelenül igazolják, hogy a protestánsok születési arányszáma alacso-

¹⁾ 1910—11-ben ezer lélekre általában az integer Magyarországon (Horvát-Szlavonországot nélkül) 35.1 születés jutott. Ezer ág. hitv. evangélikusra 31.3, reformátusra 33.2, ellenben ezer katolikusra 36.1 évesülött jutott. Az ezer 15—49 éves nőre eső hányadosok körülbelül ugyanilyen eltérést tüntettek fel: általában 156, az ág. hitv. evangélikusoknál 144, reformátusoknál 146, a róm. katolikusoknál 162 élve született jutott ezer nőre. A férjes nő termékenysége (ezer 15—49 éves férjes nőre számítva) általában 217; ág. hitv. ev. 200, ref. 197, róm. kath. 232. L. M. St. Közl. Uj sorozat. 50. Népmozgalom 1909—1912; szöveges rész Kovács Alajostól.

	Jutott 1000 lélekre élveszületett 2)			
	az 1921—25. évek átlagában	1926	1927	1928
Ág. hitv. evang.	27·0	24·6	23·2	23·2
Református	29·1	27·4	26·1	26·6
Róm. kath.	30·3	28·4	26·7	27·2
Gör. kath.	40·9	37·9	36·0	36·5
Izraelita	15·1	13·0	12·0	12·5
Összesen	29·4	27·3	25·7	26·2

nyabb, mint a katolikusoké. A különbség azonban egyáltalában nem oly nagy, mint ahogy már az szinte a köztudatba áment. Igaz, hogy az ág. hitv. evangélikusok születési színvonalát klasszis-differencia választja el a katolikusokétól, de a protestánsok háromnegyed részénél nagyobb hányadát kitevő reformátusok születési aránya már csak egy árnyalattal s hozzá egyre halványabb árnyalattal marad el a katolikusok natalitásától.

Feltéve azt is, hogy a születési színvonalban sokkal nagyobb volna a különbség, még akkor sem lehetne azt minden további okkeresés nélkül egyszerűen a katolikus és protestáns vallás szellemére, tanaira visszavezetni, ellenben igenis kutatni kellene azon determináló okok után, amelyek a születési arány magasságát, függetlenül a vallási hovatartozástól, meghatározzák. Egy régebbi dolgozatomban³⁾ vizsgálat tárgyává tettem a születési arány és a vallásfelekezet között fennálló okozati kapcsolatot. A vizsgálatnak azt a módját választottam, hogy a különböző magyarországi vármegyék katolikus lakosságában vizsgáltam a születési arány nagyságát és pedig úgy, hogy bizonyos determináns tényezők intenzitása alapján kategóriákba soroztam a különböző vármegyék katolikusait és kiszámítottam ezen kategóriák ezer lélekre eső születési arányszámát. Az eredmények — jóllehet elég régiek, amennyiben az 1909—1912. évek átlagára vonatkoznak — talán számot tarthatnak az érdeklődésre.

Megállapítottuk, hogy a katolikusok születési aránya meggyéknént, országrészenként igen nagy eltéréseket mutat.⁴⁾ A katolikus népességet a mezőgazdasági proletáriátusnak a csök-

²⁾ M. St. Évkönyv. 1928. 29. l. Budapest, 1929.

³⁾ Szerző: Születési arány és vallásfelekezet. Pécs, 1923. 35. l.

⁴⁾ Jutott ezer róm. kath. lakosra élveszületés az 1909—12. évek átlagában a Duna jobbpartján 34.61, a Duna balpartján 38.17, a Duna-Tisza közén (Budapest nélkül) 40.34, a Tisza jobbpartján 37.66, a Tisza balpartján 41.64, a Tisza-Maros szögén 34.18, Erdélyben 36.84. (Kiszámítva a M. St. Közl. Új sorozat 50. kötete alapján).

kenő sorrendje szerint egyenlő számú megyét felölelő kategóriákba soroztuk és kiszámítottuk a különböző kategóriák születési hányadosát. A következő eredményekre jutottunk:

Volt a *születési arány* 1000 katolikus lélekre (1909–12) azon megyecsoportokban, amelyekben az ezer önállóra jutó katolikus mezőgazdasági munkások és mezőgazdasági cselédek száma:

4325—1577	41.94
1576—1315	39.42
1305—1053	36.59
1038— 404	35.76
(proletár index)	(natalitás)

Ugyancsak a katolikus lakosságra szorítkozóan vizsgáltam a *gyermekhalandóságra* nézve a különböző csoportok születési arányát. Az eredmény a következő volt:

100 éveszülöttre 7 éven alúli elhalt	1000 lélekre élve születés
37.87 — 33.20	42.21
32.97 — 30.43	37.27
30.43 — 28.72	37.22
28.28 — 24.01	36.18

A műveltség terén bizonyos, nem kifogástalan diszparalel összefüggés szintén megállapítható volt. Ugyanis volt az ezer lélekre eső születési arány azon katolikusok között, akiknek a produktív korú elemeink közül írt és olvasott %-ben:

95.23 — 88.13%	35.99 (natalitás)
87.98 — 81.71%	39.42
80.88 — 78.18%	39.58
76.67 — 63.92%	38.26

Ellentétesen ható zavaró tényezők (osztályhelyzetileg függők kis számát mutató csoportok találkozása az alacsony műveltségi koefficienssel) ugyan bizonyos kisebb részeket támasztanak ezen utóbbi összefüggés láncszemei között, azonban mégis leszögezhető, hogy egy-ugyanazon valláshoz tartozó tömegek születési indexe aszerint emelkedik, vagy csökken, ahogy a nincsteleneknek az önállókhöz viszonyított aránya nagyobb vagy kisebb és hogy annál magasabb a születési ráta, minél kedvezőtlenebb a gyermekek mortalitása és emellett a katolikus népesség műveltségi viszonyai is színezik a szaporulatot és pedig oly irányban, hogy a magasabb általános műveltség csökkentő befolyást gyakorol a gyermeknemzésre.

Nyilvánvaló, hogyha csak vagy legalább is túlnyomó részben a vallási hovatartozás döntené el a születési arányszám színvonalát, akkor ilyen különbségek nem mutatkoznának egy és ugyanazon felekezeten belül. Mutatkoznak különbségek és pedig egy néhány eleve is kézen fekvő determináns által megglehetős valószínűséggel magyarázhatóan. Most már ha ezek a determináns tényezők a különböző felekezetek népességében más-más mértékben szerepelnek, hatnak, vagyis ha különböző a felekezetek osztálytagozódása, műveltségi viszonyai és gyermekhalandósági hányadosai, akkor igen közel esik annak a feltevése, hogy az egyes felekezetek között a születési arány nagysága terén mutatkozó különbségek nyitját ebben az irányban kell keresni. Még hozzá említett dolgozatomban csak három faktornak valószínű befolyását vizsgáltam, holott a születés intenzitása az, amelyre egész sereg bonyolult ok gyakorol befolyást, amelyeknek az egyenkénti szabatos lemérése a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Az eddigiek során azonban máris találkoztunk néhány olyan tényezővel, amely a születési arány színvonalában mutatkozó eltéréseknek bizonyos fókig magyarázatául szolgálnak.

1. Láttuk, hogy a két protestáns felekezet népességében jóval nagyobb az önállóak száma, mint a katolikusok között. Úgy a lakosság többségét képező őstermelőknél, mint az iparosoknál észlelhető volt ez. Már pedig az önállóknál nagyobb a birtok eldarabolásától való félelem, nagyobb a megfontolás és ezért kisebb az ezer lélekre számított születési hányados. Láttuk, hogy a protestánsok között is az ágostai hitvallású evangélikusoknál nagyobb az önállók rétege, míg a reformátusok az önállók és függők közötti arányszám tekintetében már kedvezőtlenebb helyzetben vannak s valóban a reformátusok születési aránya is közepes helyet foglal el a katolikusok és másrészt az ágostai hitvallású evangélikusok között.

2. Hogy a reformátusok születési aránya nagyon megközelelti a katolikusokét s így nagy fölénytel szárnyalja túl az evangélikusokét, az arra vezethető vissza, hogy a reformátusoknál a legnagyobb az őstermelők aránya, már pedig a mezőgazdaságban általában a gyermekek száma nagyobb, mint az iparban; azért van ez, mert a gyermekeknek úgyis mint segítő családtagnak, úgyis mint örökösnek sokkal nagyobb itt az értéke, jelentősége.

3. Viszont úgy a reformátusok, mint különösen az evangélikus népesség soraiban sok az írni-olvasni tudó, nagyobb az általános műveltség, mint az egyéb keresztyének közt s miként a műveltség terén az ág. hitv. evangélikusok vezetnek, azonképpen a születési arány is náluk a legalacsonyabb. A reformátusság műveltségi arányát már csak kis térköz választja el a katolikusokétól. Születési arányuk is közel áll a katolikusokéhoz.

4. Igaz, hogy a katolikusok között több az elsőrendű város lakója s ez a körülmény a katolikusok születési arányának a leszállására vezethetne, ámde egyrészt a fenti tényezők ellensúlyozzák és túlkompenzálják ezt a kedvezőtlen hatást, másrészt még megismertünk néhány tényezőt, amelyek szintén a katolikus születési arány magasabb színvonalát eredményezhették. Így láttuk, hogy kortagozódásuk annyiban kedvezőbb, hogy a produktívoknak a fajfenntartásban tevékenyebb része közöttük erősebben van képviselve s azonfelül a házások aránya a 25—29 évesek között (tehát a kedvező szülési valószínűséget mutató rétegben) nagyobb a katolikusok, mint a protestánsok soraiban. A menyasszonyok és vőlegények között a katolikusoknál nagyobb a jobb szülési valószínűséggel rendelkező fiatalabbak képviselete, mint a protestánsoknál.

Ha mindezeket átgondoljuk, úgy bizonyosan igen-igen kicsire olvad az a maradék, amit a születési arányban való elmaradás indokolásánál a protestáns vallás vagy szellem, a kisebb ellenálló erő számlájára írhatunk. Legalább is Magyarországon — merjük állítani — kevés. Sőt ha pl. a reformátusságot vetjük össze a katolikussággal, akkor az adataink szerint döntően érvényesülő osztálytagozódásra és műveltségre, valamint az utóbb említett tényezőkre tekintettel még inkább azt mondhatnók, hogy a reformátusság születési aránya elég kedvező, szinte várakozáson felüli. Bár tagadhatatlan, hogy éppen ezen felekezet hívei között tapasztalható helyenként a születési arálynak rendkívül alacsony volta, már-már határozott degenerációra valló hanyatlása. (A Dunántúli országrész 4—5 vármegyéjében s helyenkint a Duna-Tisza közén.)

Hogy az általunk különösen kiemelt születés-determináló tényezők milyen nagy jelentőségűek, arra beszédes bizonyosság a zsidóság alacsony születési aránya. Majdnem egészében városi, sőt közel 50 százalékban nagyvárosi népesség, az önálló osztály-

helyzetűek túlnyomó számát mutatva fel, erős tisztviselő-közép-osztály réteggel és magasfokú általános műveltséggel. Hogy ezen túlmenőleg is alacsonynak mondható a zsidóság születési hányadosa, az részben a házasulók korviszonyaival, részint pedig talán egyéb s nehezebben ellenőrizhető okokkal függ össze. (A háború utáni kötött gazdasági rend, a szabad verseny és érvényesülés sok gátja s az ebből folyó tömegpsychológiai bénító erők, elvándorlás, kikeresztelkedés stb.)

Ami a születési arány legújabb alakulását illeti, erre vonatkozóan a viszonyítási alap (kiszámított népesség a születések időközi többlete alapján) bizonytalansága okából tulajdonképpen nem szabadna messzebbmenő fejtegetésekbe bocsátkozni. De tekintettel arra, hogy éppen az előbb említett dolgozatomban beszámoltam arról, hogy már az integer Magyarországon is gyorsabban csökkent a katolikus népesség születési indexe, mint a reformátusoké,⁵⁾ másrészt pedig arra, hogy ugyanott a születési arányt befolyásoló tényezők terén a két felekezet között fennálló különbségeknek folyamatban levő csökkenésére tettem célzást és végül arra való tekintettel is, hogy a viszonyítás alapjául szolgáló kiszámított népesség — a protestánsokra nézve passzív mérleggel záródó áttérések okából — a valóságban még alighanem kisebb is a protestánsokat illetően: megállapíthatjuk, hogy különösen a reformátusok és katolikusok közötti színvonalkülönbség a születések terén elenyészőben van. Az integer Magyarországon a háború előtt évről-évre circa három egység választotta el a két felekezet ezer lélekre eső születési arányszámát. 1921—1928-ig a viszonyszámok így alakulnak:

	Jutott ezer lélekre élveszületés		
	róm. kath.	református	a katolikusok születési arányát ezernek véve volt a reformátusoké
1921	33.4	31.6	955
1922	32.1	30.4	947
1923	30.3	29.3	967
1924	27.8	26.9	968
1925	29.4	28.3	963
1926	28.4	27.4	965
1927	26.7	26.1	977
1928	27.2	26.6	978

Valószínű, hogy pár év múlva a szaporulatlanságáról annyit emlegetett református népesség születési aránya el fogja érni a katolikusok natalitását.

⁵⁾ V. ö. Szerző i. m. 33. l.

E jelenség magyarázatát a következőkben látjuk: 1.) a reformátusság soraiban a degenerációt képviselő és a Dunántúl délnyugati felében lakó töredék mindegyre kisebbedő részét teszi ki a reformátusságnak, s így a Tiszamenti, jó szaporaságú reformátusság egyre jobban érvényesül az egészben. 2.) A reformátusság általános műveltségi hányadosa lassúbb ütemben javul, mint a katolikusságé. 3. Az agrárius foglalkozásúak születési aránya nemcsak hogy felülmúlja az iparos népességét, hanem időbelileg is nagyobb ellenállást mutat a csökkenő irányzattal szemben; a reformátusság közt pedig sokkal több az őstermelő. 4.) Bár a református népesség városba özönlése gyorsütemű, egyelőre legalább az ipari jellegű vagy egyéb fejlődő városokban születési indexük határozottan kedvezőbb, mint a katolikusoké. (Budapest, Debrecen.) 5.) Az osztályhelyzetileg függő népességnek a nyers születési hányadosa magasabb, viszont a születések csökkenése az utóbbi évtizedekben adataink szerint inkább volt észlelhető a proletariátus nagy számát mutató megyéinkben, mint azokban, amelyek az önálló elemekben gazdagabbak⁶⁾; már pedig a katholicizmus a mezőgazdasági, de főként ipari proletariátusban, amelynek soraiban a születések csökkenése nagy volt, gazdagabb. Ezek a tényezők azok, amelyek előidézhatték a reformátusság és katolikusság születési arányának a közeledését. Egyúttal — legalább a közel jövőre vonatkozóan — ezek az okok jósólnak a reformátusság születési arányának kedvezőbb alakulást. Mindehhez járul a következő fejezetben sorra kerülő s a reformátusságra már feltételesen szomorú tény, t. i. a csecsemő- és gyermekhalandóságnak a katolikusokéhoz mérten nem kielégítő aránya, ami azonban — a születési aránnyal való ismert kölcsönös kapcsolat okán — szintén a reformátusság születési arányának a nagyobb stabilitását jósolja.

Másként áll a helyzet az evangélikusoknál. Születési indexük a katolikusokéhoz viszonyítva is hanyatló tendenciájú.

	Jutott 1000 lélekre élveszületés rómk. kath.	evangélikus	a katolikusok születési arányát ezernek véve volt az evangélikusoké
1921.	33·1	30·1	909
1922.	32·1	28·6	891
1923.	30·3	27·0	891
1924.	27·8	24·6	885

⁶⁾ Szerző: Népesedéspolitika, többtermelés. Sárospatak, 1922. 31. l.

	Jutott 1000 lélekre élveszületés róm. kath.	evangélikus	a katolikusok születési arányát ezernek véve volt az evangélikusoké
1925.	29·4	25·7	874
1926.	28·4	24·6	866
1927.	26·7	23·2	869
1928.	27·2	23·2	853

A harmadik oszlop indexei csaknem következetes esést mutatnak. Az áttérések és kivált a gyermekek vallására vonatkozó megegyezések az ág. hitv. evangélikusokat érintik a legsúlyosabban. Ez azután egyrészt valamelyest csökkenti a viszonyítás alapját (népszám) s így a valóságostól egyre inkább elmaradó arányszámokat eredményez; ez a csökkenés formai oka. Ezenfelül a megegyezésekből nyertes félként kikerülő felekezetet gazdagítják a születések; az ez által keletkezett hiány is érezhető. Valószínű ugyan, hogy e két tényező nem befolyásolta döntőleg a viszonylagos elmaradást. Ellenben az átlagosnál jóval nagyobb általános műveltség és amellett a háború által erősen érintett középosztálynak e felekezet körében észlelhető nagy képviselete: egyaránt kedvezőtlen diszpozíciók voltak. A protestánsok népesebb másik ágazatával szemben való időbeli elmaradásukat az is okozhatta, hogy az ipari segédszemélyzet képviselete, amely réteg a háború után nagy válságon ment át, amelynek a népesedési mozgalma feltűnően konsziderációs színezetet kapott, jóval nagyobb az evangélikus népesség egészéhez viszonyítva, mint a reformátusságnál.

A születéseknek ezer lélekhez viszonyított aránya — mint-hogy nincs tekintettel a népességnek életkor és családi állapot, valamint nem szerint való megoszlására — nem ad hű képet a nők termékenységről, bárha a propagatív erőt és a szaporodási képességet tényleg a mindenkori nyers születési hányszor dönti is el.

Sajnos, a legutóbbi népszámlálás körüli években (1920—21, illetve 1921) észlelt s a 15—49 éves női népességnek családi állapot szerint is elkülönített (férjes, nem férjes) rétegeihez viszonyított számok nem igen alkalmasak messzebbmenő következtetések felhasználására, egyrészt mivel az 1920-as év születési eseteiben benne foglaltatnak a nyugatmagyarországi, később Ausztria területéhez csatolt részek adatai, másrészt pedig ezen években rendkívül sok volt a friss házasság s ezeknek a propagatív ereje sokkal nagyobb, mint a régebbi ideje fennálló

házasságoké s így a népszámláláskor észlelt termékenységet abnormis magasra kell tartanunk.⁷⁾ Közben a női népesség családi állapot szerinti tagozódása gyors átalakulásban volt, úgyhogy a viszonyítás nevezőjéül szolgáló mennyiség felettből ingatag volt.

Ezek előrebocsátásával *Szél* után idézzük a tiszta arányszámokat 1921-re vonatkozóan:⁸⁾

	nőre általában	Ezer 15—49 éves férjes nőre j u t o t t 1 9 2 1 - b e n	nem férjes nőre
	összes	törvényes é l v e s z ü l ö t t	törvénytelen
Ág. hitv. evang.	109.9	178.1	16.1
Református	119.9	186.0	22.8
Róm. kath.	120.3	192.0	21.5
Gör. kath.	169.0	269.3	26.4
Izraelita	54.5	102.8	3.8
Összesen	116.3	186.3	20.3

A nők termékenysége általában a protestánsok és katolikusok között még kisebb különbséget mutat, mint nyers születési arányszámuk. Ezernek véve a róm. katolikusok hányadosait (1921) volt a

	nyers hányados (1000 lélekre eső születési szám)	tiszta hányados (1000 nemzéképes korú nőre eső élve született)
Evangélikusoké	909	914
Reformátusoké	955	997

A férjes nők termékenysége ugyan valamivel nagyobb a katolikusoknál, mint a reformátusoknál, de ezt ellensúlyozza egyrészt az, hogy az összes szülésképes nők között valamivel több a reformátusok soraiban a férjes; másrészt a református nem férjes nők termékenysége valamivel nagyobb, mint a katolikusoké. Egészen feltűnő az utóbbi arányszám alacsony-sága az izraelitáknál. Bár az általános női termékenység is rendkívül alacsony. A törvénytelen szülöttek szociális helyzetének a mostohább volta, nehezebb boldogulásuk, hiányosabb egészségügyi gondozásuk s így a csecsemő-, valamint gyermek-

⁷⁾ A születési aránynak mihamar bekövetkező gyors esése eléggé bizonyítja ezt.

⁸⁾ L. *Szél* Tivadar: A mai Magyarország népmozgalma. Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozat 74. kötetéből. Budapest, 1929. 30. l.

halandósági hányadost rontó befolyásuk egyaránt reáterezi a figyelmet a törvénytelen születések gyakoriságának a vizsgálataira.

A fentti viszonyszámok a házasságon kívüli nemzés valószínűségére vonatkozólag helyes képet adnak. Míg a szociális teher és a csecsemőhalandóságot rontó hatás nagyságának elbírálására alkalmasabb az a viszonyszám, amelyik jelzi, hogy száz szülött közül mennyi a törvénytelen.

A fentebbi viszonyszámokból megállapíthatjuk, hogy a házasságon kívüli női termékenység hányadrészét teszi ki a férjes nők szülési valószínűségének. E szempontból a protestánsok közül csak az evangélikusok nyújtanak kedvező képet. A reformátusságnál a házasságon kívüli fogamzások gyakorisága a házasságon belüliekhez mérten elég nagy. 100-nak véve a férjes nők szülési valószínűségét, volt a nem férjeseké: az ág. h. evangélikusoknál 9, a reformátusoknál 12, a róm. katolikusoknál 11, a gör. katolikusoknál 10, az izraelitáknál 4.

A 100 élveszületésre jutó törvénytelen szülöttek arányát nézve feltűnik, hogy a felekezeteknek a sorrendje s még inkább az arányszámoknak egymáshoz való viszonya nem egyezik teljesen a fentebbi viszonyszámokkal (nem férjes nőkre eső házasságon kívül szülöttek arányával.) A magyarázat az, hogy a különböző vallásfelekezetek hívei közül más-más hányad jut a nem férjesekre.

100 oldalt jelzett vallású szülött közül volt törvénytelen
1921 1921—1925 átlag

Ág. hitv. evang.	6.1	5.8
Református	7.9	8.1
Róm. kath.	7.6	8.0
Gör. kath.	6.7	6.9
Izraelita	3.4	2.9
Összesen	7.5	7.7 ⁹⁾

A törvénytelen szülöttek aránya a legújabb években általában emelkedőben van. A protestánsok közül az amúgy is alacsony arányszámot mutató evangélikusságnak tendenciája ingadozó, a reformátusoknál elég határozottan emelkedő a törvénytelenek részesedése.

⁹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 74. Népmozgalom 1919—1925. Budapest, 1929. 101. l.

A halvaszületések terén az egyes felekezetek közt már nincsen olyan nagy különbség, mint régebben. Volt ugyanis 100 oldalt jelzett vallású szülött közül halvaszülött az

	1919—22. évek átlagában	1923—25 évek átlagában
Ág. hitv. evang.	2·5	2·6
Református	2·9	3·0
Róm. kath.	2·4	2·7
Gör. kath.	2·1	2·4
Izraelita	2·6	2·7
Összesen	2·5	2·8 ¹⁰⁾

A pontatlanabb bemondásnak most már sokkal kisebb a szerepe, mint a múltban, bár feltűnő, hogy most is a legtöbb analfabétát feltüntető görög katolikusok közt a legalacsonyabb a halvaszülöttek száma. A reformátusok közt a férfiak későbbi nőülése és a nők valamelyest későbbi férjhezmenetele játszhatik közre a magasabb arányszám előidézésében, mint-hogy a korral karöltve fokozódik a halvaszületés valószínűsége. Az izraelitáknál, akiknek ezen okból kifolyólag a legtöbb halvaszülöttre volna — hogy úgy mondjuk — jogcímük, a halvaszülöttek mérsékelt aránya a törvénytelen szülöttek kisebb képviselőit, az átlagban mégis nagyobb jólétnek, a nők nagyobb kíméletének, a kereső foglalkozásokban való kisebb részvételének tulajdonítható. Az evangélikusoknál a nagyobb halvaszületési aránnyal rendelkező törvénytelen szülöttek ritkább előfordulására lehet visszavezetni a halvaszülöttek kedvező, alacsony képviselőit. A reformátusoknál a magas arányszám gondolkodásba ejtő kivált arra való tekintettel, hogy az iparos városok népességében, ahol a halvaszülöttek aránya rendszerint magas, meglehetősen kis számot tesznek ki a reformátusok.

A szülöttek *nem* szerinti megoszlása nagy eltéréseket nem mutat. Mégis a róm. katolikusok közt valamivel nagyobb a fiúk többlete a leányokhoz mérten, mint a protestánsoknál. 100 szülött közül (az anya vallása szerint) fiú volt

	1919—22. évek átlagában	1923—25. évek átlagában		1919—22. évek átlagában	1923—25. évek átlagában
Ág. hitv. evang.	51·9	51·4	Gör. kath.	51·9	51·4
Református	51·8	51·6	Izraelita	51·7	51·1
Róm. kath.	51·9	51·8	Összesen	51·9	51·7 ¹¹⁾

¹⁰⁾ U. o. 101. l.

¹¹⁾ M. St. Közl. Uj sorozat 74. Népmozgalom 1919—25. 101. l. Budapest, 1929.

Magyarázatot nehéz találni. Talán a szülők korviszonyainak a tüzetesebb vizsgálata segítene meg. De ehhez a szülők kor szerint való kombinált adataira volna szükség felekezetenként.

A többes születések terén nincs jellegzetes különbség a felekezetek között. Legfőlebb az ág. h. evangélikusoknak valamivel kisebb s a legnagyobb nyers születési arányt mutató görög katolikusoknak az átlagnál valamivel nagyobb aránya az, ami megemlítést érdemel.

A többes születések az összes szülöttek %-ában az

	1919—22. évek átlagában	1923—25.
Ág. hitv. evang.	2·2	2·1
Református	2·3	2·3
Róm. kath.	2·3	2·2
Gör. kath.	2·4	2·5
Izraelita	2·2	2·3
Összesen	2·3	2·2 ¹²⁾

¹²⁾ U. o. 105. l.

XI.

Halandóság.

Az integer Magyarországon a protestáns lakosság állandóan az átlagosnál kedvezőbb halandósággal dicsekedhetett.¹⁾ Bár megállapítható volt, hogy a halandóság javulásában csak az ág. h. evangélikusok tartottak lépést az országos javulás mértékével, míg a reformátusok halandóságának a visszaesése az átlagosnál kisebb volt.

A megcsonkított Magyarország halandósága a protestánsok zömét tevő reformátusság kedvezőtlen halandósági színvonalára okából már nem jobb az átlagosnál.

Jutott ugyanis ezer lélekre elhajt az

	1921—25. évek átlagában	1926.	1927.	1928.
Ág. hitv. evang.	18·9	15·6	17·1	16·5
Református	20·8	17·9	18·7	18·1
Róm. kath.	19·9	16·5	17·7	17·1
Gör. kath.	22·6	20·3	21·3	19·6
Izraelita	13·6	12·1	13·2	12·8
Összesen	19·9	16·6	17·7	17·1 ²⁾

Legújabban még az ág. h. evangélikusok halandósága is mintha lassabban javúlna az átlagosnál; a reformátusoké pedig következetesen kedvezőtlenebb, mint a róm. katolikusoké.

¹⁾ 1900—1901-ben ezer lélekre átlag 26·0 haláleset jutott; ezer ág. hitv. ev.-re 24·2, reformátusra 25·0. (M. St. Közl. Új sorozat 62. l.) 1910—11-ben ezer lélekre átlagban 24·1 haláleset jutott; ezer ág. hitv. ev.-re 21·9, ref.-ra 23·6 (M. St. Közl. Új sorozat 50. 102. l.).

²⁾ M. St. Évkönyv, 1928. 29. l. Budapest, 1929.

Azon szoros összefüggésre való tekintettel, amely egyrészt az életkor, másrészt az életveszély foka között fennáll, természetesen nem fogadhatjuk el minden további megjegyzés nélkül a különböző felekezetek egészségügyi viszonyainak a fokmérőjéül a fenti számokat. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ott, ahol sokkal több az öreg, vagy a csecsemő, ott egyúttal sokkal többnek kell elhalnia, mint ahol a népesség soraiban a produktív fiatalabb tagozata kiváltképpen telített. Az álló népesség felekezetenként és életkor szerint kombináltan rendelkezésre áll ugyan, azonban nem a standardizáláshoz megkívánt részletezésben.³⁾ Ezért utalunk a koreloszlással kapcsolatban mondotakra, amikor is (l. a 61. lapot) kétségtelen tényként megállapítottuk, hogy úgy az evangélikusok, mint különösen a reformátusok nyers halandóságának magasabbnak kell lennie az u. n. tiszta mortalitásnál s így a fennt szereplő, bizony elég kedvezőtlen számok részben csak látszatra kedvezőtlenek. Bár a reformátusok halandósága még a standardizálás elvégzése után is csaknem a római katolikusok színvonalának felelne meg. Egy alig észrevehető árnyalattal bizonyúlna kedvezőbbnek. Az evangélikusság jelenleg is észlelt előnye valamelyest még megnövekednék. Ezek az eltolódások azért jelentkeznének, mert a protestánsok között sok az élemedett korú és az agg, akiknek a magasabb halálozási hányadosa az összhalandóságot megrontja. Emellett újabban a reformátusság születési aránya is meghaladván az átlagosat, soraikban a legutóbbi években már mindkét, a halandóságnak különlegesen kitett réteg erősebben lehet képviselve az átlagosnál s így a halandóság újabban észlelt kedvezőtlen tendenciája alighanem összefügg ezekkel a

³⁾ Az egy éven alúliak száma az élők között felekezetenként nincs publikálva és emellett nem az 1—5 évesek, hanem a 3—6 évesek csoportja szerint tünteti fel a hivatalos közlemény a felekezetek népességét s ezért a halandóságnak a standard számításvaló korrekcióját felekezetenként nem ejthetjük meg; becsléssel segíthettünk volna a nehézségen. Nevezetesen a 3 éven alúliakat szétbonthattuk volna azon arány szerint, amelyet országos átlagban az 1 éven alúliak elfoglálnak a 3 éven alúliak között s leszámíthattuk volna felekezetenként az 5—6 évesek számát a 3—6 évesek csoportjából; ezt az eljárást azonban gáncs érhetne volna. A kivitelre annál kevésbé gondolhattunk, mert a halottaknak kor és felekezet szerint való kombinatív adatai (l. M. St. Közl. Új sorozat 74. II. 136—137. l.) 1920-ra vonatkozóan nem a trianoni, hanem az akkor magyar közigazgatás alatt álló területekre vonatkoznak.

formális okokkal. Tehát ha az életkort, mint zavaró faktort ki-küszöböljük a számításból, úgy az egész protestáns népesség közegészségügyi szempontból még mindig jobb helyzetben van, mint a róm. katolikus népesség. Főleg az ág. h. evangélikus lakosság védettebb helyzete vitathatatlan.

A felekezetiileg is tagolt részletes korindexek nélkül az okozatos összefüggések kutatása nem kecsegtet sikerrel. Legfőlebb annyit mondhatunk, hogy tekintettel a protestáns népességben az osztályhelyzetileg önálló nagyobb számára, az elemi műveltség általánosabb voltára s a nagyipari, bányászati stb. segédszemélyzet képviselőit: tulajdonképpen még a katolikusok halandóságát kell kedvezőbbnek tartanunk, helyesebben mindezen tényezők hatása alatt nagyon is indokolt volna, hogy a protestánsok halandósága még jobban alatta maradjon a katolikus és egyéb keresztyének mortalitásának, mint ahogy a valóságban elmarad attól.

Valószínű, hogy e nem eléggé nagy különbség hiányának okai között — a szorgosabb részletkutatásokat igénylő egyéb okok mellett — szerepet játszik az is, hogy a reformátusság jó része az ország kontinentális, szélsőségre hajló és így az egészségre különösen kedvezőtlen klímájú keleti harmadában él, míg az ország klímatiszta szempontból legkedvezőbb dunántúli harmada túlnyomórészt katolikus. Ennek a körülménynek különösen a csecsemők nyári elhalálózása, de némileg a télvégi többlet-halandóság révén is van bizonyos szerepe a két legnagyobb felekezet halandósági koefficiensének a kialakulása körül. Itt kell visszaemlékeznünk arra a tényre is, hogy a reformátusság és az evangélikusság földművelő, osztályhelyzetileg nem önálló elemei közül jóval több aránylag a mezőgazdasági munkások száma a cselédekéhez mérten, mint a katolikusok közt. Előbbiek közegészségügyileg kedvezőtlenebb, védtelenebb helyzetben vannak.

A zsidóság nagyon kedvező halandósága jórészt nagyobb jólétük s eltérő társadalmi tagozódásuk eredménye, de része van a kedvező arány kialakításában — újabban ugyan már egyre kisebb része — kedvező kortagozódásuknak is, amennyiben a produktív korúak aránya közöttük a legnagyobb és a halandóságnak nagyon kitett kisgyermekké pedig feltűnően alacsony. Következtetjük, hogy a közel jövőben a zsidóság és a keresztyén vallásfelekezetek között fennálló különbség kisebbed-

ni fog, ami a zsidók előreláthatólag gyorsan megromló korösszetételének, szenilizálódusoknak lesz a következménye.

Az összhalandóság nagyságát elhatározóan befolyásolja a csecsemők és a kis gyermekek nagyobb vagy kisebb vitálitása. Sajnos, Magyarország egyike a legnagyobb gyermekhalandóságot felmutató országoknak. Az összes felekezetek közül még az izraelita az egyetlen, amely a csecsemőhalálozás kedvezőtlen színvonalától elüt, anélkül, hogy egyes északeurópai vagy angolszász többségű nemzetek kedvező viszonyait elérné.

A protestánsok csecsemő- és gyermekhalandósága a múltban állandóan kedvezőbb volt az átlagosnál s rendszerint számbevehetően jobb volt, mint a római katolikusoké.⁴⁾

A trianoni Magyarországon a protestánsok ezen előnye lecsökkent, sőt legújában a reformátusok csecsemőhalandósága valamivel már kedvezőtlenebb volt az átlagosnál.

100 élve szülöttre jutott egy éven aluli elhalt⁵⁾

	1921—25. évek átlagában	1926	1927	1928
Ág. hitv. evang.	16.9	14.2	17.3	15.8
Református	18.7	16.8	18.5	18.0
Róm. kath.	19.2	17.0	18.7	17.0
Gör. kath.	19.9	20.3	21.7	19.9
Izraelita	10.9	9.8	10.5	9.4
Összesen	18.7	16.7	18.5	17.7

A műveltség, vagyonosság, osztályhelyzet tekintetében — mint láttuk — a szinte kivételes helyzetben levő és az orvosi segélyt városi jellegűknél fogva leggyakrabban igénybe vevő⁶⁾ izraelitákon kívül az ág. h. evangélikusok vannak a legkedvezőbb helyzetben. Az imént említett előnyöknek velejárója, túlkörképe viszonylag elég kedvező csecsemőhalálozásuk. A refor-

⁴⁾ Az integer Magyarországon az 1909—1912-ig terjedő évek sorában 100 élve szülöttre jutott egy éven aluli elhalt általában 21.4, 19.6, 20.8, illetve 18.6. Az ág. hitv. evangélikusoknál a 100 élve születettre eső megfelelő arányszámok: 18.5, 16.6, 17.7, 15.9; a reformátusoké 20.9, 19.4, 20.4, 18.1, a róm. katolikusoké 22.4, 19.8, 21.5, 19.2. (M. St. Közl. Új sorozat 50. Népmozgalom 1909—1912.) Budapest, 1910. 102. l.

⁵⁾ M. Stat. Évkönyv 1928. 24. l. Budapest, 1929.

⁶⁾ 100 elhalt közül orvosi kezelésben részesült az 1923—25. évek átlagában 73.0, ág. hitv. ev. 76.1, ref. 74.0, róm. kath. 71.5, gör. kath. 68.0, izr. 91.4. *Szél Tivadar: A mai Magyarország népmozgalma*. Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozat 74. kötetéből, Budapest, 1929. 47. l.

mátusság csecsemőhalálozási arányszámának csekély javulását *Szél*⁷⁾ is kiemeli. Közel esik az a feltevés, hogy műveltség, vagyoni helyzet, osztálytagozódás tekintetében a reformátusság helyzete nem javult úgy, vagy jobban romlott, mint a róm. katolikusoké és az egyéb keresztyén népességé. Lehetséges, hogy a földbirtokreformnak e téren áldásos hatásai a katolikus népesség körében inkább jelentkeztek, ami már azért is természetes, mert közöttük több volt aránylag is a birtoktalan s ház nélküli elem, akiken a földbirtokreform segített. Különösen a mai ország északkeleti szöglete az, ahol a csecsemőhalálozás állandóan abnormisan kedvezőtlen. Itt, Szatmár- és Beregvármegyék megmaradt részeiben, valamint Szabolcs- és Hajdúvármegyék egyesített népességében a reformátusok vannak többségben. Klimatikus szempontból szélsőséges, közlekedésileg részben elhanyagolt vidékek, egészségügyileg sem a legjobban gondozottak.⁸⁾ Igaz, hogy a születések aránya is itt a legmagasabb.

Igen tanulságos egyes halálokoknak a pusztító erejét, gyakoriságát a felekezetekkel kapcsolatosan vizsgálni. Tudva-tudván immár azt, hogy a felekezetek nemcsak hitelvekben, szellemenben, hanem egész sereg, a népmozgalomra befolyással levő külső tényező tekintetében is jelentős eltéréseket mutatnak, nem lesznek meglepőek a felekezetiileg feltüntetett jelentős különbségek, a halálokok tekintetében.

A halálokok között — relatív csökkenése ellenére is — még mindig vezérszerepet játszik Magyarországon a *tuberkulózis*.

Lakynak két, rendkívül jelentős monografiája a magyarországi tuberkulózis halandóságot a legkülönbözőbb vonatkozásokban behatóan tárgyalva, teret szentel a vallás és tuberkulózis halandóság között fennálló összefüggés vizsgálatának is. A régi Magyarországon az 1911—15. évek átlagában a két görög egyház mutatta a legnagyobb halandóságot ezer lélek után. A protestánsok helyzete az átlagosnál kedvezőbb volt.⁹⁾

⁷⁾ *Szél* i. m. 39. l.

⁸⁾ Szatmármegyében 100 7 éven aluli elhalt közül még 1928-ban is csak 48.6 részesült orvosi kezelésben. Beregben 59.9 %. Országos átlag 81.6 %, a megyei törvényhatóságok átlaga 79.4. %.

⁹⁾ Ezer ág. hitv. evangélikusra 3.04, reformátusra 3.21, róm. katolikusra 3.46, ugyanannyi izraelitára 1.74, gör. kath.-ra 3.66, gör. keletire 3.60, unitá-

Csonka-Magyarországon is védettebbek valamivel a protestánsok a tuberkulózis pusztításával szemben. Jutott ugyanis az 1920—23. évek átlagában tuberkulózisban elhalt egyén az oldalt megnevezett vallásfelekezethez tartozó ezer lélek után:¹⁰⁾

Ág. hitv. evang.	2·8
Református	2·9
Róm. kath.	3·2
Gör. kath.	3·4
Izraelita	1·7
Összesen	3·1 ^{10 a)}

A nagy ipari termelés színhelyein: a trianoni béke által meghagyott kevés számú valódi városban — mint láttuk — kisebb a protestánsok képviselete. Minthogy pedig a mai Magyarországon a városok tuberkulózis halandósága jóval kedvezőtlenebb a vidékhez mérten, mint a múltban, a protestánsok és a katolikusok tuberkulózis halandósága közötti különbséget már részben ez is indokolja. Egyébként pl. a reformátusok a városokban, főleg Budapesten különlegesen kedvezőtlen tuberkulózis mortalitást mutatnak fel *Laky* adatai szerint.¹¹⁾ Ugyanerről számol be *Melly* Budapestre vonatkozó hatalmas monografiájában, mondván, hogy a „városiasodás tehát a protestáns felekezetek gümőkórhalandóságát jobban rontja, mint a katolikusokét”.¹²⁾ Ennek oka talán az, hogy főleg Budapesten a reformátusok nagy része újabban beköltözött és sok közöttük a város szegényebb külterületein elhelyezkedő gyári munkás, napszámos és egyéb kisexisztencia. 1911—1913-tól 1925—1927-ig a tuberkulózis-mortalitás javulása Budapesten felekezetenként az első érték százalékában kifejezve a következő volt: róm. katolikus 22·5, gör. kath. 16·8, ág. hitv. evan-

riusra (protestáns) 3·06 tuberkulózis haláleset jutott. Az átlag 3·28. (*Laky: Magyarország gümőkórhalandósága. Különlenyomat a M. St. Közl. Új sorozat 62. kötetéből 41. l.*)

¹⁰⁾ *Laky: Csonkamagyarország tuberkulózis halandósága az 1920—23. években. Budapest, 1927. 47. l.*

¹¹⁾ Ma már a helyzet lényegesen jobb. 1929-ben (előzetes eredmények) 2·1 gümőkóros halott jutott 1000 lélekre. L. Statisztikai Havi Közlemények 1929. 10—12. 570. l.

¹²⁾ *Laky: U. o. 47. l.*

¹³⁾ *Melly: Budapest tuberkulózis halandósága. (Statisztikai Közlemények. Szerkeszti Illyefalvi I. Lajos: Budapest, 1929. 193. l.*

gélikus 24.6, református 13.1, izraelita 27.7%, összesen 22.3%¹³⁾

Ugyancsak *Melly*-nek Budapestre szorítókozó és a rákhalandóságra vonatkozó adatai nyújtanak felvilágosítást az egyes felekezeteknek a rák iránt való különböző hajlamáról. Az 1924–26 évek átlagában jutott 10.000 lakosra rák haláleset:¹⁴⁾

Ág. h. evang.	12.6
Református	11.8
Róm. kath.	12.1
Izraelita	13.2

A különbségek nem nagyok. Tekintve, hogy a rák inkább a vagyonosabb, gazdagabb társadalmi osztályok betegsége, a fenti számok alkalmasaknak látszanak — persze sok fenntartással — a fővárosi felekezetek jólét-sorrendjének a meghatározására. Ámde e téren annál több óvatosságra van szükség, mert mint *Melly* mondja az izraeliták többlethajlandóságának a mérlegelésekor: nem lehet egyelőre eldönteni, hogy vajjon a konstitúcióhoz kötött sajátosság-e az, vagy pedig egyszerűen abból következik, hogy az izraeliták átlagos életkora hosszabb, mert kevesen pusztúlnak el köztük fiatalabb korban tuberkulózisban és így sokan érnek be a rák által jobban veszélyeztetett korosztályokba.”¹⁵⁾

Rég észlelt különbség tapasztalható a protestánsok és az egyéb keresztyének között öngyilkosság tekintetében. Ha a különbség a multhoz képest csökkent is, kétségtelen, hogy jelentős ma is. A protestánsok és katolikusok demográfiai sajátosságainak segélyével megnyugvással nem tudjuk magyarázatát adni az öngyilkosság tekintetében fennálló különbségnek. Igaz, hogy a műveltség terjedésével nő az öngyilkosságok száma, (bár ez sem olyan egyszerű, minden helyre és időre érvényes igazság, mint ahogy az a köztudatban él) s igaz az is, hogy a protestánsok között az iskolázottság általánosabb, de az e tekintetben észlelhető fölény távolról sem olyan nagy, hogy megmagyarázza az öngyilkosságok terén a protestánsok hátrányára fennálló különbözetet. Bizonyos u. n. „statisztikai” okai is vannak kétségtelenül annak, hogy a hazai protestánsok között na-

¹³⁾ *Melly*: i. m. 201. l.

¹⁴⁾ *Melly*: Budapest rákhalandósága (Statisztikai Közlemények, szerk.: *Ulyefalvi* I. Lajos. Budapest, 1928. 144. l.)

¹⁵⁾ *Melly*: U. o. 144. és 145. l.

gyobb az öngyilkosságok aránya, mint pl. a katolikusok között. Így láttuk azt, hogy a protestánsoknál a nőtöbbség kisebb; már pedig a férfiak öngyilkossági hajlama nagyobb lévén, már csak ezért is valamivel több öngyilkossági esetnek kell kialakulnia a protestánsok között. Láttuk, hogy a protestánsok között több az öreg, akiknek az öngyilkossági aránya magasabb, mint a fiatal vagy javakorbéli egyénekénél. Az is tény, hogy férfiaiuk később házasodnak, a 25—29 évesek között kevesebb náluk a házasság: már pedig a nők öngyilkossági hányalosa jóval kisebb, mint a nem nőké. Azonfelül egy árnyalattal több a gyermektelen házasság és nagyobb az elváltak aránya. E két körülmény is növeli soraikban az öngyilkosságok gyakoriságát. Ezen zavaró faktoroknak a részleges kiküszöbölése után is azt látjuk, hogy a protestánsok a különböző életkorokban és mindkét nemet tekintve, gyakrabban vetnek önmagukkal véget életüknek. Így jutott egy millió oldalt jelzett vallású

	főfira	nőre
	az 1923—25 évek átlagában öngyilkos	
Ág. hitv. evangélikus .	555	151
Református	615	251
Róm. kath.	348	148
Gör. kath.	276	102
Izraelita	390	145
Összesen	433	162 ¹⁶⁾

Nem szabad feledni azt sem, hogy bizonyos faktorok tulajdonképpen még a katolikuság öngyilkossági arányszámának az emelkedését involválhatnák. (Sokkal több női népességükben az öngyilkosságra hajlamos házicseled és általában több közöttük az iparos város lakója.)¹⁷⁾ Mindebből csak az következik, hogy a protestánsok és a katolikusok között az öngyilkosságok gyakorisága tekintetében fennálló különbségek java részben nem ezen felsorolt, jórészt formális tényezőkből magya-

¹⁶⁾ Szél Tivadar: Az öngyilkosok demográfiája. Magyar Statisztikai Szemle. Budapest, 1928. 849. l.

¹⁷⁾ Budapest a felekezetek öngyilkossági hányadosa közötti különbség kisebb. Így Melly adatai szerint egy millió reformátusra (1927) 662.5, ág. hitv. evangélikusra 712.8, katolikusra 530.3 öngyilkos jutott. (Melly: Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagy városokban. Stat. Közlemények, szerk.: Illyefalvi I. Lajos, Budapest, 1928. 42. l.)

rázhatók. Ezt egyes, régebből származó részletkutatásaim is határozottan megerősíteni látszanak.¹⁸⁾

Egyébiránt ezen már sokkal inkább a moralstatisztika birodalmába tartozó kérdéssel itt részletesen nem foglalkozhatunk.

¹⁸⁾ Vizsgáltam annak idején a Románia által elszakított Székelyföld néhány vegyes vallású járásában a protestáns és katolikus többségű falvak öngyilkossági koefficiensét. Persze bizonyos indirekt hatások (eltérő műveltség, kortagozódás, stb.) itt is színezhették az eredményeket, de tekintve, hogy többnyire szomszédos, hasonló viszonyok között élő közösségekből képeztem a csoportokat, nem valószínű, hogy e különbségek súlyosan estek volna a mérleg serpenyőjébe. A vizsgálat eredménye Háromszék vármegye kézdi járásában az volt, hogy egy millió katolikus többségű község lakosára 282, ugyanannyi reformátusra 615 öngyilkos jutott. Az egész megye katolikus többségű községeiben 277, a ref. községekben 460, az unitáriusokban 652 öngyilkos jutott egy millió lélekre számítva. Alacsonyabb arányszámok, de nem kisebb eltérések jellemzik az ugyancsak székelyföldi Udvarhely vármegye egyes járásaiban a protestáns és katolikus többségű falvak öngyilkosság iránti hajlamosságát.

XII.

A természetes szaporodás.

A protestánsoknak jelentősen kisebb születési arányát a múltban sem tudta kompenzálni a valamivel alacsonyabb halandósági hányados s így a születési többlet nagyobb volt az egyéb keresztyének, főleg a róm. katolikusok között, mint a protestáns felekezeteknél.¹⁾

A trianoni Magyarországon a természetes szaporodás alakulása felekezetenként csak részben mutat más eredményeket. A protestánsoknak a róm. és gör. katolikusokkal szemben észlelt hátrányos helyzete fennáll ma is. Azonban a reformátusok hátránya a róm. katolikusokhoz mérten újabban már kissé enyhül. A megcsonkított Magyarország immár színmagyar anyanyelvű, kis számú görög katolikusai feltűnően jó születési többlettel dicsekedhetnek. Ezzel szemben a múltban kedvezően szaporodó zsidóság születési többlete már minimális, sőt újabban a mérleg passzív.

¹⁾ A történeti Magyarországon ezer lélekhez viszonyítva volt a születési többlet:

	1900/1901	1910/1911	1912	1913
ág. hitv. evang.	10.9	9.4	10.7	9.3
református	10.4	9.7	11.1	9.3
róm. kath.	14.0	12.4	13.9	12.8
gör. kath.	12.5	11.8	16.2	12.0
gör. kel.	8.0	5.8	10.0	7.2
izraelita	16.6	12.5	12.7	10.8
összesen:	12.4	11.0	13.0	11.1

(M. St. Közl. Uj sorozat 50. és 70 sz. köteteiből kiírva.)

Jutott ezer lélekre születési többlet az

	1921—25. évek átlagában	1926.	1927.	1928.
Ág. hitv. evang.	8·1	9·0	6·1	6·7
Református	8·4	9·5	7·4	8·5
Róm. kath.	10·4	11·9	9·0	10·1
Gör. kath.	18·3	17·6	14·7	16·9
Izraelita	3·0	—1·1	—1·9	—0·3
Összesen	9·5	10·7	8·0	9·1

A róm. katolikusok születési többletét mindenkor ezerrel egyenlőnek véve volt:

	az ág. hitv. evangélikusoké	reformátusoké
átlag az 1921—25. években	779	798
1926	765	798
1927	677	822
1928	663	842

A reformátusok születési többletének a tendenciája tehát kedvező, az evangélikusoké felettébb kedvezőtlen. Az utóbbi esztendők arányszámaikat természetesen alterálhatja bizonyos fokig az is, hogy a viszonyítás alapja (a születési többlet hozzáadásával évről-évre kiszámított népesség) nem teljesen szabatos.

A római katolikusoknak a protestánsokhoz mérten kedvezőbb természetes szaporulatának az értékét a múltban kissé rontotta az a körülmény, hogy sok áldozattal — az átlagosnál sokkal nagyobb születési arány de egyúttal nagyobb halandóság egyenlegeként — jött létre a kedvező születési többlet; ma azonban a helyzet az, hogy a katolikusság már csak az átlagnak megfelelő halandósági arányt mutat, míg natalitása kedvezőbb az átlagnál. Ezzel szemben a reformátusoknál az egyébként (a többi felekezethez mérten) javuló, de még mindig nem nagyon kedvező születési arány mellett nagy a halandóság s így az országos átlagot teljesen el nem érő természetes szaporulatot; a protestánsok ezen lélekszámra nagyobb ágazata csak nagy pazarlás árán hozza létre. Az evangélikusoknál a születési arány alacsony voltát a kedvező halálozási hányados már távolról sem egyenlíti ki az országos átlagnak megfelelő szaporodás mértékéig s így — bár természetes szaporodásuk eléggé „gazdaságos”-nak mondható, — végeredményben nem kedvező.

XIII.

A házasságok termékenysége.

A magyar hivatalos statisztika már 1903-tól kezdve évről-évre kimutatja és a népmozgalomról szóló statisztikai közleményekben közzéteszi a férjes nő halálával felbomlott házasságok gyermeklétszámát. Így a nő halálával lezárt házasságok termékenységét szabatosan, pontosan regisztrálhatjuk. A házasság tartamával, az elhalt nő anyanyelvével és vallásával, nemkülönben az elhalt nő férjének a foglalkozásával kombinálva a házassági termékenységet, rendkívül értékes statisztikai anyagot kapunk. Tekintve, hogy a megszűnt házasságok abszolút többsége 20 évnél hosszabb ideig állott fenn, a fenti módon nyert adatok nem az észlelés időpontjának megfelelő, hanem egy többé-kevésbbé régebbi kornak termékenységi viszonyait tüntetik fel. Az 1920-as népszámlálás azonkívül tudakolta a *fennálló* házasságok gyermek-létszámát is; amellet az özvegy nőktől született és életben lévő gyermekek számára is kiterjeszkedett. Mindezen adatok hitfelekezetek szerint is feldolgozást nyertek.

Az adatok értékét csak fokozná az, hogyha a különböző felekezetű nők termékenységét a házasság tartamával és a nők életkorával kombináltan is feltüntethetnők. Ennek hiányában a különböző felekezetek házasságainak átlagos gyermek-létszámát összehasonlítani kissé nehéz, mert nem ad ezen összehasonlítás egészen kifogástalan képet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ott, a hol akár a korai házasodás, akár a csekély halandóság miatt hosszabb a házasságok átlagos tartama: több gyermek születnek, mint ott, a hol a házasság átlagos tartama rövidebb.

A háború előtti utolsó években egy-egy, a nő halálával felbomlott házasságból született gyermekek átlagos száma 4—4.10 között ingadozott. Így az 1906—1908. évek átlagában 4.06, az 1909—1912. évek átlagában 4.08 volt az egy-egy megszűnt házasságra jutó gyermekek átlagos száma. Általában évről-évre az ingadozások elég csekélyek voltak, ami annak is bizonyítéka, hogy az adatgyűjtés megbízható, irányadó eredményekről adott számot. Az utóbbi négy év átlagától felekezetenként elég lényeges eltérések mutatkoztak. A protestánsok számai az átlag alatt állottak. Egy-egy megszűnt ág. hitv. evangélikus házasságból az 1909—12. évek átlagában 3.92, református házasságból 3.82 gyermek született. Ezzel szemben a róm. katolikus nők halálával megszűnt házasságok átlagos gyermeklétszáma 4.22, a gör. katolikusoké 3.96, a gör. keletieké 3.82, az izraelitáké 4.67% volt.¹⁾

A megszűnt házasságokból származó gyermeklétszám átlagai csak nagyban-egészben követték a születési aránynak felekezetenként észlelhető sorrendjét. Feltűnő különösen az egyébként már az integer Magyarországon is elég csekély születési arányt mutató zsidóság kedvező házassági termékenysége. Ennek oka — hogy Kovács Alajost idézzük — „részt az, hogy a házasságok termékenysége vonatkozó arányszámok jórészt régi házasságok termékenysége vonatkozik, amikor még a zsidók születési szaporasága tényleg jóval nagyobb volt, mint most.”... részint „...hogy a zsidó házasságok időtartama a többi felekezetekénél hosszabb, viszont a házasságban élők arányszáma a zsidóknál kisebb lévén, az összes népességhez viszonyított arányszám a születési termékenységet nem mutatja olyan magasnak, mint az egyes házasságok termékenységet jelző arányszám.”²⁾ Ebből is látható, hogy a házassági termékenység messzemenően függ a házasság tartamától. Mivel a protestáns menyasszonyok között — a katolikusokhoz mérten — kevesebb a fiatalokú s mivel másrészt a protestáns nők halandósága — a férfiakéhoz mérten — kedvezőtlenebbül alakul, mint a katolikusokéi, közelesik ama feltevés, — bár pozitív adat nincs rá — hogy a protestáns házasságok rövidebb tartamúak, mint a katolikus házasságok. A kétségtelenül eltérő születési arány-

¹⁾ Kovács Alajos: Általános jelentés a M. St. Közl. Uj sorozat 50-ik kötetéhez (Népmozgalom 1909—1912. 61. l.).

²⁾ U. o. 61. l.

szám mellett ez is oka lehet a protestánsok hátrányára mutató különbségnek.

A mai Magyarországon az eltérések a felekezetek között egy árnyalattal mérsékeltebbek. Sőt az ág. h. evangélikus házasságokra jutó — s persze egy már régebbi korszak házassági termékenységi viszonyait visszatükröző — gyermeklétszám felveszi a versenyt a katolikus házasságok termékenységeivel. A reformátusság elmaradása nagyobb, mintsem akár nyers, akár u. n. tiszta születési arányszámuk újabb alakulása alapján gondolhatnók. (Ebből persze azt is következtetni merjük, hogy tíz-húsz év múlva már kisebb lesz a különbség a házassági termékenység tekintetében a katolikusok és a reformátusok között, mint az alábbi hét év átlagában.)

Volt ugyanis a született gyermekek átlagos száma az

	ág. hitv. ev.	református hitfelekezeti nő halálával	róm. kath. nő halálával	gör. kath. megszűnt házasságokban	izr.	összes
1919	4.11	3.50	4.13	4.22	3.93	3.96
1920	4.04	3.45	3.99	3.95	3.89	3.87
1921	3.91	3.63	3.94	4.01	4.08	3.88
1922	3.91	3.39	3.99	4.13	3.56	3.83
1923	3.85	3.46	3.94	4.11	3.99	3.82
1924	4.02	3.48	3.96	4.39	3.86	3.87
1925	3.88	3.84	3.90	4.37	3.83	3.89

Az átlagok időbelileg meglehetősen állandóságot mutatnak. Feltűnő a reformátusoknál az utolsó évben észlelhető nagy javulás. Talán összefüggésben van ez a halandósági viszonyoknak 1924-ről 1925-re észlelhető s legerősebben a Tiszántúl érvényesülő javulásával. A református Hajdu megyében 23.5% -ról 18.3% -ra esett a halandóság.

A népszámlálás által észlelt férjes nőktől született gyermekek átlagos számai valamivel kisebbek. Természetes ez, mert hiszen a „fennálló házasságok nagy részéből a nő haláláig vagy a házasság más módon való felbomlásig születhetik még gyermek.”³⁾

A fennálló házasságokban a gyermekek átlagos száma (született gyermekek) a következő volt: ág. h. ev. 3.54, református, 3.46, róm. kath. 3.72, gör. kath. 4.10, izraelita 2.97, összesen 3.62% .⁴⁾

³⁾ Szél T.: A mai Magyarország népmozgalma. Különlenyomat a M. St. Közl. Uj sorozat 74. Budapest, 1929. 73. l.

⁴⁾ U. o. 78. l. Budapest, 1929.

A két protestáns felekezet házasságai közül ezen számítás szerint is az ág. hitv. evangélikusokéi a termékenyebbek. Bár a különbség nem olyan jelentékeny, mint a nő halálával megszűnt, tehát lezártnak tekinthető házasságok termékenysége tekintetében. Ebből is kiviláglik, hogy a reformátusság születési indexe kevésbé csökken, mint az ág. h. evangélikusoké. Viszont a házassági termékenység rapid sorvadására vall a zsidóság alacsony házassági termékenysége, szemben a halál útján felbomlott házasságoknak az átlag körüli termékenységgel.

A nő halálával megszűnt házasságok gyermekáldását város és vidék szerint elkülönítve is feltünteteti hivatalos statisztikánk. A népmozgalmi közlemény által felölelt időszak utolsó éveire (1925) szorítkozva, a következő táblázatban adhatunk felvilágosítást a felekezetek termékenységi viszonyairól:

Egy-egy elhalt, házasságban élt és oldalt megnevezett vallású nőre esett átlag gyermek 1925-ben		
	a thj. városokban	vidéken
Ág. hitv. ev.	3.26	3.95
Református	3.20	3.92
Róm. kath.	3.49	3.98
Gör. kath.	2.64	4.17
Izraelita	3.51	4.28

Folyton szem előtt kell tartanunk, hogy ezek a számok már nem a mai idők termékenységi viszonyait tükrözik vissza. Különösen a zsidók magas városi hányadosa az, amely anakronisztikusan hat a tudva-tudott jelenlegi szaporátlanság mellett. Az a kis különbség, amely a városi és vidéki római katolikusok között — legalább is ebben az évben — fennáll, biztató megvilágításban tünteti fel a katolikusok termékenységi viszonyait, tekintettel arra, hogy a városiasodás jelenségével a jövőben is számolnunk kell. Egy év adataiból különben nehéz következtetni annál is inkább, mert hiszen 1919-ben még a protestáns felekezeteknél mutatkozott kisebb különbség a városi és a vidéki nők termékenysége között. A vidéken a két protestáns felekezet és a róm. katolikuság között a fentiek szerint egészen elenyésző volt a különbség. Igaz, hogy ez az év a reformátusságra nézve kivételesen kedvező volt. (L. előbbi táblázatot a 427. lapon.)

Kár, hogy a legújabb, már Csonkamagyarországra vonatkozó népmozgalmi közlemény nem tünteti fel felekezetenként

a teljesen meddő, illetve csak egy-két gyermekes házasságok arányát.

Az 1909—1912-es évekre vonatkozó népmozgalmi kötetnek az integer országra vonatkozó adatai azt mutatják, hogy a teljesen terméketlen házasságok aránya a protestánsoknál nem volt éppen kedvezőtlen, sőt az ág. hitv. evangélikusok megszűnt házasságai közt rendkívül alacsony, tehát nagyon kedvező volt a teljesen meddő házasságok aránya; ellenben az átlagosnál több volt az egy-két gyermekes házasságok száma és aránylag kevés volt a nagyon sok (10-nél több) gyermeket produkáló házasság közöttük.

Igy volt 100, az 1909—1912. évek közt a nő halálával megszűnt házasság közül olyan, amelyikből

	nem született gyermek	1—2 gyermek született
Ág. h. evang.	14.7	24.3
Református	17.8	24.0
Róm. kath.	16.6	20.9
Gör. kath.	17.1	22.2
Gör. kel.	17.0	25.6
Unitárius	21.7	21.0
Izraelita	14.5	18.2
Összesen	16.7	22.4

Ezidőtájt úgy a gyermektelen, mint a kevés gyermekes házasságok a legritkábban az izraeliták közt fordultak elő. Itt azonban az északkeleti, kevésbé művelt és feltűnően termékeny nagyszámú falusi zsidóság adatai verték le a százalékokat. A mai Magyarországon egészen másképp alakulnának ezek az arányszámok. Különösen a reformátusság soraiban látunk sok kedvezőtlen termékenységu házasságot, akiket csak az oláhokból és szerbekből álló görög keletiek és a csekélyszámú erdélyi unitáriusok szárnyaltak túl e téren.

A palingám házasságok nagyobb aránya a reformátusok közt (l. 401. l.) mindenesetre részes abban, hogy az arányszámok ilyen alacsonyak. Születési arányuk, — mint láttuk — éppen nem olyan vigasztalan, hogy ezeket a magas százalékokat indokolnák. Az ág. h. evangélikusoknál a teljesen meddő házasságok alacsony aránya örvendetes jelenség. A teljes terméketlenség nagy foka — függjön össze akár a fajegészségügyi defektusokkal, társadalmi tömegbetegségek erősebb elterjedésével, akár a nagyvárosi élet árnyoldalaival: mindig

kóros jelenség. E tekintetben a számottevőbb keresztyén felekezetek között az ág. h. evangélikusok állanak a legkedvezőbben. Viszont a kevés gyermeket produkáló házasságok aránya határozottan magas. Nem szabad felejtetni, hogy az integer Magyarország evangélikusságára vonatkozó adatok magukba foglalták az egy és két gyermekrendszerükről nevezetesen erdélyi szászokat. Ezek arányszámai mindenesetre rontottak az átlagon.

Egészben véve a házasság termékenysége vonatkozó adatok az ág. hitv. evangélikusokra nézve nem lehangolóak. Persze ezen értékek jövőbeli alakulása attól függ, hogy a születések csökkenésének számos forrásból eredő folyamatát mennyire lesz lehetséges mérsékelni, vagy éppen megállítani. E tekintetben a közel-jövőben várható tendencia a testvér protestáns egyház hívőinél: a reformátusoknál ígérkezik kedvezőbbnek.

Befejezés.

Rövidre fogott és a részletektől tudatosan tartózkodó szemlénknek végére értünk. Tollhegyre kíváncznék bizonyos tanulságok levonása, de félős, hogy így ismétlésekbe bocsátkoznánk. A nemzetközi viszonylatban igen gazdag és előkelő, bár az eszményihez képest még a kombinatív feldolgozás nem egy hiányát érző magyar anyagba a téradta korlátok között igyekeztünk elmélyedni; ez talán nyújtott egy és más újat a német tudomány számára. Úgy érezzük, hogy tudományos ambíciónk, — amely abban állott, hogy kimutassuk: mire vezethetők vissza a demológiai sajátosságok, hogy függnék össze azok magával a vallással és mik azok jelentősége, — nem nyert teljes kielégülést. Talán azért, mert azoknak a szorosabb értelemben vett lelki, ideológikus erőknél a felmérésére, amelyek a vallás lényegét kiteszik, nem tudunk közelébe férni a tömegészleléssel. Természetes azután, hogy amikor a felekezetek sajátosságainak a számokkal lemérhető okait igyekeztünk kimutatni, magának a *vallásnak* a szempontjából jóformán mindig megannyi negatívumra akadtunk, már amennyiben a sajátosságok okait többnyire *egyéb tényezőben* láttuk és nem magában a vallásban. Nem mondjuk ezzel azt, hogy magára a vallásra mitsem lehet visszavezetni. De ahhoz, hogy ilyen szabályszerűségeket megállapítsunk, még a mostaninál is gazdagabb anyagra, részletkutatásokra volna szükség s kérdéses, hogy a bevezetésben említett nehézségeket egyáltalában lehet-e úgy eliminálni, hogy azok határozott következtetésekre szolgáljanak alapul.

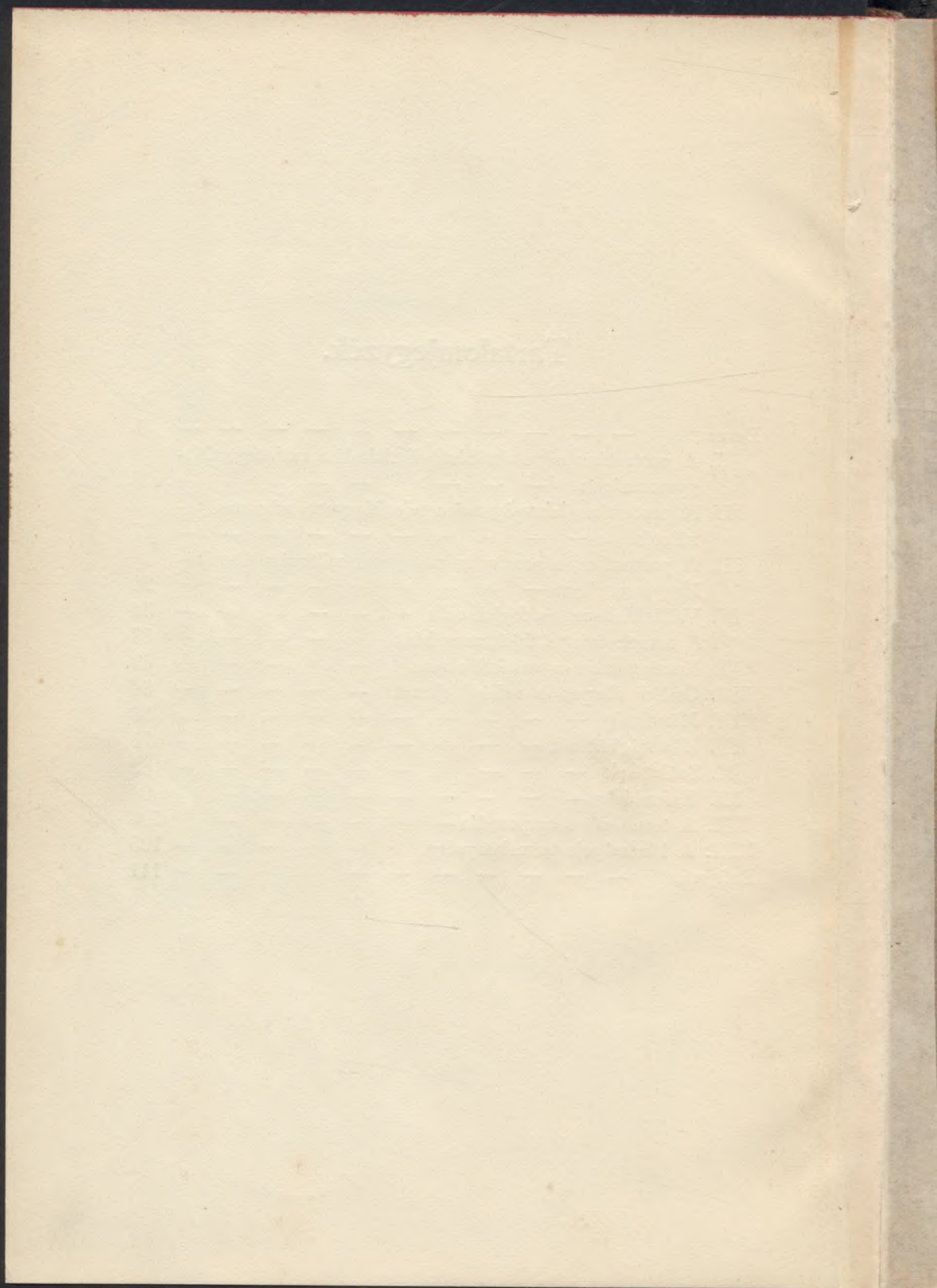
Értelemzavaró hibák:

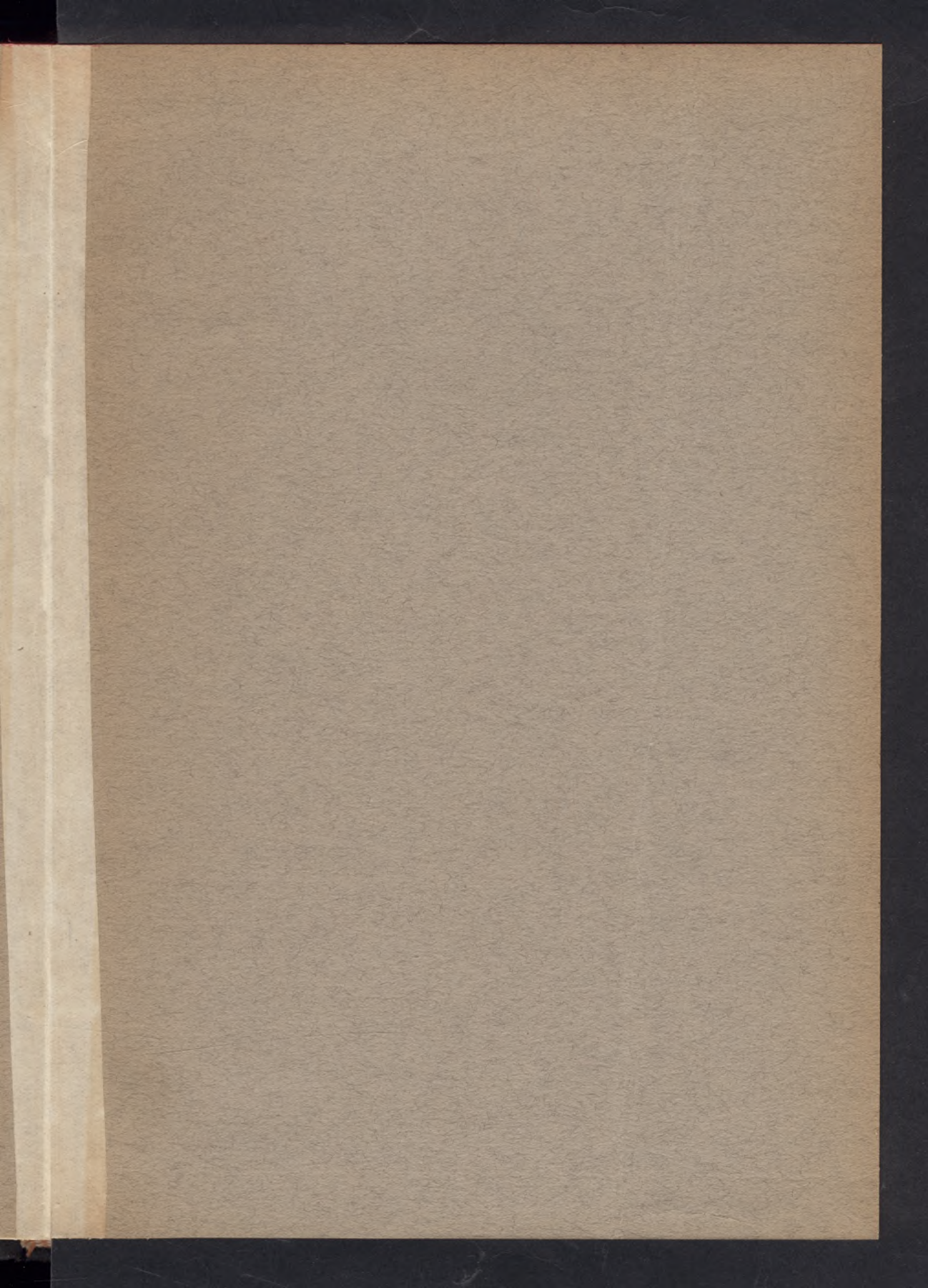
9. 1. felülről a 9. sorban „leltek“ olvasandó „lettek“ helyett.
11. 1. levő táblázat első oldalrovatában „Együtt“ elé olvasandó „Egyéb keresztyén“.
12. 1. Táblázat 3-ik és 4-ik számrovatai felett „1869“, illetve „1910“ olvasandó.
24. 1. felülről a 15. sorban „jellegű“ szó után kimaradt a „városában“ szó.
38. 1. A táblázatok után felülről a 11. sorban „45.2“ helyett „45.1“ olvasandó.
39. 1. Táblázat után kimaradnak e szavak „volt az egyéb keresztyéneké“.
41. 1. 8. sz. jegyzetben felülről a 7. sorban „östermelő“ helyett „östermelők“ olvasandó.
47. 1. Táblázat után a 7. sorban „0.2“ helyett „0.2—0.4“ olvasandó.
61. 1. felülről 24. sorban „koreosztás“ helyett „koreoszlás“ olvasandó.
65. 1. Táblafejnél „férfi“ és „nő“ után olvasandó „közül“. Ugyanitt „éves“ után a „közül“ szó elmarad.
67. 1. 6. sz. jegyzet felülről 3-ik sorában „nő“ helyett „nők“ értendő.
76. 1. Táblázat alatt felülről a 11. sorban „VI.“ helyett „VII.“ olvasandó.
80. 1. Táblázat alatt felülről a 13. sorban „VI.“ helyett „VII.“ olvasandó.
97. 1. felülről 2. sorban „szenilizálódásuknak“ olvasandó „szenilizálódusoknak“ helyett.
111. 1. felülről a 13. sorban „a felmérésére“ szó törlendő.

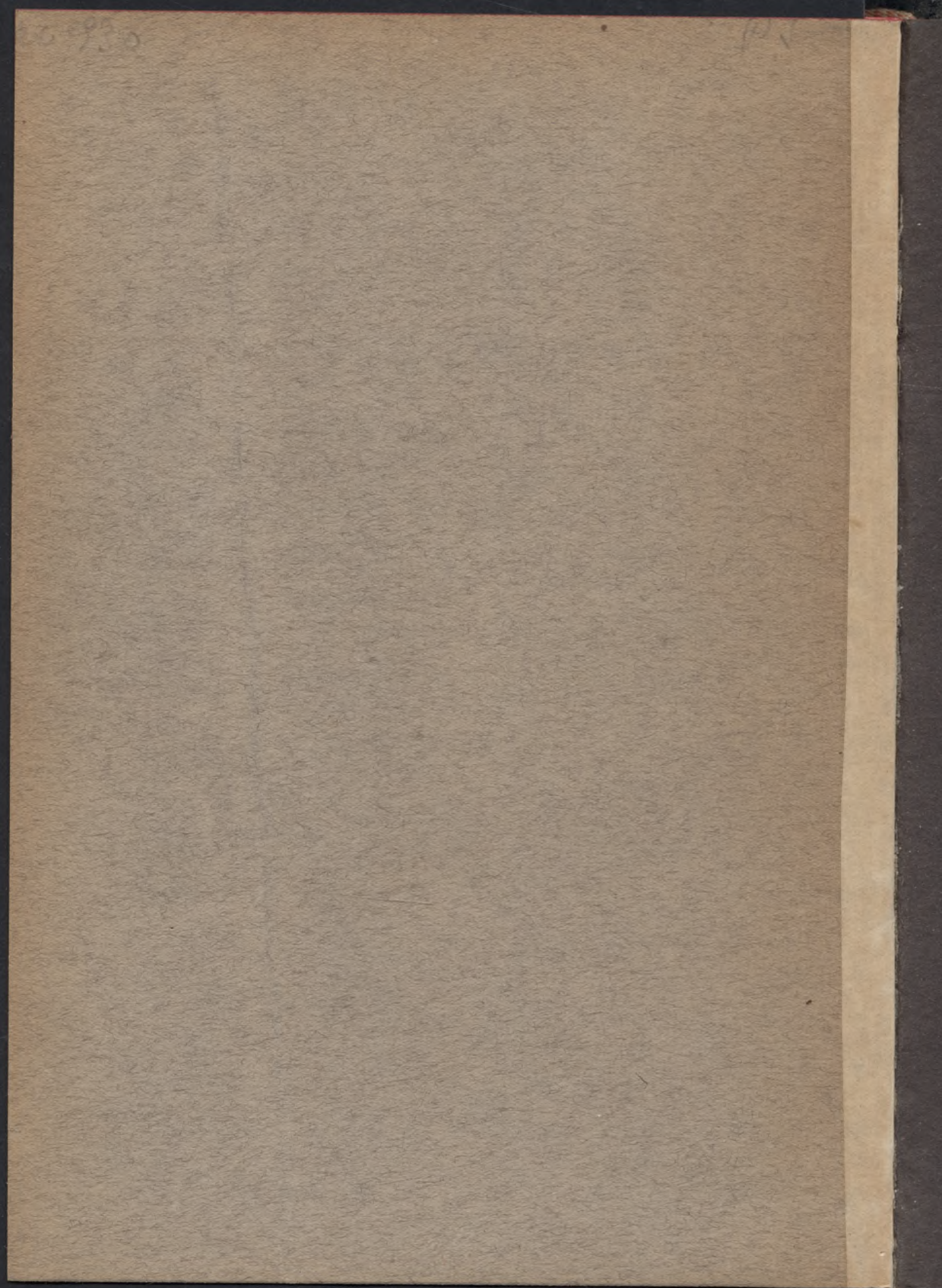
Tartalomjegyzék.

Bevezetés	— — — — —	1
I. A protestáns népesség számbeli alakulása az integer Magyarországon	— — — — —	9
II. A protestáns lakosság számereje Magyarország mai területén	— — — — —	17
III. A protestáns népesség számerejének változása Csonka-Magyarországon	— — — — —	26
IV. Vallásfelekezet és foglalkozás	— — — — —	34
V. A nemek aránya felekezetenként	— — — — —	53
VI. Kormegoszlás és vallásfelekezet	— — — — —	59
VII. Családi állapot és vallásfelekezet	— — — — —	64
VIII. Műveltség	— — — — —	68
IX. Házasságkötések	— — — — —	75
X. Születések	— — — — —	82
XI. Halandóság	— — — — —	94
XII. A természetes szaporodás	— — — — —	103
XIII. A házasságok termékenysége	— — — — —	105
Befejezés	— — — — —	111

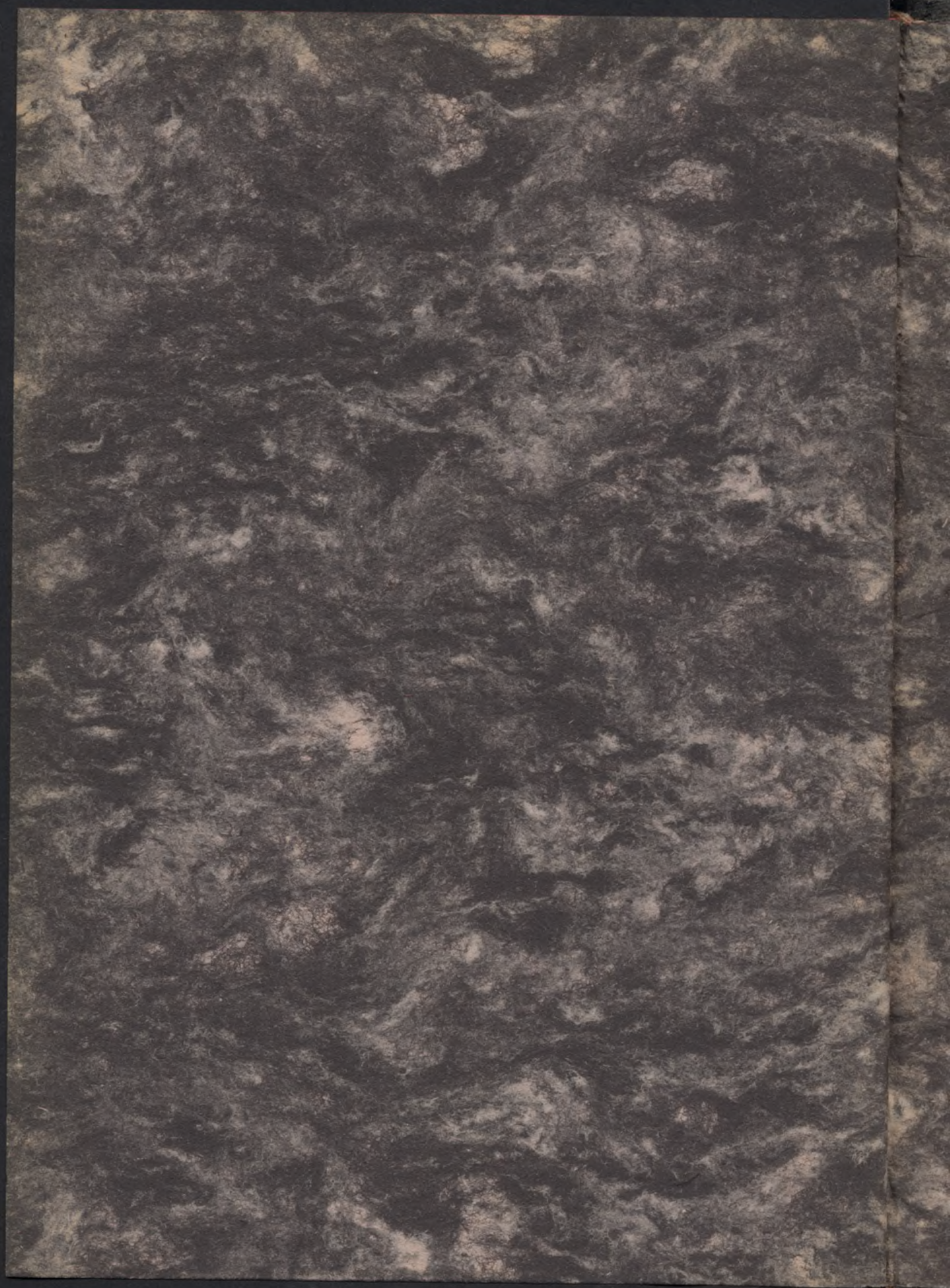

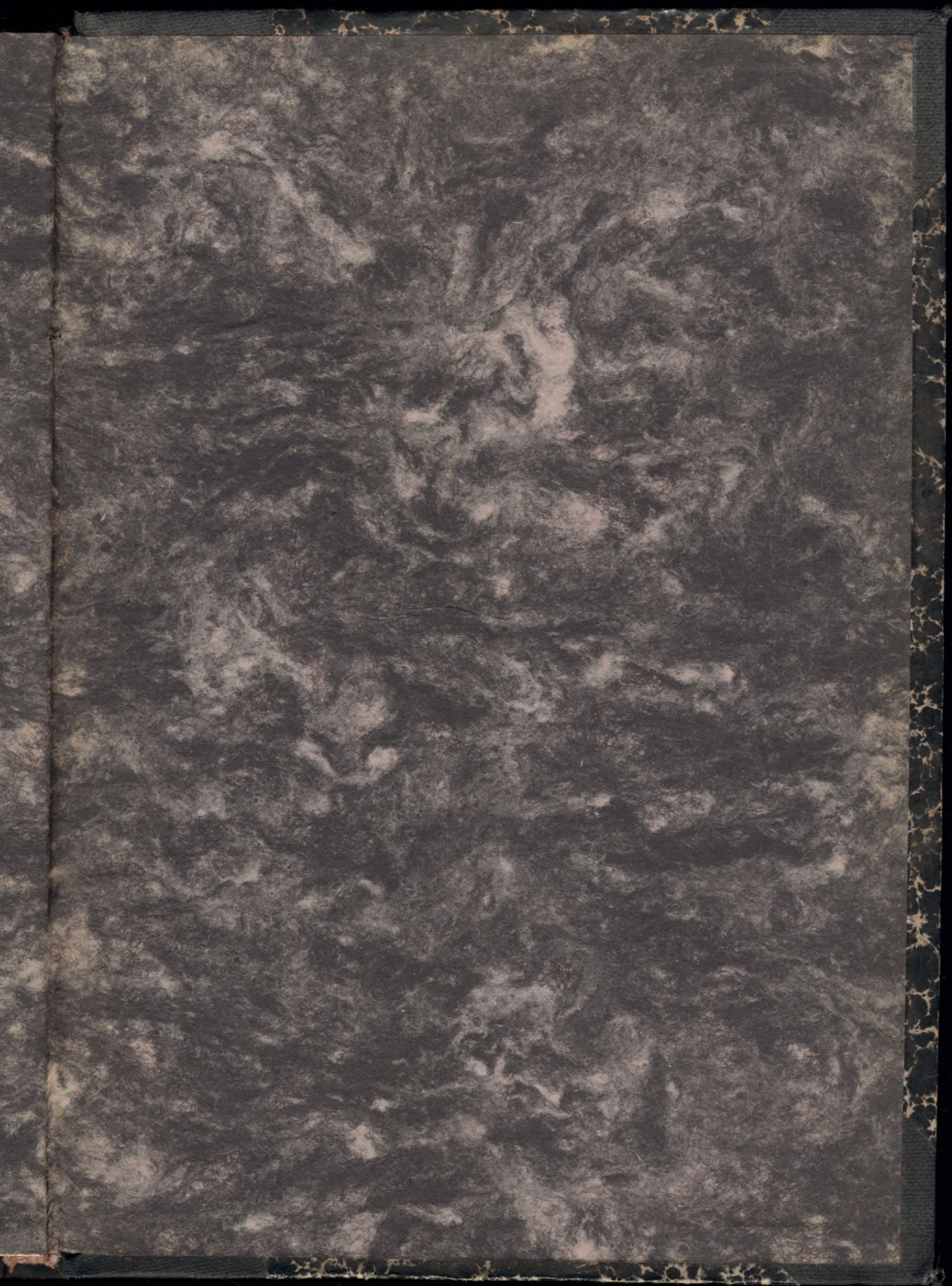

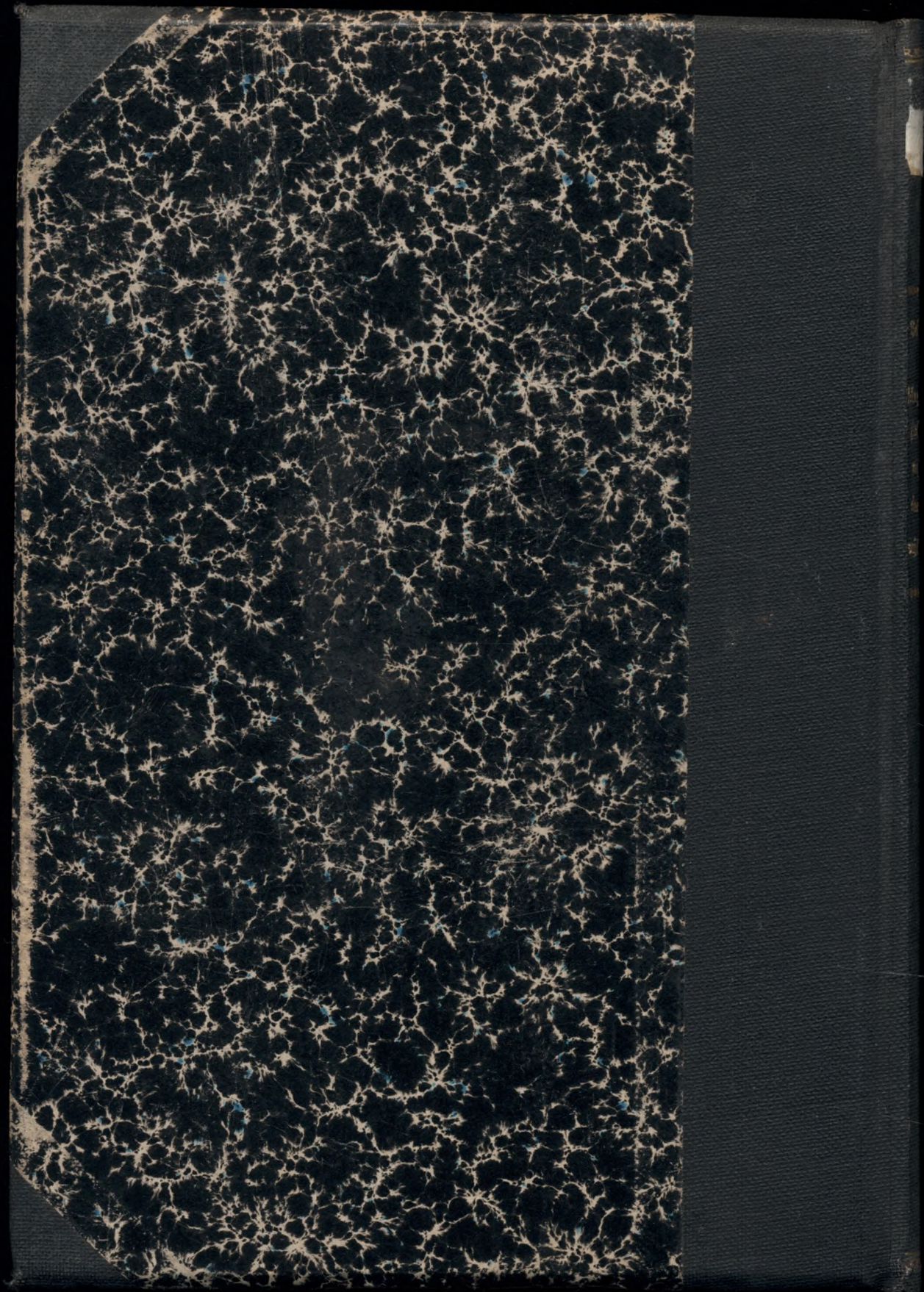

XXXXXXXXXX

XXXXXXXXXX

Schneller

Magyarország

polgári és

népesség

demológiai

sajátosságai

1910-1920

XXXXXXXXXX

XXXXXXXXXX